

# THƯỢNG ĐẾ, THIÊN NHIÊN, NGƯỜI, TÔI & TA

Cao Huy Thuần

---o0o---

Nguồn:

<http://thuvienhoasen.org>

*Chuyển sang ebook 18-01-2014*

*Người thực hiện : Nam Thiên – namthien@gmail.com*

[Link Audio Tại Website http://www.phatphaponline.org](http://www.phatphaponline.org)

---o0o---

M C L C

LỜI GIỚI THIỆU

BÀI 1- LUẬT LÀ GÌ – GIỚI LUẬT LÀ GÌ

I – LUẬT VÀ PHONG TỤC

II – LUẬT VÀ LUÂN LÝ

III – LUẬT VÀ TÔN GIÁO

BÀI 2 - LUẬT BẮT NGUỒN TỪ THẦN LINH - LUẬT BẮT NGUỒN TỪ THƯỢNG ĐẾ

I - QUAN NIỆM THỨ NHẤT: LUẬT LÀ DO THẦN LINH TRỰC TIẾP LÀM RA.

II - QUAN NIỆM THỨ HAI: LUẬT DO THẦN LINH GIÁNH NG.

III - LUẬT TRONG KI-TÔ GIÁO

BÀI 3 - LUẬT ĐẾN TỪ TỰ NHIÊN

I. QUAN NIỆM CŨ ĐI NÊN: BẢN TÍNH TỰ NHIÊN CỦA SỰ VẬT

II. QUAN NIỆM MỚI: BẢN TÍNH CON NGƯỜI

BÀI 4 – NGUỒN GỐC CỦA LUẬT - LUẬT ĐẾN TỪ CON NGƯỜI, TỪ CÁ NHÂN

I - CÁ NHÂN CHỦ NGHĨA.

II - TÌNH TRẠNG BAN ĐẦU VÀ NGUỒN GỐC CỦA LUẬT: HOBBS VÀ LOCKE

BÀI 5 - LUẬT ĐẾN TỪ TỰ NHIÊN, TỪ SỰ SỐNG

I - DEEP ECOLOGY.

II - STONE, LEOPOLD, ROUTLEY, GODFREY-SMITH.

III - MICHEL SERRES: H P Đ NG THIÊN NHIÊN

IV - K. MEYER-ABISH: C NG Đ NG LU T PHÁP THIÊN NHIÊN.

V - ALAN R. DRENGSON: PH M CÁCH N IT IC A THIÊN NHIÊN.

VI - LEVI-STRAUSS

BÀI 6 - LUẬT TRONG VĂN MINH Á ĐÔNG: TRUNG HOA, NHẬT BẢN VÀ VIỆT NAM

I - LUẬT VÀ ĐẠO ĐỨC

II - CHỮ HÒA TRONG VĂN MINH TRUNG HOA, NHẬT BẢN VÀ TRONG GIỚI LUẬT PHẬT GIÁO.

III - ĐẠO PHẬT TRONG LUẬT CỔ NHẬT BẢN VÀ VIỆT NAM

---o0o---

## L I G I I T H I U

### c a Trung tâm v n hóa Khuông Vi t

*Quy n sách này t p h p 6 bài gi ng mà tác gi ã hoàn thành vào tháng 7/1999 t i H c vi n Ph t giáo Hu d i tài: "Tri t lý lu t và t ng Ph t giáo"*

*L n u tiên t i Vi t Nam, tri t lý lu t Tây ph ng c trình bày b c i h c. C ng là l n u tiên m t tác gi th i chi u nh ng v n c n b n trong l nh v c ó v i t t ng Ph t giáo.*

*Cao Huy Thu n là giáo s Đ i h c Amiens (Pháp) và giám c Trung tâm nghiên c u s hình thành Âu Châu t i i h c ó.*

---o0o---

## BÀI 1- LU T LÀ GÌ – GI I LU T LÀ GÌ

### LU T LÀ GÌ?

T ng là d . Th t ra r t khó nh ngh a lu t. Khó n n i ch ng ai nh ngh a c. Hi n t ng lu t bàng b c kh p trong m i hi n t ng xã h i; làm sao chi t ra c t nh ng hi n t ng xã h i m t th hi n t ng g i là hi n t ng lu t? L y tiêu chu n gì mà chi t? L y tiêu chu n gì mà g i ó là hi n t ng lu t?

Khó kh n l i còn l n h n n a, vì làm sao có m t nh ngh a duy nh t v cái g i là lu t t x a cho n nay, t vùng v n hóa này qua vùng v n hóa khác, Trung Hoa, R p, La Mã, m i vùng có m t quan ni m khác nhau v lu t?

Chú! Không ai nghĩ a... c. Cho nên hành phi chỉ p nh n m t  
nh ngh a t ng i. M sách giáo khoa v lu t ra, sách nào c ng nói: lu t  
là nh ng nguyên t c, nh ng quy ph m (normes) v hành ng xã h i.  
Nh ng sách nào c ng c nh cáo li n: ó ch là m t nh ngh a t m b , m t  
b c kh i hành ti p t c suy ngh . Và nói ngay: "nguyên t c" ây có th  
là nh ng i u lu t, chỉ u ch , ho c cách x s , phong t c, t c l , ho c quy t  
nh c a tòa án, c a tr ng tài.

Đi u lu t: chuy n này d hi u trong các n c có truy n th ng lu t  
thành v n. ta, ngày x a ã có nh ng b lu t: lu t H ng Đ c, lu t Gia  
Long. Quy t nh c a tòa án: chuy n này h i khó hi u h n m t chút vì h i  
xa v i nh ng "nguyên t c". Nh ng ó c ng là lu t vì hai l chính: m t là  
lu t các n c common law nh M ch ng h n ch y u là lu t b t ngu n t  
nh ng b n án; hai là có nh ng ngành lu t nh lu t h ành chánh c a Pháp là  
th lu t t o d n d n t nh ng b n án, m t th lu t án l .

Nh ng cái này m i khó: phong t c, t c l , cách x s . Lu t g m  
nh ng nguyên t c hành ng, nh ng trong xã h i có nh ng nguyên t c hành  
ng khác mà không phi là lu t. Làm sao phân bi t nh ng nguyên t c có  
tính lu t v i nh ng nguyên t c khác? Đâu là nguyên t c lu t, âu là nguyên  
t c phong t c? Đâu là nguyên t c lu t, âu là nguyên t c luân lý? Đâu là  
nguyên t c lu t, âu là nguyên t c tôn giáo? Cho nên, chuy n tr c tiên là  
phi là phân bi t lu t v i phong t c, luân lý, tôn giáo. Đâu có d ! S phân  
bi t này n r t mu n trong các n n v n minh. T t c l n l n v i nhau trong  
các lu t c . Lu t c Trung Hoa ch ng h n là m t ví d g n g i chúng ta .  
V i phong t c, hi n t ng lu t có l d phân bi t nh t, nh ng c ng ã khó  
r i. V i luân lý và tôn giáo, nhi u khi không phân bi t n i. V y, b t u v i  
cái d tr c.

---o0o---

## I – LU T VÀ PHONG T C

So sánh v i luân lý, phong t c c p d i. Đây là nh ng nguyên t c  
hành ng theo thói quen, không bao hàm nh ng phán oán giá tr , c ng  
không lôi kéo theo nh ng c n r t, nh ng nh c nh i l ng tâm trong tr ng  
h p vi ph m. "Yêu nhau c i áo cho nhau" là m t câu hát tình t thoi, nh ng  
eo nh n cho nhau thì ã i vào t p t c c a chàng và nàng. V y eo nh n là  
m t phong t c? Âu Châu, ng i ta kín áo li c m t nhìn nhanh n i ngón  
tay xem nó có óng ánh vàng hay không, g i ng i nói chuy n v i mình là  
"bà" hay "cô". Kh thay, t sóng m i bậy gi n v i nhau mà ch ng c n  
trang i m gì cho ngón tay th t m mi u n i bàn tay trái c .

M t s nhà xã h i h c M ào sâu khái ni m phong t c, phân tích c p b c gi a folkways và mores, a n s phân bi t cao th p gi a:

- law (lu t)
- mores (phong t c ngh a h p)
- folkways (cách s ng c a m t dân t c)

Folkways là nh ng l thói thông th ng, không quan tr ng, ta làm h ng ngày. Ví d : cách n m c. Hu ngày tr c, m i ây thôi, các ch bán chè bán cháo gánh hàng v i chi c áo dài, c c m y c ng v y, nóng m y c ng v y. Ví d n a: cách chào. Âu Châu hôn nhau chút chút nh ki n g p nhau, Mi n ði n thì ch p tay trang nhã, ta... thì th nào nh ? Ví d thêm: cách n u ng. ta có cái thói (và cái thú) nh u lai rai mà Âu M không có, nh u và n hàng b t k gi gi c. Nh u ó r t khác v i t p t c khai v (apéritif) c a Âu Châu. Âu Châu, món súp d n tr c; n ti c c i ti m Tàu, món cháo d n sau c ng h p d n quá! Nói tóm, ó là thói quen, nh ng không ph i là riêng c a m t cá nhân hay gia ình nào, mà là c a m t dân t c ho c ít ra c a m t t ng l p xã h i.

Mores khó phân tích h n. M tr c ây có thói bu c anh chàng s khanh ph i ch a l i b ng cách c i cô gái trót mang thai v i anh ta. Thói này có th ã là lu t trong th i i tr c (Thánh kinh Do Thái, Exode 22:16). Nh ng ngay trong xã h i hi n t i, v n th y th p thoáng bóng dáng c a nguyên t c ó nh m t nguyên t c áng làm, ph i ch ng, h p tình h p lý.

Khác nhau gi a mores và folkways là h u qu c a vi ph m. Vi ph m mores thì làm thi t h i quy n l i k khác: ng i con gái b quy n r , a bé trong thai. Vi ph m folkways thì ch ng gây thi t h i cho ai c . Đó là nói th , ch xét cho k , không n gi n l m âu. Ví d : nh ng nguyên t c v l phép mà các tác gi M th ng li t vào folkways. L phép c ng có th c xem nh m t s chú ý n quy n l i k khác. Nh ng ch cho ph n trên xe buýt ch ng h n. Ho c m c a cho ph n , hào hi p i sau, "em i chàng theo sau", nh trong bài th ði ch i chùa H ng. M y ai làm uôi mua hàng mà nh ng ch cho ph n nh ? Nói cho vui nh th hi u s phân bi t c a các ông tri t gia, phân bi t gi a hình th c và n i dung trong c ch l phép. Cách chào ch ng h n là hình th c, khác nhau tùy dân t c, ng c p, th h . N i dung là ý ni m v tính cách ràng bu c, b n ph n. Ai ph i l y sáng ki n chào ai tr c? Ng i kia chào tôi nh v y, tôi có b n ph n áp l l i không? hay t nh b ? Đây là nh ng chuy n r t tinh t trong t ng quan xã h i mà khoa tâm lý xã h i h c nghiên c u.

V y thì xã giao, l ch s , danh d v.v... có ràng bu c không? Câu tr l i th ng là không. Cho nên phong t c khác lu t. Gi ng nh nh ng nguyên t c lu t, nh ng nguyên t c ngo i pháp lý này có m c ích áp t nh ng thái

bên ngoài a n m t tr t t trong quan h gi a ng i và ng i. Nh ng tr t t ó ph n nhi u không liên h n toàn th xã h i, mà ch liên h n nhóm này nhóm kia, t ng l p này t ng l p n trong xã h i. Còn khác v i lu t n a là s vi ph m nh ng nguyên t c c a phong t c, vì không gây thi t h i gì áng k , nên không b truy t tr c tòa án, tr tr ng h p vi ph m tr m tr ng. Ví d : vô phép bi n thành nh c m .

Nói nh v y, ch s phân bi t không d . Xã giao, l ch s , danh d ... l m khi c ng ràng bu c. Âu châu, ng i ta nói: "Th a quý bà, quý ông", có ai nói ng c âu! ta, n u ai nói: "V tôi và tôi", e r ng trong c t a có ti ng c i khúc khích. Th h c a m tôi không bao gi ti p khách n i b xa lông c a cha tôi. Hãy xem cách ng i c a m tôi: không bao gi v t chân ch ng . Và hãy xem cách ng i ta kh n kho n xin ai m t c ân: ch p tay vái, l y, qu . Không ai bu c ph i làm nh th c . Nh ng ai c ng làm. L y danh d ra mà th th t, r i không làm, ch ng ch t chóc gì c . Nh ng ng t ng r ng không có nh ng nguyên t c danh d . T t c nh ng chuy n ó t ng nh phát xu t t b n n ng mà k th t là ã c quy nh m t cách th m kín. B i v y, r t khó phân bi t. Nh ng chính vì v y mà s phân bi t lu t v i phong t c là c n b n trong xã h i h c lu t. Montesquieu ã làm s phân bi t ó trong tác ph m L'Esprit des lois, nh ng Montesquieu ch m i d n ng cho Marx thôi, Marx m i rành m ch: lu t phát sinh ra t t h u; tr c khi có t h u, t t c ch là phong t c.

Trong lu t thành v n, s phân bi t lu t và phong t c có v d h n so v i lu t b t thành v n (hay là lu t phong t c: droit coutumier). Nh ng nh t quy t th này thì ng i Nh t ch ng h n không tin. Nh t, bên c nh nh ng nguyên t c lu t pháp có nh ng nguyên t c hành ng khác không ph i là lu t pháp mà ng i ta v n t bu c mình ph i theo nh th ng. Đó là nh ng nguyên t c Giri. Giri là gì, ng i Nh t c ng không nh ngh a n i, ch có th nói m t cách chung chung r ng ó là cách th c ph i c x i v i ng i khác tùy theo tình tr ng xã h i c a mình: con i v i cha, trò i v i th y, t i v i ch , k ch u n i v i ng i thi ân... Ch ng h n: ch hãng ph i bi t chú ý n i s ng riêng t , gia ình c a ng i làm công trong hãng; ng c l i, n u ch d n nhà mà ng i làm công không bi t n giúp m t tay thì thi u sót Giri. Ch ng h n: tôi quen h t tóc hi u anh Xoài; b ng nhiên có ngày tôi i h t tóc hi u anh Mít, th là tôi áy náy l m, vì c m th y c x không úng v i Giri.

Lu t gia ình c a Nh t th a nh n h p ng hôn nhân. Nh ng n u anh hôn phu nào ó, tr c ngày c i, ng v i ng i p n chuy n ti n b c trong i s ng t ng lai gi a hai ng i, thì anh y b o gan quá, vì ch ng bi t Giri gì c . Đó là lý do c t ngh a t i sao t ngày ban hành lu t gia ình Nh t ch ng m y ai ch n h p ng hôn nhân.

Cái gì bu c ng i ta ph i theo Giri? Danh d . S m t m t! M t m t quan tr ng l m, nhi u khi còn quan tr ng h n c m t m ng.

Ruth Benedict phân bi t hai lo i v n minh: m t v n minh xây d ng trên ý ni m h th n, và m t v n minh xây d ng trên ý ni m t i l i. Trong v n minh th hai, vi ph m m t nguyên t c luân lý b xem nh m t t i l i. Ý t ng l i è n ng trên l ng tâm ng i vi ph m. B i v y, ng i ta c tránh làm i u x u kh i ph i t trách mình trong th m kín c a l ng tâm; còn ng i khác bi t hay không bi t i u x u mình ã làm, ch ng quan tr ng gì c . Trong v n minh h th n, ng c l i, ng i ta tránh làm l i kh i b ng i khác chê c i. B i v y, n u không ai th y mình làm l i, mình s làm l i, b i vì có m t m t âu. Đi u mà ng i ta c tránh là s chê c i c a ng i khác ngay c trong nh ng s vi c nh nh t c a cu c s ng. S tr ng ph t tâm lý ó khi n nh ng nguyên t c Giri c ch p hành m t cách r t nghiêm túc. Khi mà Giri c a lên hàng u nh th , nh ng nguyên t c lu t pháp xây d ng trên khái ni m lu t và ngh a v r t khó th m vào xã h i.

---o0o---

## II - LU T VÀ LUÂN LÝ

S phân bi t rõ h n, nh ng c ng không ph i d .

Tr c h t, lu t và luân lý khác nhau v m c ích. M c ích c a lu t là duy trì tr t t xã h i. M c ích c a luân lý là làm t t b n thân, làm t t n i tâm. Luân lý nói n b n ph n. R ng h n n a, nói n công b ng, Lu t c ng có nói n b n ph n, nh ng ít. Ch a k có lúc, vì tr t t xã h i, lu t quy nh trái v i luân lý. Ví d : ng i n tr m m t v t gì ó, có th tr thành s h u ch sau 30 n m. Trong lu t hôn nhân c a Pháp (và mi n Nam c ) không th vi n c l m l n v nhân cách c a chàng ho c nàng (b ng c p, gia tài...) xin h y b giá thú. Ph ng châm c a lu t v chuy n này là: "trong l nh v c hôn nhân, tha h l a d i".

Th hai, lu t và luân lý khác nhau v khen chê. Lu t ch xét hành ng b ngoài, luân lý xen vào bên trong, trong tim. Có lòng tham là x u, là có t i. Đ i v i lu t thì ph i có hành ng n c p, n tr m m i có t i.

Th ba, do ó, cách ch tài, tr ng tr , khác nhau. Tr ng ph t c a luân lý n m bên trong, trong l ng tâm; ch tài c a lu t là vi c c a c quan tài phán. Đ i v i lu t, không ai c v a là quan tòa, v a là ph m nhân. Đ i v i luân lý, m i ng i là quan tòa c a chính mình.

Phân bi t nh th xem ra gi n d . C ng không gi n d âu! Hai bên xâm nh p l n nhau!

Tr c h t, nhi u lu t b t ngu n t luân lý. Ví d : c p đ ng cha m . Ho c c p đ ng gi a hai v ch ng ly hôn: ây, nguyên t c công b ng

c áp dụng. Trong Platon và t Platon, gi c m luân lý hóa xã h i b ng lu t v n ám nh trong u óc c a nhi u chính th .

Th hai, v ch tài, nhi u khi luân lý can thi p r t hi u nghi m. Ng i ta không làm i u này i u n vì s chê bai, dù chê bai th m l ng.

Th ba, luân lý i vào lu t ngh nghi p. Ví d : rõ r t nh t là trong ngành y. B i v y, hai ý ki n tranh lu n v i nhau t lâu. Theo ý ki n th nh t, ph i tách luân lý ra kh i lu t m t cách m ch l c. Theo ý th hai, lu t ph i c luân lý th ng xuyên t i n c nh t i cây. Tôi s trình bày v n này trong bài cu i.

---o0o---

### III - LU T VÀ TÔN GIÁO

Hai bên liên quan v i nhau r t ch t ch .

Tr c h t, có nh ng lu t tôn giáo: lu t c c a La Mã, lu t Do Thái, lu t H i giáo, lu t n Đ giáo, lu t Giáo h i (Ki-tô), gi i lu t Ph t giáo...

Th hai, có nh ng lu t ã tách ra kh i tôn giáo nh ng v n mang nh h ng c a tôn giáo n ng n , nh lu t c a Pháp tr c Cách m ng 1789, hay ngày nay lu t c a các n c A R p, lu t c a Do Thái. Phân bi t lu t và các i u r n c m c a tôn giáo t i các n c này v a khó v a gi t o. Ai c ng bi t vài ví d : kh n quàng c a ph n H i giáo, th t bò ã c làm phép c a Do Thái, th t theo c m n trong H i giáo<sup>1</sup>.

Th ba, ngay t i châu Âu, nh h ng c a tôn giáo v n còn. T i Anh, báng b th n thánh v n còn b ph t t i, tuy s truy t ã tr thành vô cùng hi m hoi. Ngoài ra, ai dám b o lu t hôn nhân, ly d không ch u nh h ng tôn giáo? Nguyên t c ng thu n gi a hai v ch ng là do o Ki -tô a vào.

V y thì lu t và tôn giáo khác nhau ch nào? ch ch tài. Vi ph m nguyên t c tôn giáo là vi ph m m i t ng quan gi a m t ng i v i Th ng Đ . Vi ph m lu t thì Nhà n c tr ng tr .

Tôi tóm t t nh ng i u ã nói trên: không ai nh ngh a c lu t, cho nên ph i t m b ng lòng v i m t nh ngh a t ng i, xem lu t nh là nh ng nguyên t c hành ng xã h i. Kh n thay, xem nh là nguyên t c, thì l i v p ph i nhi u khó kh n trong vi c phân bi t v i nh ng nguyên t c khác c a phong t c, luân lý, tôn giáo, c ng là nh ng nguyên t c hành ng xã h i.

B i v y, t x a n nay, ng i ta th ng ngh r ng trên nh ng nguyên t c ó còn có nh ng ý ni m gì khác di n t úng h n i t ng c a lu t. Ý ni m gì? M t trong nh ng ý ki n x a nh t và b n b nh t là công b ng (justice). Trong v n minh Hy L p, m t thi s h i th k th 7 tr c TL, Hésiode, ã a m t ý ngh vào th n tho i: v th n t ng tr ng cho công lý,

công b ñg (Dikê) là con c a Zeus (chúa t c a các v th n) và Thémis, n th n t ñg tr ñg cho lu t. C u cánh c a lu t, nh v y, không ph i là tr t t , mà là công b ñg. Ý ñgh này c t t c các tri t gia danh ti ñg c Hy L p th a nh n, nh t là v i Platon và Aristote. Platon c g ñg t ñg t ñg ra m t n n lu t pháp lý t ñg. Aristote th c t h n, suy ñgh v m t lu t t ñgh iên h p v i b n ch t t ñgh iên c a s v t, m t lu t t ñgh iên có th thay i tùy theo hoàn c nh c a t ñg xã h i và t ñg th i gian khác nhau.

Ý ñgh v công b ñg c a c Hy L p nh h ñg trên các tri t gia c La Mã. H ñói: Không có công b ñg, các v ñg qu c ch là lãnh th c a b n n c p. Cicéron (th k 1 tr.TL) k : Alexandre Đ i b t c m t tên c p bi n khét ti ñg, h i: "T i sao nhà ñg i làm ñgh c p bi n?". Tr l i: "Còn nhà vua, t i sao nhà vua làm ñgh n c p th gi i? Tôi ch có m t chi c tàu, nên ñg i ta g i tôi là n c p. Nhà vua có c m t chi n thuy n, nên ñg i ta g i nhà vua là Đ i ".

Celse, lu t gia u th k th 2 ñh ñgh a lu t nh sau: lu t là ñgh thu t c a i u t t và i u công b ñg (ti ñg La tinh: Jus est ars boni et aequi. Ti ñg Pháp: le droit est l'art du bon et de l'équitable). Đ i t ñg c a lu t c Ulpien (th k 3) ñói rõ: trao cho m i ñg i ph n thu c v h (ti ñg La tinh: summ quique tribuera; ti ñg Pháp: attribuer à chacun ce qui lui revient).

Ti ñg Pháp (c ñg nh ti ñg Anh) có m t t mà tôi không đ ch ra ti ñg Vi t c, b i vì nó hao hao gi ñg t justice: ó là t équité. Équité không h n là justice, nh ñg tôi khó tìm ra c m t t t ñg ñg trong ti ñg Vi t, ành ph i dùng t m t công b ñg. Aristote ã khai tri n ý ni m équité và l i nh h ñg trên các tác gi La Mã. Ai c ñg bi t, áp đ ñg m t cách c ñg nh c ñg ñgh nguyên t c không ph i là i u hay, mà c ñg ch ñg ph i là m c ích. Đôi khi i u ó a n nh ñgh h u qu b t công. Aristote ñói: n u áp đ ñg lu t mà lu t l i ph n l i lu t, thì ph i nh n công b ñg (équité). Ý ñgh ó i vào châm ñgh c a La Mã: công b ñg thái quá s tr thành b t công (ti ñg La tinh: summum jus summa injuria; ti ñg Pháp: une extrême justice est souvent une injure). Áp đ ñg ñgh ñgh nguyên t c c a lu t ch có ý ñgh a khi nào s áp đ ñg ó ph c v cho ý ñgh mà ta có v công b ñg.

Trong lu t hi n t i c a Pháp, tòa án có th x theo công b ñg (équité), ñgh a là không c n ý n lu t. C n phân bi t hai tr ñg h p. Tr ñg h p th nh t là vì thi u lu t (t La tinh chuyên môn: praeter legem): ây là tr ñg h p đ ch p nh n, b i vì tòa án thi u lu t nên ph i x theo công b ñg. Tr ñg h p th hai là g t lu t hi n h u (contra legem): tr ñg h p này khó ch p nh n. Ngay c Anh, b i vì nguyên t c "equity follows the law" không cho phép th m phán thay i gi i pháp c a common law. Riêng



các phần trăm nhân dân tham dự các phiên tòa i hình có quy định theo lòng tâm cá nhân, không cần có thẩm quyền. Nghĩa là, trên thực tế, kết tội hoặc tha mà không cần lý do.

Những gì có vẻ như nghĩa khó khăn nhất là công bằng? Khi này đã có nghĩa: trao cho mọi người phần thưởng xứng đáng. Có thể có hai định nghĩa khác nhau mà chính Aristote đã đưa ra. Thứ nhất là công bằng giao hoán (justice commutative). Khái niệm này có tính cách số học: trao cho mọi người phần thưởng ngang nhau. Luật của Pháp, bộ luật Napoleon nguyên tắc bình đẳng của Cách mạng 1789, trao công bằng dựa trên khái niệm này. Nói một cách khác, chúng ta nghĩ rằng phần thưởng là nghèo, nhân nhân là giàu, tất cả đều bình đẳng trước pháp luật. Thứ hai là công bằng phân phối (justice distributive) nghĩa là có sự ưu tiên, có sự vào mặt vài phân biệt xã hội cân bằng, sự ưu tiên trên những tiêu chuẩn khác nhau: ngu ngốc gia đình, nhu cầu xã hội, nhiệm vụ xã hội... Khuyến khích những tài năng nâng cao phân phối xã hội tích cực bù trừ cho những bất bình đẳng trên thực tế bằng cách chấp nhận các ưu đãi cho những người yếu thế. Đó là chính sách affirmative actions áp dụng. Mọi việc có ích, chúng ta nâng cao những sinh viên thu nhập thấp vào học các ngành học trọng yếu. Pháp luật chuyển này, những công bố tuân theo trào lưu, ví dụ: những trẻ em bao nhiêu phần trăm số phần trăm của họ vào những trường có học bổng.

Thêm một chuyện khó khác: công bằng cho ai? Đây là vấn đề chính trị của công bằng và trật tự. Người ta thường trích một câu cho là của Goethe: nếu phải chọn giữa hạnh phúc và bất công, tôi chọn bất công. Câu nói có tính cách tổng quát quá, khó phê phán. Hạnh phúc như thế nào, bất công như thế nào? Những khi luật pháp áp dụng, những ví dụ tôi đã trích trên: vượt trên 30 năm trở thành số học; trong hôn nhân thất bại. Vì phạm tội vụ, quá mức thì gian nào đó thì xóa: 10 năm miễn tội hình, 3 năm miễn tội hình, 1 năm miễn tội hình (luật của Pháp). Quy định công bằng công nhân Pháp, những luật hành chính Pháp công nhân quy định xuất hiện công ra công xã hội.

Tóm lại, khó khăn nghĩa công bằng trong mọi việc, khó dung hòa công bằng với trật tự. Tuy vậy, vẫn không ai thể mãi mãi nghĩa luật pháp là những nguyên tắc: luật không phải là thế.

Tôi kể một chuyện khác của Việt Nam thì bạn ta cũng nghĩ rằng thế. Trong cuộc đời, ta có một ý niệm về luật pháp cao hơn những nguyên tắc pháp luật, có thể là ý niệm về công bằng. Chuyện sau đây, tôi trích nguyên văn trong quy định Kho tàng truyện của Việt Nam của ông Nguyễn Đăng Chi:

Một người tên là Văn Đệ có sức khỏe, giỏi lặn. Có một gia đình với 10 chiếc tàu cá phá, bắt phần vùng biển. Dân hàng ngày rao ai đi

c thì "s ng hàng t ng t t, ch t hàng t ng gi " và mu n l y ch c gì vi c gì hàng t ng c ng cho. Ông y nh n. Bèn n m c rách r i gi làm ng i mò cua b t c ch g n tàu gi c. Khi b t c y gi thì em n bán, ho c xin n và có lúc cung c p m t vài tin t c l t v t. Gi c không nghi ng nên ông lân la làm quen, bi t c âu là tàu lính, âu là tàu t ng. Sau m t hôm d y s m, ông l n xu ng n c tìm n tàu t ng trèo lên. Th y chúng còn ng say, ông bèn ch p l y hai thanh ki m n m hai tay m c s c chém gi tr i nh y xu ng n c tr n v . Gi c m t t ng nh r n m t u, rút lui. Th ng l i, ông òi n l c c a làng mình và òi c h ng êm u v i gái làng. Hàng t ng gi l i h a. Nh ng thanh niên làng thì không ch u. H vác sào n ánh ông. Ông c m ki m ra, h ch y; khi ông tr vào, h l i n. C nh v y, m t hôm ông v y ki m, không ng vô tình chém ph i c mình. Ông ch t, nh ng tay v n c m ki m. Sau ba ngày qu kêu, m i bi t.

L i h a c a hàng t ng là lu t: ó là h p ng. Hai bên th c hi n úng h p ng. Nh ng h p ng ó trái v i lu t, trái v i m t ý ni m v lu t có trong u c a các trai làng. Ý ni m ó là gì, không ai nói lên c, cho nên không ai x c. Nh ng ph i x , n u không thì có cái gì ó b t công. B t công quá i v i các cô gái. Và b t công h n n a i v i các c u con trai! Gái trai gì c ng tr thành n n nhân c a m t h p ng mà i u kho n quy nh có tính cách quá mông lung. Cái hay c a câu chuy n là chính ng s V Đ c Đô t x mình, x m t cách tình c , nh ng ph i có gi i áp, vì b t công thì không th không x c.

---o0o---

## GI ILU TLÀ GÌ?

Bây gi tôi dùng nh ng khái ni m lu t c a Tây ph ng th tìm hi u khái ni m v gi i lu t c a Ph t giáo. Tôi b t u v i hai ti u ti t tr c khi i vào v n chính này.

1 - **Ti u ti t th nh t**, c t so sánh, liên quan n khái ni m équité mà tôi ã t m d ch là công b ng. Trong gi i lu t Ph t giáo, khái ni m này c áp d ng r t rõ. M t ví d : cùng ph m t i T ng tàn, t i c x khác nhau tùy theo c h nh c a ng i ph m t i. Có sáu h ng ng i c x ch m ch c: ng i thông hi u kinh t ng, ng i thông hi u lu t t ng, ng i thông hi u lu n t ng, ng i có tính bi t h th n, h ng th ng t a tr ng lão, ng i i ph c c. Đây là ý ngh a c a ph m H t Mu i mà Hòa th ng Thi n Siêu, Th ng t a Ch n Thi n ã gi i thích rõ trong sách c a các v : B m t n m mu i vào chén n c, n c m n u ng không c. B m t n m mu i vào chum n c, n c v n u ng c nh th ng. N c trong chén ít nh c

thi n c a m t ng i; n u ng i ó làm thêm m t vi c b t thi n n a nào có khác gì b mu i vào chén, u ng sao c! Trái l i, n u c thi n nhi u nh chum n c, l làm m t vi c ác, n c v n ch a m n. (Xem C ng y u gi i lu t, H.T Thích Thi n Siêu, tr. 87-88).

2 - **Ti u ti t th hai**, liên quan n các xã h i không có lu t. Ngành nhân ch ng pháp lý cho ta bi t r ng các xã h i s khai, s ng trong các t c (ethnies), có th không bi t lu t. Ý mu n chung s ng c th hi n b ng nh ng ph n ng r t loãng, thi u t ch c c a qu n chúng. Phong t c có th n y sinh nh ng không rõ r t. T ó, m t vài nguyên t c, ít nhi u m h , có th manh nha. C ng t ó, tôn giáo phát tri n, r i thói quen, n p s ng, r i có th lu t. Nói nh th này ch c là m h quá. Nh ng y là mu n nói r ng, quan h v i th n linh, nh ng c ch h ng ngày, y ph c, trang s c, trang trí, r i có th c i h i, trách nhi m, h p ng v.v... t t c nh ng chuy n i v i ng i s khai, n m chung trong m t bồng bong nh ng húy k , ng n c m. Đ ng nói âu xa, trong C u c và Talmud, bên c nh nh ng nguyên t c có tính lu t, còn bao nhiêu nh ng nguyên t c khác ch ng n nh p gì n lu t: th c n, cách tang... Lu t H i giáo y nh ng nguyên t c phi lu t nh v y. Lu t Trung Hoa th k 17 ph t 60 tr ng và ày m t n m bi t x ng i con nào quên tang khi cha m ch t. Lu t Gia Long c a ta c ng quy nh chi ti t cách tang c a con cái, cách chào, cách l y gi a v ch ng, gi a v th và v chánh. Đ ng có ùa: vi ph m là b ph t v hình y!

L i nói âu xa: lu t nhà binh bu c c t tóc ng n khi nh p ng , bu c ánh bóng giày, bu c chào úng phép.

V y thì, ti n trình l ch s cho bi t gi a tính lu t và tính xã h i, biên gi i không c ng nh c, không b t di b t d ch.

Tôi âu có ý so sánh xã h i th i Ph t v i xã h i s khai! Ch mu n nói r ng, tôi không ng c nhiên tí nào khi bi t r ng trong 12 n m u c a i s ng t p th , Ph t không ch lu t. T p th T kheo quây qu n quanh Ph t su t 12 n m u giáo hóa là m t xã h i không có lu t! Lu t không c n thi t vì ó là m t xã h i toàn h o. Vì Ph t s ng nh th nào thì t p th s ng nh th y. Vì nh th là . S ng nh Ph t tr c m t. Cách s ng ó v i lu t là m t. T t c cách s ng, ngh a là t t c lu t n m g n trong m t bài k :

*"Thi n h kh u ngôn,  
T t nh k chí ý,  
Thân m c tác ch ác,  
Th tam nghi p o t nh  
N ng c nh th hành  
Th i tiên nhân o".*

Hòa thượng Thích Siêu tóm tắt ý nghĩa như sau: khéo giữ gìn thân miêng ý, nghĩ bằng, nói bằng, làm bằng. Đó là Giới kinh của Thích Tôn.

Tất cả luật chế có nguyên do. Luật mà không phải luật. Đó là cách sống. Giới là cách sống và luật không có biên giới, không có phân biệt. Phải sống như thế thì tất cả sống theo như thế. Và thế là .

Chỉ vài sau, 12 năm sau đó, toàn thể Tăng già phát triển rực rỡ ra, xã hội toàn hội lúc chuyển biến, luật mới thành ra cần thiết quy định sống cùng sống và sống cùng nhau. Phải chế ra luật đó, chế ra mới luật nhân mới vì xã hội ra trong Tăng chúng.

3 - Bây giờ, tôi đi vào vấn đề chính: tìm hiểu khái niệm giới luật của Phật giáo bằng cách đi chi tiết về khái niệm luật mà tôi đã trình bày trên.

Đây chỉ là một cách tìm hiểu, một cách nghĩ có thể là quá bó buộc. Nhưng đây là để để tôi hiểu, như những người khác, để biết. Tôi có thể nói đây là hiểu mà tôi hiểu, có thể là tôi hiểu sai, như để biết.

Thứ nhất, tôi cần làm rõ một quy định của Tăng Yếu Giới Luật của Hòa thượng Thích Siêu, mà chúng phân biệt được thế nào là luật, thế nào là giới. Trang 32, Hòa thượng giới thích rõ ràng và tôi nghĩ tôi đã hiểu: có giới là hành có luật mà luật thì phải có giới: "Giới là điều răn, luật là quy luật thì hành giới. Không có luật thì giới không có cách thì hành". Rõ! Thế như sau đó, nghĩ về giới luật, luật và giới.

Đầu tiên, tôi chỉ còn có cách áp dụng kinh điển của tôi về luật. Trên, tôi đã nói: không ai nghĩ rằng luật là giới. Thế như ai nghĩ về luật thì nào là một điều luật, một điều luật. Cần không cần phải: đó là một điều luật. Cần không cần phải: đó là một điều luật. Thế như khi nào cần có câu hỏi trả: tại sao có điều luật đó? Về pháp, để. Về pháp, đã khó rồi. Bởi vì, một mặt là Giới giáo chúng ta, sao lại cần pháp thế? Ai dám cần pháp thế? Cần pháp thế, điều luật đó chỉ có thể giới thích và cần phải nhìn thấy ánh sáng của một quan niệm nào đó về giá trị. Nghĩa là điều luật đó cần phải vì một giá trị nào đó, thế quát quát.

Bây giờ tôi nhắc lại một chuyện khôi hài của mình Nam trước đây: luật bà Nhu của lý do ...

Cần lý do: ai cần thế như hình của một tôn giáo, đó là Ki Tô. Về hình thức, đó là một điều luật; về nội dung, nó khác tôn giáo thế nào?

Tôi phân biệt hình thức và nội dung như vậy để hiểu một cách đơn giản về giới và luật. Giới là nội dung, luật là hình thức.

Trong quy định Tăng-không Giới của Hòa thượng Trí Quang, Hòa thượng dùng danh từ giới điều. Tôi thì nghĩ rằng danh từ này làm để hiểu hơn, bởi vì giới điều nghĩ rằng luật, về điều luật mà tôi vẫn nói.

B i v y, thay vì 250 gi i, Hòa th ãng nói 250 gi i i u. Nói rõ h ãn là 250 i u lu t.

Trên 250 gi i i u ó, Hòa th ãng c ãn c ã vào n i dung mà quy n p, ngh ã là phân lo i. Phân lo i nh ã sau (tóm t t):

- Liên h ãn sát (sát sinh): 4 gi i i u.
- Liên h ãn o (tr m c p): 2 gi i i u.
- Liên h ãn dâm: 8 gi i i u.
- Liên h ãn v ng... r i ãn y, bát, t a c , ã, h c, t ín , thuy t pháp, c x trong t ãng chúng v.v...

Nh ã v y là gì? Là có nhi u gi i i u ( i u lu t) liên h ãn m t gi i. Gi i dâm có 8 gi i i u, gi i o có 2 gi i i u, gi i sát có 4 gi i i u v.v...

Th ã là s ã phân bì t ã rõ gi a gi i và gi i i u (gi a gi i và i u lu t). Gi i là n i dung, t ãng quát h ãn; gi i i u là m i i u lu t c th ã th c hi ãn cái t ãng quát.

Quy n p nh ã v y, Hòa th ãng v ãn th y ch ã t ãng quát, cho ãn Hòa th ãng quy n p m t l ãn ã, và chia 250 gi i i u ra thành hai lo i mà thoi, là:

1. Nh ãng gi i i u c m t i l i th c s ,
2. Nh ãng gi i i u c m c ãng b t x ãng. (Đã là nh ãng gi i i u liên quan ãn oai nghi)<sup>2</sup>.

Nh ã v y, i t ãn i dung ãn hình th c, i t t ãng quát ãn c th , t oi v cho t oi cái bì u ã sau ãy ã th y:

### **Gi i**

Bài k c ã Ph t: **khéo gi ãn ãn, mi ãng, ý**

### **Gi i (liên quan ãn t i l i)**

Gi i b t sát

Gi i b t o

Gi i b t dâm

Gi i i u...

### **Gi i (liên quan ãn oai nghi)**

y, c , bát

t ín

thuy t pháp

Gi i i u....

C ãng v y, trong B -tát gi i: gi i là b - ãm. Đ ãng gi ã và phát tri ãn B - ãm ó, ch ã ra nh ãng gi i i u ( i u lu t)

### **Gi i chia ra nhi u lo i**

**Nhi p lu t nghi gi i** (tr ắc)

- 10 gi i i u (tr ngc m)

- 48 gi i i u (khinh)

**Nhi p thi n pháp gi i** (ph ng pháp)

**Nhi p chúng sinh gi i** (c u chúng sinh)

l gi i i u

(Thi n Siêu, trang 210)

B t ngu n là gi i. T n cùng là nh ng gi i i u (= i u lu t). T t c gi i i u h p l i thành m t b lu t, t c là Lu t t ng (ch không ph i Gi i t ng, Hòa th ng Thi n Siêu nói rõ tr. 32). M i gi i t ng quát h n, nh m vào m t gi i t ng quát h n n a. Đ r i k t c c quy vào m t ch Gi i mà thôi là thân, mi ng, ý, hay là nói theo Hòa th ng Trí Quang là nh m vào cu c s ng vi n ly ác pháp (không ác thân, không ác mi ng, không ác ý, tr. 24)

Bây gi , tôi xin nêu lên ây m t v n n n, v n Nh v y, m i gi i i u (= i u lu t) u có mang tính ch t gi i. Nh ng gi i thì không c ch p ch t vào con s 250, 350. Tùy th i gian, tùy hoàn c nh, gi i i u có th thêm b t, s a i, nh ng gi i thì muôn i và âu ch có m t. B i v y, ai gi c gi i ó thì không c n lu t n a. Cho nên, trong 12 n m u, Ph t không c n ch lu t (ch không ph i không c n ch gi i).

Bây gi , tôi tr l i v i chuy n tôi nói lúc u v ch lu t trong th t c. Nói i u lu t ai c ng hi u. Nh ng nói lu t m t cách t ng quát, không ai nh ngh a c. Lu t nh m th c hi n giá tr t ng quát gì? Công b ng? bác ái? tr t t ? hòa h p? t do? bình ng? Mà th nào là công b ng? là tr t t ? là t do? v.v... Ng i Trung Hoa ngh khác. Ng i M ngh khác. Ng i H i giáo ngh khác. Ng i Ki tô giáo ngh khác... không có m t giá tr t ng quát (ph quát) nào c ch p nh n b i toàn th , làm sao nh ngh a c lu t?

Đó là i m khác bi t gi a quan ni m lu t c a th t c và quan ni m lu t trong Ph t giáo. Trong Ph t giáo, v n r t rõ: lu t là th c hi n gi i. Cho nên ta nói: Gi i lu t. Gi i là giá tr t t b c; lu t là nh ng quy t c c th th c hi n gi i..n n c a m t Ph t t b méo mó b i ngh nghi p c a m t lu t gia. V n n n này, tôi mang trong u t lâu, nay nhân có c h i nói v lu t và gi i lu t m i dám th l .

Đây là m t "v án", có l là "v án" quan tr ng nh t trong l ch s Ph t giáo, nh ng qu là m t v án tiêu bi u c a tinh th n Ph t giáo. V án này, ai c ng bi t, t m g i là "v án Ngài A nan".

Khi Ph t nh p di t, ngài Ca Di p tri u t p 500 v A la hán nh l i, c l i, t ng l i nh ng l i Ph t d y. Là th gi c a Ph t trong su t 25 n m, l i thông minh xu t chúng, a v n t t b c, ngài A nan không th v ng m t

trong d p này. Kh n i ngài ch a ch ng c A la hán, b i v y không t cách tham d ki t t p. A nan ch còn m t êm chuyên tâm t n qu v t t nh ó; g n sáng ngài m t quá, ngã mình xu ng g i, u ch a ng i thì ngài ch ng.

Thành A la hán, A nan i n i h i ki t t p. Nh ng tr c khi c nh n vào i h i, A nan b ngài Ca Di p bu c ph i sám h i v 6 "t i" nh sau. Tôi trích nguyên v n C ng l nh gi i lu t c a Hòa th ng Thi n Siêu: Th nh t: Tôn gi là ng i u tiên xin Ph t cho hàng n nhân xu t gia, th là ph m t i Đ t -ki t-la, Tôn gi có nh n không?

A-nan áp: Tôi xét vi c ó, th y tôi không có l i gì, b i l , tôi th y Di m u r t có công lao i v i Th Tôn, cho nên tôi th a v i Th Tôn, nh c Th Tôn nh công lao y c a Di m u và xin cho bà xu t gia là có nguyên do nh v y, ch không vô c . Nh ng tôn gi Đ i Ca-di p b o tôi nh v y, tôi tuân theo l i Đ i Ca-di p xin sám h i.

Th hai: Có m t l n, Tôn gi mang y T ng-già-lê cho Th Tôn và Tôn gi ã gi m chân lên trên y, th là Tôn gi b t kính, ph m t i Đ t -ki t-la.

- Th a Tôn gi , tôi không ph i b t kính i v i Th Tôn mà gi m lên y ang may cho Th Tôn, nh ng vì lúc ó gió to quá mà không có ai giúp, cho nên tôi bu c lòng ph i gi m lên mé y gi cho gió kh i tung v i lên. Nh ng mà Tôn gi ã nói th thì tôi xin sám h i.

Th ba: Có m t l n c Th Tôn sai Tôn gi i l y n c Ngài u ng. Tôn gi mang bát ra i nh ng l i mang bát không tr v . Tôn gi nói r ng, khúc sông ó v a có 500 c xe i ngang qua, n c c quá không th dùng c. Tôn gi không bi t r ng n u yêu c u ch thiên h s dùng phép l c thì có th làm cho n c trong em v cho Th Tôn dùng hay sao? T i sao Tôn gi không làm? Ph m t i Đ t -ki t-la.

- Th a Tôn gi , khi y ch thiên thì ch a hi n n, nh ng Th Tôn thì Ngài ang c n n c, cho nên tôi quên kh n c u ch thiên, nên ã qu ay v trình v i Th Tôn s ki n n c c vì b 500 c xe v a i ngang qua, không th dùng c. Nh ng Tôn gi ã b o v y thì tôi xin sám h i.

Th t : Khi c Th Tôn tuyên b 3 tháng n a là Nh Lai nh p Ni t-bàn, l áng Tôn gi h u Th Tôn, Tôn gi ph i n n Th Tôn c u trú th gian l i l c h u tình, nh ng t i sao Tôn gi không xin. Nh v y là ph m Đ t -ki t-la.

- Tôn gi nói là tôi không mu n xin c Th Tôn c u trú ch gì? Thú th t, tâm tôi lúc ó nh b ma ám nên tôi không nh n ra. Khi nh n ra thì s ã r i. Tôi r t ân h n. Tôn gi nói tôi ph m Đ t -ki t-la, tôi xin sám h i.

Th n m: Khi c Ph t nh p Ni t-bàn, có m t bà già nghe tin n h u Ph t, bà th ng m n Ph t quá và ã r i n c m t trên chân Ph t, in d u trên

chân Ngài. Sao Tôn gi không can ng n bà, l i gi t n c m t y làm ô nhi m chân Ph t. Nh v y là ph m Đ t-ki t-la.

- Th a Tôn gi , là ng i th gi , khi y tôi th y bà c có m t lòng cung kính Th Tôn quá nên tôi không dám can ng n bà. Nh ng Tôn gi ã b o có l i thì tôi xin sám h i.

Th sáu: Tr c khi c Ph t nh p Ni t-bàn, Ngài có d y r ng: Th Tôn ã d y gi i lu t cho hàng xu t gia và t i gia. Riêng hàng T kheo thì Ngài có d y tùy n i, tùy lúc, có th x b t ti u ti u gi i, ngh a là có th b i nh ng gi i i u v n v t. T i sao Tôn gi không th a Ph t, x ti u ti u gi i là nh ng ti u ti u gi i nào? Th là ph m Đ t-ki t-la.

- Th a Tôn gi , lúc ó tôi c ng quên th a Ph t v chuy n y. Bây gi Tôn gi nói tôi m i nh , nay Tôn gi b o tôi sám h i, tôi c ng xin sám h i. Tôi ch ng trên m t i m nh "méo mó ngh nghi p" c b n án c a Ngài Ca-di p và các câu tr l i c a Ngài A-nan, và t ó th y có hai v n :  
1. Ý c a Ngài A-nan trong su t và Ngài A-nan không th y mình ph m t i. m i câu k t lu n, Ngài nói: "Nh ng mà Tôn gi ã nói th thì tôi xin sám h i".

2. Ch có l i bu c t i th sáu (v v n Ph t nh p Ni t-bàn), Ngài A-nan m i th y mình có "l i". Và Ngài nói: "Tôi r t ân h n. Tôn gi nói tôi ph m Đ t-ki t-la, tôi xin sám h i". L i bu c t i th sáu c a Ngài Ca-di p (v nh ng gi i i u ti u ti t) th t khó tr l i cho Ngài A-nan v n là ng i quá thông minh hi u th nào là ti u ti t. Cách tr l i c a Ngài A-nan c ng g n nh cách tr l i chung: "Nay tôn gi b o tôi sám h i, tôi c ng sám h i".

T hai ý ngh ó, tôi l i em lu t ch t v n Ngài A-nan. N i trang 139, quy n C ng y u gi i lu t c a Hòa th ng Thi n Siêu, tôi c th y có hai tr ng h p "phi pháp phi lu t" nh th này:

- M t T kheo có t i mà nói không có.

- M t T kheo không th y có t i, mà các T kheo nói có, th y c ng sám h i xin b . Đó c ng là phi pháp phi lu t.

Tôi th y i u này quan tr ng l m, b i vì ó là ý ngh a c a sám h i. Không th y có t i mà sám h i thì tr t hai l n: tr t v i khái ni m "t i" và tr t v i khái ni m "sám h i". Th thì Ngài A-nan ã ch ng tr t hai l n hay sao? Đó là v n n n c a tôi.

Tôi ch có cách tr l i nh th này thôi, và chính vì v y mà tôi nêu "v án Ngài A-nan" ây:

Ngài Ca-di p nêu lu t ra bu c t i, Ngài ng trên l nh v c lu t.

Ngài A-nan tr l i trên l nh v c gi i. Gi i c a Ngài trong su t nh g ng, vì thân, mi ng, ý trong su t nh g ng. Gi i c a Ngài ã trong su t nh v y thì tôi c ng không nên l y lu t này lu t n ch t v n Ngài làm chi. Tôi làm nh v y là c t th phân bi t gi i và lu t mà thôi.



Tôi k t thúc bu i nói chuy n hôm nay v i lòng mong m i c nh n s ch b o c a Hòa th ng Thi n Siêu v i m này.

---o0o---

## **BÀI 2 - LU T B T NGU NT TH N LINH - LU T B T NGU N T TH NG**

Xét v m t l ch s , các xã h i "c truy n" tin r ng lu t b t ngu n t m t ý mu n trên cao và ngoài ý mu n c a con ng i. Tôi nói các xã h i "c truy n" ch không ph i ch là s khai. B i vì ngay c Tuyên ngôn nhân quy n và dân quy n 1789 c a Pháp - c ng nh Hi n pháp 1793, 1795 - k ra m t s quy n "v i s hi n di n và b o tr c a Đ ng T i cao". Các tác gi Cách m ng 1789 ch a có ý ni m tách Tôn giáo ra kh i Nhà n c.

V y thì trong các xã h i "c truy n", lu t có ngu n g c t th n linh. C ng tin nh v y, nh ng l i có hai quan ni m khác nhau. Ho c cho r ng Th ng Đ t mình sáng tác ra lu t. Ho c cho r ng Th ng Đ không tr c ti p ban lu t ra, nh ng g i h ng cho ng i. Khác nhau nhi u l m. Quan ni m th nh t là c a Do Thái và H i giáo. Quan ni m th hai là c a c Hy L p, La Mã. Ki Tô giáo, v a là th a k c a v n minh Do Thái, v a ti p thu v n minh c Hy L p, La Mã, thâu nh p c hai truy n th ng khác nhau ó.

---o0o---

### **I - QUAN NI M TH NH T: LU T LÀ DO TH N LINH TR C TI P LÀM RA.**

C Do Thái l n H i giáo u cho r ng lu t là do Th ng Đ ban ra. Theo Do Thái, chính Yahvé (t c là Th ng Đ c a Do Thái) phán ra th p i u cho Moïse (Tk 13 tr. TL). Phán ra trên nh Sinai, gi a l a và khối, gi a ti ng kèn và s m ch p. Không nh ng phán ra, mà còn vi t ra n a, vi t Th p i u trên hai t m á. Phía H i giáo thì cho r ng thiên th n Gabriel (Jibril) c Thánh kinh Coran cho Mahomet theo l nh c a Allah.

Nh v y, v phía Do Thái, lu t là do Yahvé ban ra, và lu t ó là n n t ng c a dân t c Do Thái, là truy n th ng riêng bi t c a Do Thái. Lu t ó nói gì? Nói r ng Th ng Đ ch có m t, Th ng Đ là v n n ng; dân t c c a Th ng Đ (ngh a là Do Thái) có nh ng b n ph n i v i Th ng Đ . Thêm vào ó, vài i u r n có tính cách gia ình: "ph i kính tr ng cha m "; "không c ngo i tình"; vài i u r n có tính cách xã h i: c m gi t ng i,

c m tr m c p, c m làm ch ng gian d i, c m tham c a ng i khác. Tóm l i: m t b n lu t ng n, luôn luôn b vi ph m, nh ng có tính cách m t lý t ng, c nh c nh t ó n nay.

Ngoài Th p i u, còn có m t lu t khác n a, c ng do Th ng Đ ban ra: ó là b Lu t Liên minh (Code de l'Alliance) b t u nh th này: "Yahvé nói v i Moïse". Đây là m t b lu t g m nhi u i u lu t và phong t c, trong ó có nh ng quy t c tôn giáo (l l c, quy ch tu s, ch ng l i các th n linh gi ), nh ng c ng có nh ng i u liên quan n các nô l, n lu t hình (gi t ng i thì b t hình, tr ng ph t vi c ánh ng i gây th ng tích, tr m c p, hi p dâm), n vi c b i th ng thi t h i v.v...

Sau ó, gi a th k th 5 (tr c Tây l ch, t t nhiên) m t b Lu t v tu s c ban ra, c ng v n Th ng Đ là tác gi . Đó là Le Lévitique. V n m u nh th : "Yahvé g i Moïse n, r i nói v i Moïse". Le Lévitique nói v cách t và quy ch tu s. Nh ng l n l n trong ó l i có nhi u i u khuyên v b nh ho n (phong h i, ph ng l a...), nh ng c m k v bà con l y nhau. Bâ y gi thì ng i ta bi t r ng nhi u i u kho n trong Le Lévitique c làm ra trong nh ng niên k khác nhau, nhi u i u ã có t th i dân Do Thái hã còn là du m c. Ngh a là: có nh ng b ng c xác áng ch ng t r ng lu t ó c t o ra d n d n, nh ng ng i ta v n qu quy t theo c tin r ng chính Th ng Đ là tác gi ã chính mình phán ra.

Th p i u, Lu t Liên minh và Le Lévitique (và m t b lu t n a mà tôi không nói n kh i r m rà: Second livre de la loi) h p l i thành "lu t" Do Thái g i là Torah. Đ n th k th 3 sau Tây l ch, m t pháp s (Yehouda Hanassi) t p h p t t c nh ng y u t lu t g m Torah, nh ng gi i thích c a h c thuy t và án l và nhi u m c khác n a thành m t tác ph m l n g i là Michna. Công trình này g i lên r t nhi u bình ph m; nh ng bình ph m này r t c c l i quan tr ng h n c Michna, n n i ph i t p h p t t c thành m t b bách khoa g i là Talmud. Hai b n khác nhau c l u truy n: m t t Jerusalem kho ng 350-400, m t t Babylone kho ng 500: b n này th ng.

Vài chi ti t n s nh v y c t bi t Torah là gì, Talmud là gì. Đi u tôi mu n nói là: trong ó Do Thái, lu t là do Th ng Đ ban cho. "Ban cho" nh v y có ngh a r ng Th ng Đ gi b n quy n, c m không c thêm b t. Thêm b t, s a i, ph i do chính tác gi . Đ i v i ng i, lu t ó không sai ch y, b t di b t d ch. Nh v y, có v n t ra: làm sao áp d ng m t cách hi u qu , bi t cái gì là chính y u tôn tr ng trong khi xã h i bi n i, ti n hóa không ng ng? Ngh a là v n di n d ch. Ai di n d ch? Tr l i: các pháp s và ch các pháp s mà thôi.

Trong Torah c ng nh trong Coran, có nhi u i u v lu t dân s và hình s. Trong c hai, ph n có m t quy ch th p h n nam gi i. S b t bình ng gi a hai gi i còn c thiêng liêng hóa trong Coran: àn ông có quy n

ì v i àn bà "do s l a ch n mà Th ã ban cho h ". S b t bình ng ó a n h u qu trong m i a h t c a lu t: quy ch v con ng i, hôn nhân, th a k , ngay c trong l nh v c t t ng, ch ng h n v nhân ch ng. Tôn giáo nu t tr n lu t pháp. Theo Tây ph ãng, trong ngôn R p, không có c m t t di n t m t tr t t lu t pháp tách ra kh i tôn giáo. T "chariya" (con ng, o) c xem nh di n t ý mu n c a Th ãng Đ , bao trùm lên t t c l nh v c lu t pháp và cung c p ch t s ng cho lu t pháp.

---o0o---

## II - QUAN NI M TH HAI: LU T DO TH N LINH G I H NG.

Đây là quan ni m c a c Hy L p. H ng thì ai ch ng có. Nh ng nói "h ng", ai c ng liên t ng tr c tiên n các thi s . Mà qu v y! Đ c bi t c a c Hy L p là trao cho các thi hào, các tri t gia vì c suy ngh v lu t, v u vi t c a lu t trong i s ng xã h i. Đi m này khi n c Hy L p khác v i c La Mã: trong c La Mã, nh ng ng i u tiên suy ngh v lu t là các lu t gia.

Homère là nhà th u tiên suy ngh v tr t t c a v tr , v công b ng, v lu t. Khi Homère làm th nh th , vào kho ng th k th 8 tr c Tây l ch, th gi i Hy L p ã có ng sau m t l ch s dài. Hai t p th n i ti ng nh t c a Homère là Iliade và Odyssée. Trong hai t p th , hai tên c nói n nhi u l n: Thémis và Dikê. Thémis là m t n th n, con c a Trái t và "B u tr i y sao". Thémis là v c a Zeus (trong các ch th n Hy L p, là v th n cao nh t, th n c a Tr i, chúa t c a các th n; bi u hi n c a Zeus là sét. La Mã ã ng hóa Zeus v i Jupiter). Là v c a Zeus, Thémis nh n c h ng t c ông ch ng. N th n này b o v cho m t tr t t v tr , em l i k lu t, công b ng và hòa bình cho th gi i. M t thi hào khác, Hésiode (sinh kho ng 700 tr c TL) cho r ng Thémis có ba con gái: Economia (tr t t ), Dikê (lu t) và Eiroene (hòa bình).

Nh v y, Dikê là con gái c a Thémis. Trong Homère, Dikê g i ý xét x . Ngh a là m t quy t nh, m t phán quy t, m t b n án, ãng th i c ng là m t hành vi úng n, công b ng. M t b n án "nói ra" và "t o nên" lu t.

Nh v y, quan ni m c a Homère v lu t r t khác quan ni m c a Thánh kinh (Bible) Do Thái. Trong th Homère, Zeus "g i h ng" cho nh ng gi i pháp tùy t ng tr ãng h p. Nh ng gi i pháp là do ng i làm ra, ch m d t m t tranh cãi. H ng n t Zeus nh ng lu t thì do ng i làm ra. Đó là m t lu t có tính cách "ng i", không có tính cách "th n linh". Lu t ó không ph i c di n t d i d ng nh ng quy t c có t m t ng quát, không ph i là

những quy tắc (norme). Mà là những phán quyết (jugement), vì hai nghĩa của từ này là: ý kiến phát biểu và phân tranh công x.

Tóm lại, người (do Zeus gửi) sáng tạo ra luật. Và sáng tạo ra nhân mệnh vì vậy, lúc phi nói, phi quy tắc, phi phán xét đều là luật. Do đó, quan niệm của Hy Lạp tất cả các thẩm quan trên vì vậy.

Trên kia, tôi vẫn nhớ Hésiode thế kỷ 7 trước TL. Xã hội lúc đó tiến triển hơn. Ý niệm về luật công rõ hơn. Trong thế Hésiode, Thémis vẫn là nữ thần, Dikê công là con gái của Zeus và Thémis. Những Hésiode nói đến "nomos" mà tiếng Pháp dịch là "la loi", nghĩa là luật. Tuân theo "nomos" khi nào cho người khác con thú, con thú chết bị bắt bớ.

Sophocle (495-406) nhắc đến "nomos" này trong vở kịch Antigone. Ông nhận mệnh nên những "agraphoi nomoi" (luật bất thành văn) của thần linh mà không ai, không gì làm lay chuyển nổi. Trong vở kịch khác (Oedipe Roi), ông nói đến những "nomos" ó nh thế này, tôi dịch đại khái:

*"Ngươi trên cõi cao xa,  
Sinh ra từ không trung xanh thẳm,  
Sinh ra từ quắc của các thiên thần.  
Quắc ó là cha,  
Cha của luật không phi là ai khác".*

Tôi vẫn dịch thêm một câu thơ. Chữ "quắc" là dịch thêm chữ "Olympe", nơi của các vị thần trong thần thoại Hy Lạp. Theo truyền thuyết, hình ảnh luật của Hy Lạp là làm bằng gỗ đẽo, đục, thêu vẽ!

Sau các thi hào là các triết gia. Tôi chỉ nhớ đây hai tên lớn lý thời. Một là Platon (khoảng 427-347 trước TL). Trước hết, Platon bút chỉ về triết học y bìn ã lý nh hình lý. Phái này có một cái nhìn bị quan về luật. Hình thức: "chúng có cái gì là tốt nó đúng, công bằng"; "công lý chỉ là quy định của kẻ mạnh"; "người công quy định nào công làm luật vì lợi ích của họ"; hoặc: "luật là do người yếu và số ông làm ra vì quy định của kẻ mạnh hơn kẻ yếu".

Chính triết lý quan niệm bị quan đó mà Platon ã viết La République (Nền Công Hòa) và Les Lois (Luật) giữa 366 và 347. Tôi không đi sâu vào chi tiết. Chỉ nói rằng về Platon, luật quan trọng lắm. Luật là nền tảng của Nhà nước, nh đó mà có trật tự. Không có luật thì Nhà nước tiêu diệt.

Trở lại về vấn đề ngôn ngữ, Platon hỏi: "thần linh hay người là ngôn ngữ của luật?" Trả lời: Luật nền thần linh, hay ít nhất là nền thống minh xuất chúng của một Người Làm Luật. Luật của xứ Crète là hoàn hảo vì tác giả là các thần linh. Dân Crète cho rằng luật của họ nên Zeus. Dân Sparte (luật công rết xuất sắc) cho rằng luật của họ nên Apollon. Apollon là thần của Văn Địch, của Ánh Sáng, của Nghệ Thuật. Những

v y, Platon c ng ch tr ng quan ni m ngu n g c th n linh c a lu t nh Homère. Tuy nhiên, l i ph i nói rõ l n n a: v i Do Thái, lu t c Th ng Đ ban cho, trao cho Moïse; v i Homère, lu t c th n linh hóa. Platon ra m t k trung gian trong vi c làm lu t: gi a Zeus và ng i có "Ng i Làm Lu t" siêu nhân (Minos, con c a Zeus, ho c Lycurgue). Th n linh g i h ng, siêu nhân làm lu t cho ng i. Ng i làm lu t có hai nhi m v : d y cho ng i hi u bi t hi n tri t (sagesse) và t ch c cách cai tr Nhà n c. M t nhi m v c ó tính luân lý. M t nhi m v c ó tính cách chính tr . Hi u bi t c m i t ng quan th m thi t gi a lu t - luân lý - chính tr nh v y, duy ch có tri t gia mà thôi. Do ó, tri t gia là ng i làm lu t. Và c ng là ng i cai tr . Lu t nh v y là k t tinh c a thông minh và lý trí. Nó phát bi u cái gì t t p nh t n i con ng i.

Sau Platon là Aristote (vào kho ng gi a th k 4 tr c TL). Aristote l i cho h u th m t quan ni m v công b ng (Justice) cho n nay v n còn giá tr . Công b ng c quan ni m nh m t c tính c a luân lý c n thi t c a con ng i, b i vì t o i u ki n cho h nh phúc c a con ng i. Công b ng b o m cho bình ng. Nh ng cái công b ng - bình ng ó không ph i lúc nào c ng ràng bu c lu t. Ngh a là tính h p pháp không ph i lúc nào c ng trùng h p v i tính công b ng. Có nhi u khi lu t c n ph i không công b ng. Có nhi u khi lu t c n ph i không bình ng. B i vì lu t còn c n ph i duy trì tr t t . Dù sao i n a, b i vì lu t do ng i làm ra, cho nên lu t không kh i khuy t i m. Do ó, lu t c n s a i hoàn h o.

Tr v l i v i câu h i: lu t do âu mà ra? Có m t v n quan tr ng c nêu lên và bàn cãi trong su t th i c Hy L p, n i m i tác gi : v n lu t không vi t (lu t b t thành v n) i ch i v i lu t vi t (lu t thành v n). Lu t không vi t là lu t c a thiên th n, lu t ã có nh v y và s còn có nh v y mãi mãi. Aristote, c ng nh Platon, phát tri n ý ó, s ph ân bi t ó gi a hai th lu t. M t lu t cao h n, ho c n t thiên th n ho c n t t nhiên, n m s n trong ý th c c a m i ng i, ch ng c n ph i vi t n i âu c , mà c ng ch ng bao gi m t. M t th lu t khác c a con ng i, thay i tùy theo hoàn c nh xã h i, th i gian, n i ch n. V i Aristote, lu t c a th n c hi u là lu t t nhiên.

---o0o---

### III - LU T TRONG KI-TÔ GIÁO

Ki-tô giáo v a m n truy n th ng Do Thái v a m n truy n th ng Hy L p.

Truy n th ng Do Thái: cái gì c ng do Th ng Đ mà ra, b i vì Th ng Đ là ng sáng t o ra tr i t<sup>3</sup>. M t khác, Ki-tô giáo nói: "v ng qu c c a ta

không phải là nhiệm vụ này". Li nói: phải phân biệt "cái gì của César và cái gì của Thiên Chúa". Nghĩa là thần thánh có mặt trong ó luật của thần linh và mặt trong ó luật của người.

Làm sao dung hòa hai chức năng này? Một mặt, cái gì của Chúa; mặt kia phân biệt hai lĩnh vực. Tất nhiên, thần thánh có nhiệm vụ gì bài toán này. Tôi sẽ dành hai bài nói về luật trong Ki-tô giáo: bài một là bài toán và nói; bài hai là sự khai sinh của luật Giáo hội.

### 1- Nguyên tắc luật.

Có mặt trong luật của người. Nhưng biên giới không phân biệt rõ ràng trên nền vì sự liên quan như giữa các bản luật: luật, tôn giáo, luân lý và luật tự nhiên.

a - Trách nhiệm của luật, tôn giáo và luân lý: Torah mà Ki-tô giáo lý làm Chúa là luật hay luân lý? Để vì các luật gia, đó là mặt tự nhiên của người như luân lý, mặt luật luân lý, mặt thần thánh như quy tắc và cách thức. Tôi trích: "Do Thái, hãy nghe như luật và như người đi đây, hãy học cho thuộc, hãy thực hành: hãy yêu Thiên Chúa và người đi đây này, hãy học cho thuộc, hãy thực hành: hãy yêu Thiên Chúa và người đi đây này - không thực hành hình phạt - hãy kính trọng cha mẹ - không thực hành cướp - không thực hành ngoại tình - không thực hành giết người - hãy đôn đốc cho người mù - hãy giúp cho người nghèo một bữa trong cánh cửa người..."

Như luật luân lý có kèm theo những điều kiện, phần nhiều không rõ ràng ("hãy kính trọng cha mẹ cũng lâu hơn"), hoặc những trừng phạt, như phúc lành, như hạnh phúc, ày. Đôi khi sự chi tiết rõ rệt: "Hãy ném đá cho kẻ đi phạm tội". Nếu xem Torah theo luật thì đó là luật hình - như là mặt của luật hình phạt khác với luật hình hiện tại. Bởi vì như vậy phạm tội là như người đi đây (péchés) xúc phạm Thiên Chúa, phá hủy liên minh với Thiên Chúa. Ngay cả người đi đây họ làm thì khác nhau, bởi vì xúc phạm khác là xúc phạm mặt của Chúa Thiên Chúa. Cách trừng phạt của người đi đây: là hành hạ, là dày vò sau khi phạm tội.

Tâm thức của Chúa của người đi đây hai luật mà thể hiện là mặt: "Hãy yêu Thiên Chúa và người đi đây này"; "hãy yêu người đi đây này yêu chính mình". Đây là luật luân lý có tính cách phổ quát, giống như luật áp dụng cho khắp dân Do Thái dù là ai. Chúa của người đi đây có nói về công bằng (justice), nhưng công bằng này không có nghĩa của Aristote, mà có nghĩa thần thánh xót, bác ái.

Tóm lại, luật và luân lý liên quan với nhau, ngay cả trên khái niệm. Dù có phân chia luật của César và luật của Thiên Chúa đi nữa, nhưng về mặt luân

lý, có một luân lý Ki-tô bao trùm tất cả. Bởi vì luân lý bắt nguồn không phải từ những nguyên tắc do Thiên Chúa ban cho Moïse, mà còn từ một điều luật mà Thiên Chúa đã in sâu trong tâm người. Saint Paul nói như vậy. Nghĩa là luân lý bắt nguồn từ Thiên Chúa. Và bởi vì luân lý được biểu hiện dưới hình thức luật, hình thức nguyên tắc, hình thức cảm xúc, luân lý là luật.

**b** - Câu nói của Saint Paul còn có một ý nghĩa sâu hơn. Chúng ta hãy nhớ câu truyện thiên hạ Hy Lạp, Saint Paul đã dụ dỗ người khác đi theo mình một cách tự nhiên. Sau Saint Paul, Saint Augustin, rồi qua thiên Phêrô Hêrô cho thiên thư 16, có một truyện thiên hạ ra ngoài trời nói rằng luật của Thiên Chúa được thích ứng và áp dụng cho nhu cầu hoàn toàn khác nhau, và, hơn nữa, ngay cả luật tự nhiên cũng có nguồn gốc từ Thiên Chúa. Vittoria, de Soto, Suarez, Lassius, Bellarmin và các triết gia Tây Ban Nha là những danh triết gia như vậy.

Tóm lại, luật tôn giáo (nghĩa là Thiên Chúa), luân lý và luật tự nhiên là những thứ liên kết với nhau. Dù có phân biệt giữa Thiên Chúa và người, sự liên kết đó có hậu quả là cái gì cũng do từ Thiên Chúa mà ra.

Bây giờ bắt đầu nói về các học thuyết qua luật và áp dụng, tôi sẽ nói về điều 2: luật Giáo hội.

## 2 - Luật của Giáo hội.

Ki-tô giáo phát sinh từ người Do Thái sống trên miền đất Cận Đông đã chịu những đau khổ của Hy Lạp. Lúc đầu, chúng ta đã thấy, luật không phải là quan tâm chính. Nhưng rất nhanh, các người tôn giáo đã thấy rõ nhu cầu. Thiên Chúa bắt đầu ra luật và luật đã phát triển rất nhanh. Đến thiên thư 4, luật của Nhà thờ bắt đầu tranh với luật của Nhà thờ trên nhu cầu. Song song với sự bành trướng của tôn giáo mới, đã có trên sự bành trướng của nhà La Mã, luật của Nhà thờ phát triển rất nhanh khắp nơi từ thiên thư 6 đến thiên thư 10, từ sa mạc Arabia đến Ireland, từ Tây Ban Nha đến các nước slaves. Tôi nói sự liên kết về hai điều mới khai sinh và phát triển đó.

**a** - Khai sinh: Những vấn đề trong Tân Ước không có tính cách luật. Khi gì? Cuộc sống của Giê-su, lịch sử của Giê-su. Không có "làm luật" gì như ở Sinai. Thiên Chúa, không hẳn là chỉ vì làm luật, mà là sự sống. "ta không nên hủy bỏ luật, mà làm trọn luật". Sự sống là gì của Cuộc sống và Tân Ước chỉ bắt đầu với lý thuyết gia Tertullien (khoảng 155-222) trong bối cảnh tách biệt giữa dân Do Thái và dân Ki-tô.

Không phải những người Ki-tô đầu tiên không biết luật đâu. Làm gì có một các người không muốn trả và kết hợp chính thức mà bỏ qua luật! Chỉ vì những người Ki-tô đầu tiên là dân Do Thái, trước hết là Do Thái, trung

thành viên của Do Thái. Vấn đề là mà luật Do Thái không nói thì tín đồ Ki-tô tuân theo luật của Nhà thờ. Dần dần hình thành nên, những người mới được thành lập nên càng ngày càng nhiều và càng quan trọng giữa luật Do Thái và luật Nhà thờ. Rồi dần dần sẽ cùng bài Ki-tô này, dân Ki-tô Do Thái tách biệt những luật lệ, nghi thức của Do Thái. Dân Ki-tô và dân Do Thái tách nhau ra tại đây. Đến năm 49, dân "ngoại đạo" được đưa vào cộng đồng Ki-tô.

Từ Công Đông, tôn giáo mới có lan ra khắp nơi. Trước hết là La Mã, rồi Ý, rồi nhiều thành phố khác ở Công Đông và Âu châu. Ra khỏi khung cảnh của Do Thái, với sự "ngoại đạo" càng ngày càng đông, những cộng đồng Ki-tô cần phải có tổ chức. Hội đồng đầu tiên chính thức của các thành phố: chính quyền, hình ảnh nhân dân. Do đó, có thành lập ra một giám mục toàn, những chức sắc, một hình thức (tên gọi Hy Lạp là Ecclesia, tiếng là Eglise theo tiếng Pháp).

Đi xa hơn nữa, những cộng đồng có một tổ chức riêng biệt, hình thức dần dần trong những ngày, những quy chế Nhà thờ, gây kinh tài, giới quy tắc tranh chấp. Rồi lại biến thành hình. Luật phát sinh.

Tài liệu luật đầu tiên là một thư của Giáo Hoàng Clément gửi cho Nhà thờ Corinthe hòa giải tranh chấp nội bộ giữa Nhà thờ đó, đúng như xảy ra vào năm 96. Thư là Giáo hội Ki-tô xác nhận về trung tâm. Giáo Hoàng làm trọng tài phán xét và nhà thờ Giáo Hoàng cũng làm luật. Giáo Hoàng chấp nhận "uy quyền". Luật phát ra từ quyền lực.

**b - Phát triển.** Có hai nhà làm luật trong giáo hội Ki-tô: Giáo Hoàng và những hội đồng giám mục (conciles). Ngoài ra, các giám mục, trong phạm vi của mình, cũng có quyền làm luật. Mỗi dòng cũng có quyền làm ra những luật riêng biệt cho dòng mình.

- Giáo Hoàng làm luật: Đây là luật được làm ra nhân những vấn đề khó khăn mà các giám mục yêu cầu giới quy tắc. Giám mục hội. Giáo Hoàng trả lời. Câu hỏi có tính cách hạn chế, câu trả lời có tính cách hạn chế, phạm vi hạn chế. Những vấn đề bị tác động của Giáo Hoàng khi nhìn những câu trả lời như vậy, rất nhanh, và những phạm vi tổng quát. Trả lời của Giáo Hoàng cũng tôn trọng những nguyên tắc luật nào khác, tất nhiên trừ luật của Thiên Chúa.

Vai trò của Giáo Hoàng trong vai trò của hoàng đế trong chế độ La Mã thì hiểu thế này: hoàng đế và là nhà làm luật và là quan tòa tối cao, xét xử các phạm tội cùng. Trong chế độ hai tầng, một "quy luật pháp" được phát sinh và nằm trong tay người nắm quyền cao nhất. Hoàng đế thì có uy quyền trên các vua chúa phong kiến (imperium). Giáo Hoàng thì có uy quyền trên các Giám mục (primauté).





Trong Ph t giáo, ngoài ch "lu t" trong gi i lu t ra, ta th ng hay g p m t ch "lu t" khi ta nói v nhân qu . Ta th ng hay nói: lu t nhân qu . Ít nghe nói: lu t luân h i, lu t nghi p báo, lu t nhân duyên. Ta nói: "T thánh", ch không nói "lu t T". Ta nói: "b n chân lý" ch không nói b n lu t. Nh ng nhân qu thì th ng hay i kèm v i ch lu t.

N u em so sánh ch "lu t" ây v i khái ni m lu t tôi v a nói trên, s khác bi t s m t tr i m t v c. Lu t nhân qu không n t Th ng, không n t th n linh, c ng không ph i do m t ng i làm lu t nào ó ban ra : lu t ó n t kinh nghi m. Ph t giáo là kinh nghi m. Kinh nghi m c a toàn th nhân lo i, ho c kinh nghi m c a m i cá nhân. Nh ng chân lý n t kinh nghi m. Ngay c c Ph t c ng giác ng b ng kinh nghi m. Kinh nghi m tr ng k , gian kh .

Khác bi t m t tr i m t v c, vì m t bên lu t là m nh l nh, m t bên lu t là kinh nghi m - ngh a là khoa h c. Lúc nh , tôi h c Qu c v n giáo khoa th , ê a: "Gi t n c m m, t ng á c ng, th mà n c ch y mãi á c ng mòn ; con ki n nh , cái t to, th mà ki n tha lâu c ng y t ". Th là kinh nghi m. C nhìn thì th y. Trái l i, "Ng i ph i n bánh mì c a ng i v i gi t m hôi trên trán ng i" là m nh l nh.

M nh l nh n t bên ngoài c a con ng i, t bên trên. Kinh nghi m n t bên trong. Lu t kinh nghi m là lu t do con ng i t ch ng, t th y, ch ng do ai làm ra c . Lu t m nh l nh là do m t s c m nh bên ngoài làm ra. Chính s c m nh tác gi ó s tr ng tr n u vi ph m.

B i v y, trong các tôn giáo nh t th n (monothéisme), Th ng v a là Th ng - tác gi (sáng t o) v a là Th ng - quan tòa (phán xét, xét x ). Chính Th ng là ông quan tòa trong phán xét cu i cùng. Ông phán: nh ng k bên tay m t c a ta, các ng i i lên thiên ng, v nh vi n; nh ng k bên tay trái c a ta, các ng i i xu ng a ng c, v nh vi n.

M t ông quan tòa nh v y th t là trái h n v i hình nh c a c Ph t mà tôi có trong u. Đ c Ph t c a tôi ng nhiên là có làm tr ng tài v i nhi u v vi c cãi l n gi a các T kheo. Và Ngài ã ch gi i nhân nh ng tr ng h p ó. Nh ng hình nh m t tr ng tài khác h n hình nh m t ông quan tòa. Tôi ngh , c Ph t ch a bao gi là m t ông quan tòa. Đ c Ph t nhi u khi... t i nghi p l m. Ai không tin thì c c trang 68 trong quy n C ng y u gi i lu t c a H.T. Thi n Siêu, k chuy n cãi c x y ra Kosambi. Tôi xin c nguyên v n: "Ph t t n i xa v th y chuy n x y ra, li n h i nguyên do. Hai bên c b o th , Ph t d y không nghe. H th a v i Ngài, xin Th Tôn, Ngài bi t vi c c a Ngài, chúng con bi t vi c c a chúng con. Can ng n mãi không c, nên Ph t ành ôm bình bát vào núi n an t nh. Trong khi ó có m t con voi già, nó c ng b m y con voi tr qu y phá, không yên nên i tìm ch núp. Đi vào ó g p Ph t. Hai bên g p nhau,

th y bên nào c ng có hoàn c nh y nh nhau, nên cùng chung m t ch . C ng t i ó, có m t con kh già b b n kh tr ru ng b , nên c ng i tìm ch n thân, n ó g p Ph t. Nh v y, v i Ph t có con voi già và kh già cùng h u Ph t. M i sáng voi i l y n c v dâng Ph t, kh i l y trái cây, m t ong v cúng Ph t. Cho nên, hi n nay trong tranh truy n Ph t giáo có hình nh voi và kh dâng cúng Ph t là ghi l i chuy n ó".

K t c c là th nào? K t c c, các th y b c s "t y chay và c m v n l ng th c". Các th y h i h n quá, cùng nhau i th nh Ph t v .

***Ph t không ph i là quan tòa! Ph t là tr ng tài! Ph t không ban m nh l nh!***

Trong các câu chuy n thi n, có nhi u chuy n liên can n cãi c vui l m. Tôi ch xin k m t câu chuy n nh thôi, liên quan n m t v x án, hay nói úng h n, liên can n ông quan tòa.

M t ng i du l ch t r t xa v , mang v theo m t v t quý, hi m ch a h bi t: m t t m g ng. Nhìn vào g ng, anh t ng nh th y cha mình. Th ng cha quá, anh tr n tr ng c t g ng vào m t hòm quý, trên l u kín. Th nh tho ng anh lên l u, m hòm ra, th m ch a. Th m xong thì nh , m t bu n r i r i. Bà v l y làm l , quái, sao ch ng mình c m i l n lên l u, i xu ng là m t mày d t nh v y. Bèn rình xem. Th y ch ng m hòm, cúi m t xu ng nhìn lâu. Bà v ch khi ch ng i v ng, lên l u, m hòm, cúi m t nhìn xu ng và n i tam bành l c t c. M t ng i àn bà. À ra th ! Đi xa, mang v m t ng i àn bà! R i t ng t , r i bu n r i r i! T t nhiên là v ch ng cãi l n nhau, gây g nhau. V thì ghen, ch ng thì không hi u t i sao v ghen, ó là cha mình, làm sao v ghen c!

Gây g nhau nh v y, thì may quá, b ng có m t s cô tình c ghé qua nhà ch i. S cô b o: Thôi c, thôi c, tôi phân x . S cô bèn lên l u, h i lâu, r i s cô xu ng l u, m t mày nghiêm ngh , phán x : "Trong hòm không có m t ng i àn ông nào, c ng ch ng có m t ng i àn bà nào, ch có m t s cô thôi!".

Th t s , Ph t ch ng bao gi x , theo cái ngh a x c a m t phiên tòa, v i ông quan tòa. Trong gi i lu t, có c t i, có xét t i, có x t i. Nh ng ó không ph i là hình nh c a m t phán quy t, m t m nh l nh. Và trong gi i lu t, sám h i mang m t ý ngh a vô cùng cao quý, b i vì vô cùng gi i thoát. Xét n t n cùng, chính ta làm t i cho ta, chính ta gi i thoát cho ta. Lu t trong Ph t giáo là gi i và gi i là s t ng quan gi a ta v i ta, là thân c a ta, mi ng c a ta, ý c a ta, không có ai khác bên ngoài c a ta, bên trên c a ta.

Tôi mu n nh n m nh trên b n ch t c a hai hình nh lu t khác nhau: lu t phát xu t t m nh l nh (lu t - m nh l nh) và lu t phát xu t t kinh nghi m; lu t n t bên ngoài, lu t n t bên trong. Tôi c ng a ra hai hình nh c a tranh t ng: ông quan tòa và ng i tr ng tài. Lu t - m nh l nh

đôi vị hình như ông quan tòa. Luật - kinh nghiệm đôi vị hình như  
trung tài. Quan niệm luật của Tây phương hiện nay, trở lại về hình luật,  
có khuynh hướng làm như bất tính cách minh bạch và tôn trọng trên sự  
đồng thuận của ý muốn đôi bên trong một tranh chấp. Bởi vậy, càng ngày  
người ta càng thấy sự cần thiết của việc đưa những hình thức mới  
giải quyết tranh chấp, chẳng hạn như thẩm phán tư nhân : đó là những  
hình thức hòa giải, trung gian, trung tài. "Soft-justice" của Mỹ. "Ordre  
négocié" của Pháp. Phương thức trung tài càng ngày càng mang, trong luật  
quốc gia cũng như luật quốc tế. Hình thức pháp của Nhà nước chấp nhận  
sự mang của hình thức pháp tư nhân (justice privée).

Tôi không thể khen chê hay dở này. Chỉ muốn nói rằng  
Phật không bao giờ ban minh bạch. Giải luật của Ngài không phải là minh  
bạch. Phật cũng không bắt buộc khi sám hối thì phải từ bỏ.

---o0o---

### BÀI 3 - LUẬT TỰ NHIÊN

Đây là một vấn đề rất phức tạp, có một lịch sử rất dài. Trở lại câu hỏi:  
luật tự nhiên? triết học Hy Lạp đã tìm thấy câu trả lời: nói khái niệm  
"luật tự nhiên". Có một luật tự nhiên tồn tại từ trước, nó có sẵn  
từ trước. Chẳng hạn câu trả lời này hợp với lý tưởng của con người, cho nên nó tồn tại  
cho đến ngày nay. Thế nhưng, luật tự nhiên là gì? nội dung của nó thế nào?  
Bao nhiêu tranh luận đã diễn ra, liên miên không dứt cho đến ngày nay.

Tôi không có tham vọng cập nhật vấn đề liên quan đến luật  
tự nhiên, chỉ nhận một minh chứng từ tôi: quá trình diễn tiến của tư tưởng này.  
Trên quá trình đó, tôi nghĩ có thể triển khai một minh chứng: sự  
chỉ giáo Lòng tin và Lý trí và sự thống nhất dần dần của lý trí trong tư tưởng  
về luật tự nhiên.

Lòng tin và lý trí: Đấng nhân văn này có khác gì người nhân văn  
tư tưởng và văn minh Tây phương! Luật tự nhiên, do đó cũng chỉ là một ví  
dụ. Bởi vậy, tôi xin nói vài lời về sự chỉ giáo này trước khi đi vào  
tự nhiên.

Tại sao mà ta có triết học? Tại sao mà ta nghe rằng ta biết?

Biết, biết hai ngôn ngữ. Một là tin. Tin người khác nói; tin nói sự  
hiểu biết của người khác. Điều này, tin thực sự. Điều này, tin tác giả. Tin, làm  
khi không cần kiểm chứng. Chỉ tin. Ngôn ngữ hai là lý trí. Lý trí thì chỉ  
tin nó. Cái gì mà nó thấy hợp lý, hợp với kiểm chứng thì nó mới tin.  
Thế nhưng, người ta đã tin hẳn là lý luận. Tin thì không cần trình  
lý luận. Lý luận thì cần.

Trong lịch sử triết học Tây phương, vận mệnh của Hy Lạp, từ thế kỷ VI, thế kỷ VII trước Tây lịch, đã tồn tại trên lý trí mang hi u bi t. Lý trí của vận động, kích thích soi ánh sáng vào mọi ngành, mọi lĩnh vực: trên nền tảng của lý trí, khoa học dần dần mang cho ngày nay. Lý trí của vận động nh v y vào hai ngành triết học chung thì y: siêu hình học và logic học. Trong khi tìm kiếm nền tảng cho sự phân biệt, đầu là triết học, đầu là xã hội, đầu là sự công bằng, đầu là bất công, đầu là thiên nhiên, đầu là công, triết học Hy Lạp đem lại một tiêu chuẩn có vẻ khách quan, có tính gì thích triết học: thiên nhiên. Luật thiên nhiên này thế này. Tiêu chuẩn thiên nhiên cho phép triết học Hy Lạp ánh giá trị nguyên tắc của chúng ta, của người học bác học. Ví dụ: chúng ta nô lệ của xem như là tự nhiên, như chính Aristote là một trong những người đầu tiên xét lịch sử đó, cho rằng vài hình thức của chúng ta nô lệ có tính bất công vì trái với thiên nhiên.

Ki tô giáo ra đời làm rõ ràng cách nhìn. Hai vận mệnh gặp nhau trên thế giới La Mã: vận mệnh Do Thái dựa trên lòng tin; vận mệnh Hy Lạp dựa trên lý trí. Dân Do Thái theo ông mô tả là một sự nh nh, vận mệnh mà kết quả là kết quả, kết quả là lòng tin. Tự nhiên, như triết gia Ki Tô đầu tiên của vận động triết học lý trí, như ông là như lý trí của bản thân mình cho lòng tin, cho sự vững chắc của Thiên Chúa, cho sự tuân phục mệnh lệnh của Thiên Chúa. Sau đó, hình thức vận động triết học lý trí của ông như quan niệm của ông là trái với chính thiên nhiên, là tà thuyết. Thế đó, vận mệnh Ki tô giáo toàn thế giới Âu châu.

Như lý trí thế kỷ. Trung tâm khám phá ra là Aristote b lãng quên. Triết gia và thiên học gia Ki tô giáo bắt đầu xét lý trí như giáo dục thiên thánh. Khi đó một thiên tài xuất hiện: Saint Thomas. Xuất hiện dung hòa lòng tin và lý trí, lòng tin đã vượt và lý trí đang khiêu chiến, vì một ích lợi của vận động gia tài, bản thân mình cho sự thiên kh i. Saint Thomas nói: Tự nhiên của ông gì mà lý trí của ông khám phá của chúng ta là chúng ta như ông lý trí của Thiên Chúa, bản thân lý trí của chúng ta là ánh sáng của trí tuệ của Thiên Chúa. Lòng tin và lý trí không chống nhau; ngược lại, lòng tin giúp lý trí hiểu rõ hơn. Vì vậy ông đem mang lý trí. hãy lý trí hiện tại cùng chúng ta sống hi u bi t, một lúc nào nó không hiện diện thì nó gặp lòng tin. Đột biến là trong lĩnh vực logic, chúng ta cho lý trí sống sống tìm kiếm nền tảng của cái triết học, của cái xã hội. Chúng ta nên Saint Thomas gặp triết học Hy Lạp, gặp Aristote, gặp khái niệm thiên nhiên. Bởi vì, khi Tây phương nói quan niệm "cái hiện" về luật thiên nhiên, thì đó chính là quan niệm của Aristote của Saint Thomas ph h i.

Có lý trí thế kỷ, Saint Thomas b Nhà triết học là tà thuyết (1277), sau ông mô tả của chúng ta quy định và phong Thánh (1323).

Đ n th k XVI, XVII, t t ng v lu t t nhiên ch ng ki n m t l n n a s n i d y c a lý trí. Và l n này thì lý trí th ng. Trên con ng l ch s dài d ng d c ó, trên quá trình gi ng co dai d ng gi a lý trí và lòng tin, tôi ch a ra ây ba tên tu i tiêu bi u: Aristote, Saint Thomas và Grotius. Lu t t nhiên b t u c hi u nh là b n tính t nhiên c a s v t d n d n bi n ch t v i s kh ng nh v v th c a con ng i r qua m t ngã khác và c hi u nh là b t ngu n t b n tính t nhiên c a con ng i. M t bên t n ng thiên nhiên. M t bên t n ng con ng i. Đó là hai ph n mà tôi s trình bày.

---o0o---

## I. QUAN NI M C ĐI N: B N TÍNH T NHIÊN C A S V T

Trong t t ng th i c Hy L p và th i Trung C , cái mà bây gi ng i ta g i là lu t (ti ng Pháp: droit) h i ó c hi u d i khái ni m công b ng, công lý (justice). Và công b ng, công lý c nh ngh a là: trao cho m i ng i ph n mà ng i ó áng có. Ch "lu t" v a nói không có trong ngôn ng c Hy L p. Ch có ch to dikaion (ti ng Pháp: le juste). Ti ng La-tinh là iustum. Khi Aristote bàn v lu t, chính là ông bàn v khái ni m dikaion. M i b y th k sau, Saint Thomas c ng làm công vi c t ng t .

Công b ng, công lý là m c th c (measure). M c th c là v a ph i, không nhi u không ít, không thêm không b t, trung dung gi a thái quá và b t c p. V i Aristote, ó là lu t.

V y thì lu t t nhiên là gì? Là cái m c th c s n có n i s v t, có m t cách khách quan, c l p v i ý ki n tùy ti n c a m i ng i, có t muôn n i, muôn thu , âu c ng sinh ra nh ng h u qu gi ng nhau. N u tôi trao i m t v t gì v i anh, cái m c th c t nhiên s n có n i s v t, bu c anh ph i a cho tôi m t v t khác có giá tr t ng ng. N u m c th c ó thi u, s trao i không ph i là trao i. N u tôi bán v t gì cho anh, anh ph i tr cho tôi m t s ti n t ng ng v i giá tr c a v t mà anh nh n, n u không thì không ph i mua bán. Lu t t nhiên là lu t n m s n n i b n ch t c a s v t, ch c n ta khám phá ra mà thôi.

Vài ví d n a: T i sao gi t ng i là b t công? B i vì s s ng là m t th c a c i thu c vào m i ng i; c p s s ng ó là không công b ng, b n ch t s v t bu c ta hi u nh th .

T th ng c Hy L p ví d này ã c bàn cãi: M t ng i g i cho ng i khác m t v t; nh v y ng i ó có quy n l y l i v t gi ng nh quy c. Lu t t b n ch t c a s v t bu c r ng ng i g i v t có quy n

l y l i v t ó. Bâ y gi , ví th v t g i g m ó là m t kh u s ú ng và ng i g i là m t tay sát nh ân khét ti ng. Ph i tr l i ch ng? Nguy hi m quá! Nguy hi m cho c c ng ng. Nh v y, ph i ch ng chính lu t t b n ch t c a s v t bu c ph i có ngo i l trong b n ph n trao tr ? Ph i ch ng c ng có th ngh ra m t gi i pháp khác: tr kh u s ú ng không ph i cho ch nh ân c a nó, mà cho m t ng i th ba, i di n cho ng i này và c xem nh không có ý nh x u? N u v y, ng i ta nói: lu t t nhiên bu c, ho c không trao tr cho ch nh ân, ho c trao tr cho m t ng i th ba.

L i m t ví d n a: m t ng i l y g c a nhà bên c nh ó ng m t cái bàn. G ó không ph i là g c a anh ta, v y lu t t b n ch t s v t bu c anh ta ph i tr g l i n u b òi. Nh ng g ó ã thành cái bàn; phá bàn tr g thì phí quá. V y thì, tr nguyên cái bàn hay sao? Nh v y xem ra c ng ch ng m c th c; vì ng i ch nh ân c a g c h ng công c a ng i khác mà ch ng t n m t gi t m hôi. Th thì, ph i tr cho ng i kia m t s ti n ngang v i công c a ng i y b ra ch ng? Nh ng n u ng i có g không thích cái bàn thì sao? Lu t t nhiên là th này: ch n l a ho c ng i ch òi phá cái bàn l y l i g , ho c l y cái bàn và tr m t kho ng ti n công cho ng i kia.

Ng i Hy L p, và sau ó ng i La Mã, nói: lu t phát sinh t s v t. S v t có ch a s n tính lu t. Chính vì v y mà ngày nay, trong các n c common law, ng i ta kh ng nh r ng th m phán không t o ra lu t pháp mà khám phá ra lu t pháp trong tr ng h p ang xét x . C ng chính vì v y mà ngày nay, trong khi làm lu t, ng i ta c nh m th nào lu t h p v i b n ch t t nhiên. Ví d hi n i nh t ngày nay là trong l nh v c th thai nh ân t o. Bao nhiêu v n r c r i c tra, v th nào là thiên nhiên, th nào là không thiên nhiên, và v t ng quan gi a ng i m th t - ng i m sinh lý - và ng i m cho m n cái b ng c a mình - ng i m mang thai.

Đó là vài ví d . Bâ y gi trích vài câu nh ngh a tiêu bi u.

Platon nói: "Cái t t nh t có trong m i s v t c ng là cái riêng bi t nh t c a s v t ó". ("Ce qu'il y a de meilleur dans chaque chose [est] aussi ce qui lui est le plus propre").

Aristote di n t cùng m t t ng: "Cái gì c bi t c a m i s v t do b n ch t, c ng là cái quý nh t, thú v nh t i v i s v t ó". ("Ce qui est propre à chaque chose est par nature ce qu'il y a de plus excellent et de plus agréable pour cette chose").

Trong ti ng Pháp c ng nh ti ng Anh, có hai danh t t ng ng v i nhau, nh ng có m t chút s c thái khác nhau: justice và équité. Tôi không tìm ra c ti ng Vi t t ng ng d ch. Tra c u t i n, tôi th y: équité: công minh, chính tr c, công b ng, công lý. Ngh a là ch ng khác v i justice. Tôi ành ph i dùng ch công b ng và chua thêm bên c nh: équité. Trong

Aristote, luật thiên nhiên và công bằng (équité) đồng nghĩa với nhau. Và bởi vì luật thiên nhiên là cái chung cho tất cả, cân bằng, nó là nguyên tắc cho công lý làm luật, nghĩa là luật. Do đó phát sinh ra một trong những vấn đề quan trọng nhất của Hy Lạp: vấn đề luật vị t và luật không vị t - luật thành văn và luật có sẵn. Équité là luật có sẵn, luật bất thành văn. Xét theo équité có khi là khác với luật thành văn. Vấn đề này cần là vấn đề bàn cãi như một trong những triết gia nói chung: triết gia quan niệm cái hiên là vì cái thiện, triết gia là vì phi lý, triết gia is và ought, triết gia sein và sollen, triết gia être và devoir être, nghĩa là triết gia sống (cái là) và nguyên tắc, quy phạm (cái phi lý là).

Trong các Hy Lạp, luật (tiếng Pháp: loi) thường có vị trí thành văn: luật thành văn. Tuy vậy có những quy tắc liên quan đến chính trị, xã hội không có vị trí thành văn như những hàm súc tính bất biến, hoặc vì có dính líu đến thần linh, hoặc vì có chứa đựng một lý tưởng hoặc vì thần. Những quy tắc bất thành văn đó nói lên sự thiêu sót hoặc gì đó của luật thành văn.

Trong thần thoại Hy Lạp, Zeus trao cho người mẹ một đứa con vị t thành văn con người, khác với con thú, đồng nghĩa với nhau, mà trái lại, có sự đúng đắn với nhau. Đấng Zeus, luật đó là thần linh, nghĩa là không có vị trí đầu óc; nó rơi vào một nguyên tắc hoặc công bằng, công lý; nó vượt lên trên mọi người, nhưng nó không nắm lấy người. Như vậy, hai triết gia có thể xảy ra. Hoặc là luật thành văn của con người phản ánh luật thần linh đó, và như vậy Nhà nước của con người là hình ảnh trung thực của ý muốn của Zeus. Hoặc là luật thành văn không phản ánh luật của Zeus, yếu đuối, lung lay, thất bại như chính con người, và như vậy, luật đó trái với tính bất biến bất di bất dịch, trái với tính hoàn hảo của luật thần linh. Đây là chủ đề của câu chuyện Antigone trong vở kịch của Sophocle:

Vua Créon ghét anh của cô Antigone và cảm không có chôn xác. Bất chấp lời nhủ của vua, Antigone chôn xác anh. Cô nói với vua: "Tôi bất tuân luật của nhà vua, bởi vì luật đó không do Zeus ban bố; đó không phải là công lý... đó không phải là luật của các thần linh đặt ra cho người, và tôi không nghe lời nhủ của nhà vua sống cảm nhận cho phép một người như vua bất chấp những luật khác, những luật không vị trí, bất di bất dịch của thần linh. Những luật đó không phải là đặt ra ngày hôm nay hoặc ngày hôm qua, mà cảm nghĩ của ai biết cảm giác đó có sẵn từ thuở nào".

Aristote cũng khẳng định như vậy: "Cái gì thiên nhiên là không thay đổi, dù bất chấp đầu óc có cảm nhận như nhau: lửa cháy gì cũng nhau. Athènes cảm nhận BaT". Khẳng định đó lặp lại ngay một vấn đề: nếu như triết gia thì triết gia sao luật lại thay đổi thì triết gia này khác, triết gia này qua triết gia kia? Luật thay đổi như vậy, thì hoặc là luật





Khác với Platon nhìn ngu ng c c a lu t t trên cao xa, ngoài con ng i, v t kh i con ng i, trong quan ni m c a Aristote, tuy lu t t nhiên ban giá tr cho lu t do ng i làm ra, nh ng thiên nhiên không n m ầu khác h n là n i chính s v t: ph i tìm n i chính s v t ý ngh a và giá tr g c ngu n c a lu t t nhiên .

Tóm l i, trong t t ng c Hy L p v lu t, có m t s phân bi t c n b n gi a hai tr t t lu t pháp. M t m t, m t lu t cao h n, th n linh hay thiên nhiên, in s n n i ý th c c a m i ng i, không c n vi t ra ch ; lu t ó ph quát và siêu th i gian. M t m t, nh ng lu t c a ng i, a d ng, thay i tùy theo hoàn c nh, chính tr , i u ki n xã h i.

Hy L p khai mào cho m t tranh lu n kéo dài cho n ngày nay mà ch ng có h c thuy t nào c m i ng i th a nh n.

St. Thomas (1226 – 1274) n m b t c t t ng v thiên nhiên t Aristote. Nh tôi ã nói trên, t t ng c Hy L p b vùi l p d i tro t khi t t ng c a nhà th ng tr kh p Âu châu. Đ n th i Trung c , vào kho ng th k 13, tác ph m c a Aristote c khám phá ra nh nh ng b n d ch chuy n n t Tây Ban Nha, t Ý. Gia tài c Hy L p r i vào tay các h c gi kinh vi n c a nhà th . V i tài ba c bi t, các v này bi n lu n r ng: v n hoá c i là b c chu n b cho vi c truy n gi ng Thánh kinh, các nhà hi n tri t c a c Hy L p ã óng vai trò a dân ngo i o vào o Ki Tô gi ng nh các nhà tiên tri Do Thái ã em o này n v i dân Do Thái. Trong ý ngh a ó, tác ph m c a Aristote là m t th bài t a cho Toàn th th n h c (Somme théologique) c a St. Thomas. St. Thomas v a làm công vi c s u t p, v a làm công vi c t ng h p: t ng h p gi a v n hóa Hy L p, La Tinh và v n hóa Ki Tô. V i St. Thomas và các nhà kinh vi n th k 13, Ki Tô giáo, tuy g c v n là Do Thái, tr thành v n minh Hy L p - La Tinh - Ki Tô.

Đ hi u quan ni m c a St. Thomas v lu t t nhiên, ph i b t u ch b t u, ngh a là lý thuy t Ki Tô v v tr và con ng i, m c kh i và ân hu c a Chúa. Trên i m b t u này, Ki Tô giáo c t t v i t t ng Hy L p: Hy L p quan ni m Th ng nh Th ng - t ch c (Dieu - organisateur), Ki Tô giáo quan ni m Thu ng nh Th ng - sáng t o (Dieu créateur). Th ng sáng t o ra tr i t, v tr ; tr t t trong v tr , tr t t trong xã h i loài ng i u do ý mu n c a Th ng t t c - ngh a là u do lý trí c a Th ng . H n n a, giáo i u t i l i t tông và s vi c con ng i ánh m t mình c ng ng th i làm bi n i khái ni m v thiên nhiên trong Ki Tô giáo. B n ch t thiên nhiên b làm h ng vì t i l i t tông; con ng i xa m t b n tính ó. B i v y, giá tr c a con ng i không n m n i ý th c v con ng i mà nó ang có b ng n m n i ý th c v con ng i mà nó ã b m tr i.

Làm sao gì quy t cái l h ng, cái kho ng cách gi a con ng i v i b n tính b m t? Ch ng có cách nào khác ngoài ân hu và m c kh i c a Chúa. Con ng i không th v n n i u "thi n" c n a b ng tri th c mà thôi (nh Platon nói), mà b ng lòng tin, b ng m c kh i. T ây, cái siêu nhiên b sung cho cái thiên nhiên. Trên thiên nhiên còn có siêu nhiên, còn có Th ng sáng t o v tr , ban ân s ng cho ng i b ng lý trí c a Th ng

Ph n sáng t o c a St. Thomas chính là ã xây d ng m t lý thuy t d a trên lý trí. Chính nh lý trí mà con ng i hi u c Th ng . Làm sao hi u c? Con ng i, t ng i, làm sao hi u c Th ng , tuy t i? Trong tri t h c Hy L p, Platon ch ng h n c t ngh a r ng con ng i không th hi u tuy t i, b i vì giác quan c a con ng i không toàn h o, b h n ch . St. Thomas, ng c l i, cho r ng con ng i có th hi u c, m c d u ã ánh m t b n tính c a mình vì t i t t ông. Ông lý lu n: m c d u v y, nh b m sinh có lý trí, con ng i v n gi c trong tâm linh kh n ng c m nh n ph ng h ng c a lý trí Th ng . Nh lý trí, con ng i v i t i c s c m thông v i Th ng , và do ó nh n ra c s hi n h u c a Th ng . Trong b n ch t, con ng i v n là m t trí tu ch a c v n toàn, nh ng, nh m c kh i và ân hu , ch ng n, h ng v , h ng b i lý trí c a Th ng .

Nh v y, trên t t nh c a cái ki n trúc lý trí thì có lý trí c a Th ng mà con ng i ch c m nh n c ph ng h ng; d i ó m i n lý trí c a con ng i. Nguyên t c t i th ng là Th ng m c kh i; con ng i và s v t tr n gian này là do Th ng t o ra b ng lý trí c a mình; t t c v i c mà con ng i có th làm là v n t i và tuân ph c lý trí ó.

Nh ng St. Thomas c xem nh ã a vào lý thuy t c a mình m t khuynh h ng t do. Lý thuy t c a ông c xem nh là i m g p g gi a lý trí c a Th ng v i s t do mà con ng i có nh lý trí. Con ng i là t do, b i vì nó không ph i là m t v i cái Tuy t i. Nó là ý mu n và hành ng. Nó mu n và nó hành ng b ng lý trí c a nó. Nó bi u l kh n ng lý trí c a nó qua tri th c v hành ng, hành ng h p v i lý trí. Nh ng lý thuy t c a St. Thomas không trái gì v i chính th ng, b i vì lý trí c a con ng i, nh tôi v a nói ban nãy, ch ng n, h ng v , h ng b i... Cái ph ng h ng thiên nhiên ó là nòng c t c a lý thuy t St. Thomas v lu t t nhiên.

B i v y, St. Thomas phân bi t lu t t nhiên v i lu t v nh c u. Th ng sáng t o ra tr t t v tr và ban ân s ng cho con ng i b ng lý trí c a mình, nguyên t c ó, St. Thomas g i là lu t v nh c u. Đó là lu t t i th ng. Th ng sáng t o ó, Th ng cai tr ó in vào trong tâm kh m c a m i ng i m t khuynh h ng thiên nhiên nh m n s th c hi n c u cánh c a

mình, t c là th c hi n cái t i h o c a mình. Khuynh h ng ó, các tri t gia Trung c g i là lu t t nhiên. Lu t t nhiên n m đ i lu t v nh c u và tham đ vào lu t v nh c u.

Khuynh h ng ó có khi là th ng: ó là khuynh h ng nh n th y n i thú v t, n i nh ng sinh v t không bi t c ng. Chúng c theo khuynh h ng t nhiên, chúng c th c hi n c u cánh c a chúng m t cách t nhiên: h t lúa n y m m, con ong làm m t. Nh ng n i con ng i thì khác. Ng i là sinh v t có lý trí. Lý trí khi n cho con ng i bi t nh n ra âu là c u cánh c a nó, âu là cái t i h o c a nó. Hành ng theo lý trí, ó là lu t t nhiên c a ng i. Vì v y, lu t t nhiên n i con ng i tham đ vào lu t v nh c u m t cách toàn v n h n so v i các sinh v t khác. Gi ng nh i v i lu t v nh c u, khuynh h ng i n c u cánh c ng mang tính ch t lý trí. Nh ng lý trí mà thôi thì không ph i là nguyên t c c a m i s v t. Nhi m v duy nh t c a lý trí là n m b t c cái gì là h p v i b n ch t c a s v t. N m b t c r i, thì con ng i c th mà i theo, b i vì nguyên t c u tiên, hi n nhiên và không th ch ng minh c, c a lý trí là ph i làm i u t t, tránh i u x u. Đi u t t là khái ni m u tiên mà lý trí n m b t c khi hành ng, b i vì i u t t là i u mà m i s v t u thích mu n. Do ó, làm và tránh i u x u là lu t t nhiên u tiên. Trên nguyên t c u tiên ó, t t c m i nguyên t c khác c a lu t t nhiên c xây d ng.

Đó là m i quan h cá nhân gi a con ng i v i Th ng , con ng i trách nhi m tr c Th ng . Trong m i quan h gi a con ng i v i xã h i - b i vì con ng i là con v t xã h i - âu là lý trí ch cho bi t i u t t, i u x u, th nào là t t v n n, th nào là x u tránh i? Làm sao có th phán oán gi ng nhau c v cái t t cái x u gi a nh ng ng i, nh ng xã h i s ng trong nh ng hoàn c nh, nh ng i u ki n khác nhau? Câu h i ó a n nh n xét này: trong l nh v c lu t pháp, không th tránh c nh ng lu t thay i và khác nhau tùy n i tùy lúc.

Dù sao i n a, b t c th i nào, n i nào, lu t c a ng i làm ra u ph i h p v i lu t t nhiên, u ph i b t ngu n t lu t t nhiên, n u không thì không ph i là lu t<sup>5</sup>. T i sao? T i vì ý mu n con ng i không th thay i thiên nhiên. St. Thomas còn i xa h n n a: lu t c a ng i làm ra ch có th c g i là úng n, công b ng n u v n n lu t t nhiên. Ngh a là: ý mu n c a con ng i, mu n c g i là ngay th ng, ph i hành ng h p v i h ng c a lý trí. Mà lý trí thì có nhi m v khám phá âu là h p v i b n tính s v t. N u lý trí con ng i th c hi n úng n nhi m v c a nó, lu t mà nó g i ý cho ý mu n là lu t t nhiên. Nói m t cách khác, lu t làm ra ph i luôn luôn v n n ch t t nh t, ch úng n nh t, công b ng nh t, ch không ph i t b ng lòng d ng l i ch không b t công. Ng i x ki n c ng v y. Hay nói m t cách khác n a, lu t c a ng i làm ra i v i lu t t nhiên c ng

gi ng nh lu t t nhiên i v i lu t v nh c u c a Th ng . Gi a ba th lu t, có m t s i ch h ng n i k t t th p lên cao: ó là lý trí, mà nói theo thu t ng c a các nhà th n h c thì là lý trí ngay th ng (ti ng La tinh: Ratio recta).

---o0o---

## II. QUAN NI M C NĐ I: B N TÍNH CON NG I

T b "b n tính s v t", t t ng v lu t t nhiên t th k 17 i vào "b n tính con ng i". Đ hi u b c i này, c n ph i nói vài l i v quá trình l ch s t th i Trung c n th i c n i.

Gi a Trung c v i C n i, có m t th i k chuy n ti p quan tr ng g i là Ph c H ng. Ph c H ng là m t cách m ng kinh t , tôn giáo và t t ng. Cách m ng kinh t : nh ng khám phá l n v hàng h i, nh ng b c u c a chinh ph c thu c a, s c t cánh c a ch ngh a t b n t o ra nh ng quan h xã h i m i, t nên nh ng v n chính tr m i. M t giai c p m i xu t hi n: giai c p t s n. Trong nh ng thành ph l n, t s n th ng m i thành hình, c l p, l n m nh, ch ng i, tham v ng, gi i này b t u òi h i, yêu sách, r i d n d a ng c thành m t th l c chính tr . Hi n t ng này lan tràn kh p t t c Âu châu. Vào kho ng 1540, k thu t máy in tân tí n v i l i s p ch kim lo i làm bi n i i u ki n trao i t t ng, nh ng tranh lu n v quy n c a m i giai c p, v t do c a con ng i c ph bi n r ng rãi trong xã h i.

Cách m ng tôn giáo: Tân giáo (Tin Lành) ch tr ng nguyên t c t do c a nhà th i v i Nhà n c, cung c p c s lý thuy t cho phong trào n i lo n c a các ông vua Tin Lành. Nh ai c ng bi t, cách m ng tân giáo này do Martin Luther (1483-1546) kh i lên. Martin Luther là tu s Đ c ng lên ch ng l i quan i m lý trí mà phái kinh vi n (scolastique) quan ni m nh là ph ng ti n hi u Th ng , ngh thay th uy quy n c a truy n th ng và c a h c thuy t nhà th b ng t do c a m i tín i di n tr c ti p v i Th ng .

T t c nh ng s ki n ó a n m t quan ni m m i v con ng i: Ph c H ng m ra m t cách m ng t t ng. Trong th n h c c a th i Trung c , Th ng và Thiên ng là m i quan tâm c bi t c a con ng i; v i th i Ph c H ng, trái l i, con ng i, và b n tính c a con ng i, c vinh danh. Con ng i tuyên b : cái gì hi n h u bây gi là chính, không ph i cái gì n i cõi tr ng c u. Lu ng gió tri t lý m i ó c thâu tóm vào m t ch mà th k 19 s cao nh m t v th n: nhân b n ch ngh a. V i nhân b n ch ngh a, siêu hình h c c a th i Trung c th i lui, tính ng i thay th cho tính thiêng liêng làm nguyên t c ch o cho nh ng khám phá khoa h c và

cho vị c t ch c xã h i, chính tr . Ph c H ng, chính y u là cách m ng t t ng. Ý chí, t do, lý trí: ba tài n r trong tri t h c, m ng cho s xu t hi n c a ba ngôi sao sáng chói trong th i c n i: Descartes, Spinoza, Leibniz.

Trong l nh v c tri t lý lu t, và c bi t trong tri t lý lu t t nhiên, s thay i th y rõ trên nhi u i m.

Tru c h t, lu t t nhiên c th t c hóa: lu t tách bi t ra kh i th n h c Thiên chúa giáo (catholique). Lu t là do lý trí con ng i t o ra, là s n ph m c a t do và ý chí con ng i.

Khái ni m "b n ch t c a s v t" c ng thay i, b i vì con ng i làm bi n i "thiên nhiên". Đ ng tr c thiên nhiên, con ng i, bậy gi c thúc y b i lý trí và ý chí t do, t o đ ng l i thiên nhiên, bi n thiên nhiên thành c a c i c a mình. T thiên nhiên do Th ng ban cho, ng i ta b c qua thiên nhiên b ch ng ; t thiên nhiên th c s qua thiên nhiên mong mu n. T ó phát sinh ra quan ni m cá nhân ch ngh a v lu t. Cá nhân bậy gi tr thành c u cánh; bậy gi ý mu n cá nhân tr thành y u t c n b n c a lu t, không có ai ngoài cá nhân tìm th y âu là "công b ng, úng n", b i vì ch có cá nhân là mu n và bi t cái gì phù h p v i l i ích c a mình. S c l p c a ý chí cá nhân là linh h n c a c h th ng pháp lý. Công c chính, công c lý t ng th c hi n lu t là h p ng, "cái gì là h p ng thì cái y nói lên công b ng, úng n" (qui est contractuel, dit juste).

Trong tri t lý lu t, xu t hi n "tr ng phái thiên nhiên và lu t qu c t ", m t b c ngo t c a t ng v lu t t nhiên. Tôi ch nói ây lý thuy t g i a c xem nh sáng l p tr ng phái này: Grotius.

Grotius nh ngh a lu t nh là kh n ng có ho c kh n ng làm m t vi c gì phát xu t t quy n mà ta có trên ta (ngày nay ta nói gi n d h n: t t do), t quy n mà ta có trên ng i khác, ho c t quy n mà ta có trên s v t. Th là c m t cách m ng t t ng v lu t, vì lu t c quan ni m nh là m t ph ng ti n c a ng i - ng i có lý trí - t ch c xã h i và ch ng thiên nhiên, b t thiên nhiên ph c v mình. Do ý chí t do c a ng i mà ra, lu t t c n b n trên nguyên t c "pacta sunt servanda" (tôn tr ng l i cam k t), t ây tr thành nguyên t c c a sinh ho t pháp lý, xã h i, qu c gia và qu c t .

Grotius là ng i Hà Lan, theo Tân giáo (Tin Lành). Âu châu th i ó v n theo Ki-tô giáo, nh ng chi n tranh xâu xé gi a Ki Tô và Tin Lành khi n m t lu t qu c t càng tr nên c n thi t ngoài nhu c u gi i quy t nh ng tranh ch p th ng m i. N m 1604, nhân tranh ch p, ng gi a Hà Lan và B Đào Nha trong vi c giao th ng b ng ng bi n v i n Đ - B Đào Nha mu n gi c quy n giao th ng b ng hàng h i - Grotius vi t tác ph m u

tiên c a ông trong ó có m t ch ng nói v t do hàng h i. Quy n giao th ng b ng ng bi n, theo ông, là m t quy n thiên nhiên và quy n thiên nhiên là m c a t t c m i quy n khác. Quy n ó có, dù cho Th ng không có, hay dù cho Th ng ch ng quan tâm gì n vi c c a tr n th .

Nh v y là Grotius th t c hóa khái ni m quy n thiên nhiên, và thiên nhiên ây là b n tính c a con ng i. B n tính ó là gì? Grotius tr l i: là b n n ng s ng thành xã h i, là s ng theo b n n ng ó, trong m t xã h i hòa bình, có t ch c. Sau ó, cái gì giúp con ng i hoàn thi n b n tính c a mình và hoàn thi n xã h i? Grotius tr l i: ó là lý trí. B i v y, cái gì trái v i lý trí là trái v i lu t t nhiên. Grotius nói rõ: lý trí nói ây là lý trí c a con ng i, và ch c a con ng i mà thôi. Trong m t o n v n n i ti ng c a tác ph m n i ti ng "Lu t chi n tranh và hòa bình" ông vi t: Dù có Th ng hay không có Th ng , dù Th ng có ý n con ng i hay không, lu t t nhiên c ng c xây c n b n trên lý trí c a con ng i và lý trí c a con ng i mà thôi. Ch ng th y bóng dáng gì n a c a lý trí Th ng ; ch ng th y âu n a qu quy t c a St. Thomas theo ó lu t t nhiên góp ph n vào lu t v nh c u. Lý trí c a con ng i tr thành ngu n g c t n cùng c a lu t t nhiên. Còn cái giáo lý cho r ng nh ng nguyên t c c a lu t t nhiên c Th ng ghi vào lý trí c a con ng i, thì tùy b n mu n tin thì tin, b n không mu n tin c ng ch ng có gì quan tr ng n a h t. V i Grotius, ch ngh a duy lý tuy t i c t o đ ng. Nh m t lát dao, Grotius ch t t s i dây n i k t lu t v i th n h c Ki Tô (catholique), lu t v i tri t lý o c c a th n h c ó. L p t c, t t c tín theo Tân giáo, t t c nh ng ai ch ng l i quan ni m phong ki n v lu t, qu c n i c ng nh qu c t , u tán thành ông. Lu t t nhiên b t ngu n t lý trí con ng i nh v y, ông vi t, là b t bi n, b t bi n n n i Th ng c ng ch ng thay i c. Nhìn vào b n tính c a con ng i b ng lý trí nh v y, Grotius rút ra c nh ng nguyên t c gì c a lu t - qu c t và qu c n i? Ba nguyên t c: Không c l y tài s n c a ng i khác; gi l i cam k t, b i th ng thi t h i gây ra cho ng i khác vì l i c a mình. T c là: quy n t h u, s tôn tr ng h p ng, trách nhi m vì l i.

### ***K t lu n gì v lu t t nhiên?***

1. th k 13, St. Thomas dùng thiên tài c a ông ch ng minh r ng tri t h c có tr c v n minh Thiên chúa - tri t h c c a c Hy L p, tri t h c d a trên lý trí - là phù h p r t nhi u v i lu t c a Th ng . B t u t th i Ph c H ng, t t ng v lu t i theo à h p đ n c a lý trí, b l i ng sau lý thuy t Th ng g c ngu n mà m i m y th k ã in sâu vào u óc. Grotius, r i sau ông, Hobbes, Locke, Rousseau, các lý thuy t gia c a lý

thuyết pháp xã hội, chủ nghĩa công vi c tri t tiêu Th ng tr c khi các tri t gia khác, g n ta h n, tuyên b Th ng ã vi ên t ch.

"Th ng ch t", con ng i lên ngôi. Đó là tài c a bu i nói chuy n ngày mai.

2. Tôi r t ti c không có thì gi nói v s phát tri n c a lu t t nhiên k t u th k 20, và nh t là t sau th chi n th 2. Các lu t gia Đ c, h th n vì ã áp d ng lu t c a Hitler, tr n tr hoài v i m c c m t i l i, quay u tr l i v i lu t t nhiên tr n ant t ng. T ó, lu t t nhiên l i c ào b i, khai thác tri t tìm nh ng n i dung thích h p v i th i i m i: nào là quy n c a con ng i, nào là t do ch ngh a mà n c M th ng tr n là tiêu bi u. C ng nh h i th k 17, 18, lu t t nhiên ti p t c quy n r , nh ng l i thi u c n b n khoa h c, b i vì ai mu n gán cho nó n i dung gì c ng c: thiên nhiên âu có mi ng mà cãi. Cho nên, bao nhiêu lý thuy t ã c a ra, bao nhiêu ý ngh a gán cho nó, nhi u khi trái ng c nhau. Có i u l là lu t t nhiên bao nhiêu l n t ng ã chìm r i l i n i, t ng ã ch t r i l i s ng, ám nh, qu y r i hoài trong t t ng con ng i ph ng Tây.

3. Lu t t nhiên c ng có m t trong v n hóa Á Õng. Mà có l có nhi u. Tôi trích H Thích. Theo H Thích, t t ng v lu t t nhiên (ho c là lu t cao h n - higher law) t i Trung Hoa mang 5 hình th c khác nhau:

- Uy th c a các v vua th i t i n s : Nghiêu, Thu n, V ...

- Ý tr i trong M c T .

- Đ o tr i trong Lão T .

- Ng kinh theo các Nho gia th i Hán.

- Lý l c a v tr ho c lu t t nhiên theo Nho gia th i T ng và Minh.

Có tác gi trích thêm M nh T : "T n k tâm, tri k tính, t c tri thiên" (Tìm t n t i áy lòng mình thì bi t c Tính. Bi t c tính mình thì bi t c tính Tr i).

Đ o c a Tr i và o c a ng i y d y trong sách Trung Dung. Đ o tr i và o ng i h p nh t trong ch "Thành". (Thành th t là o tr i. Làm cho th c hi n là o c a ng i).

Qu là trong Kh ng T , có m t o cao h n là o c a tr i, ngh a là lu t c a tr i. Các Nho gia th i Hán i xa h n n a, i xa n quá khích, xem b t c l i nói nào c a Kh ng T c ng là "lu t t nhiên" (lu t cao h n), k c nh ng câu nói thông th ng.

N u mu n trích thêm Lão T và Trang T thì c ng không khó kh n gì, b i vì Trang T m ra m th th ng t t ng thiên v thiên nhiên. Ch có i u mu n nói là: khái ni m v "tr i", v " o" trong v n hóa Á Õng ch ng có dích d p gì v i khái ni m "Th ng " c a Tây ph ng. Tr i không è n ng trên con ng i, do ó, con ng i ch ng c n ph i gi t tr i.



Bây giờ nói đến Phật giáo. Khổng, Mạnh, Lão Trang gì cũng đều có nói: "bản tính". Ta cũng nói "Phật tính". Vậy, ta có khái niệm luật tự nhiên không? Tôi nghĩ là tôi sẽ trình bày như này: nói có cũng được, nói không cũng được. Không, thì vì luật tự nhiên cũng quan niệm cái kháng vi luật nhà nước (positive law), mà Phật giáo thì cũng xen vào quy định hành vi, không có truyền thống xen vào quy định hành vi. Nhưng tự nhiên là nó có một luật nào đó, ví dụ bắt buộc con cái phải đi cha mẹ vào vì nó đáng lẽ, thì chắc chắn ta phải nói rằng luật đó trái với tinh thần Vu Lan. Nghĩa là có. Cũng vậy, ta có thể phê bình một luật nào đó là trái với tinh thần Phật giáo. Có điều là thế này: ta không cần nắm bắt ý niệm siêu hình là ý niệm thiên nhiên. Ý niệm đó có liên quan đến một cái gì cao quý trong con người, nhưng ý niệm đó không chính xác. Mà Phật giáo thì chính xác.

Bởi vậy, tôi nghĩ rằng trong Phật giáo có một luật, tạm gọi là luật "thiên nhiên" này, nhưng là một thứ luật tự nhiên có khi mà chính xác. Đó là quy định hạnh phúc cá nhân. Thế nào? Bởi vì ai cũng muốn cho nên ai cũng muốn thoát ra khỏi, ai cũng muốn sung sướng. Ai cũng muốn thoát ra khỏi, cho nên ai cũng có quy định thoát khỏi, và quy định gì nhau thì mình nghĩ. Ai cũng muốn sung sướng, cho nên ai cũng có quy định hạnh phúc và quy định gì nhau thì mình nghĩ, bắt buộc nhau, bắt buộc thế này.

Tự nhiên quy định nào cũng đòi hỏi trách nhiệm: chính vì tôi biết tôi khổ và tôi muốn thoát ra khỏi, cho nên tôi hiểu cái khổ của người khác và hiểu cái khổ của người khác muốn thoát ra khỏi khổ như thế nào. Hiểu như vậy, cho nên tôi không gây khổ cho người khác. Hiểu như vậy, quy định hạnh phúc có các sắc thái, có một hạnh phúc, chứ không phải là lý thuyết viển vông, thế nào trên trời, hoặc thế nào trong thiên nhiên phát ra, ban xuống.

---o0o---

#### **BÀI 4 – NGUYỄN CẢ LUẬT - LUẬT ĐỨC CON NGƯỜI, T CẢ NHÂN**

Thế nhưng bây giờ, lý trí (raison) tiến công vào thành trì của cảm nghiệm (révélation). Chủ nghĩa duy lý (rationalisme) mạnh nhất thế kỷ 16, 17, thế kỷ 18 thành thế kỷ của Ánh Sáng, thế kỷ 19 vào niềm tin tưởng mãnh liệt Tiến Bộ (Progrès) và khoa học. "Không có cái gì hiển nhiên mà không có lý do hiển nhiên của nó, cho nên không có cái gì hiển nhiên mà lý trí con người không thể chứng minh được": đó là chủ nghĩa duy lý. Lý trí chứng minh được tất cả, cho nên lòng tin hết mất; lòng tin bất chấp, thì Thế giới cũng không. Cùng với triết lý nói chung,

t t ng v lu t r i ch n cao xanh th m th m trên kia, bay xu ng h gi i, tìm quê quán ngu ng c c a mình n i chính con ng i.

Nh ng con ng i là gì? Nó s s ra y, nh ng ch ng ph i tri t thuy t nào c ng th y nó nh nhau. Con ng i, ông là ai? Tây ph ng có m t câu tr l i c bi t Tây ph ng; câu tr l i ó un úc thành ch thuy t g i là cá nhân ch ngh a. Ta hãy nói cá nhân ch ngh a tr c, r i m i hi u c t t ng v lu t giai o n này sau.

---o0o---

## I - CÁ NHÂN CH NGH A.

Nói r ng tri t lý tìm v con ng i không có ngh a r ng tri t lý xa r i nh h ng Ki tô giáo. V n ch u nh h ng nh th ng, b i vì ý ni m v con ng i v n là ý ni m c a Ki tô giáo. Ki tô giáo làm d y men cá nhân ch ngh a b i vì v ng qu c c a Chúa (royaume des Cieux) nói trong Thánh kinh là v ng qu c c a các cá nhân riêng bi t. Đây là i m khác bi t c n b n i v i t t ng c a Aristote. Aristote b t u suy lu n b ng cách quan sát và nhìn th y cá nhân ch có th trong Nhà n c. B n ch t c a con ng i là trong Nhà n c, trong c ng ng, không ra ngoài c. Vì v y mà Aristote nh ngh a con ng i là "con v t chính tr ". Ng c l i, dân t c Do Thái không ph i là m t Nhà n c. Đó là m t diaspora t p h p c a nhi u cá nhân "lang thang" kh p m i n i. Đó không ph i là m t Nhà n c, mà là m t dân t c. Tín Ki tô c ng r i rác kh p n i nh v y.

Ngay t u, nh ng ng i không vào o Ki tô (paiens) ã ch trích cái th l c làm tan rã c ng ng mà h nhìn th y n i o Do Thái - Ki tô giáo (judéo-christianisme). V i Thánh kinh, m t ph n l n trong m i cá nhân không còn ch u l thu c vào qu c gia n a. N c chính c a h là n c Chúa. Saint Augustin nói rõ i u ó trong tác ph m Cité de Dieu (N c c a Chúa). M i tín Ki tô ch l thu c qu c La Mã m t cách b t tr c, b t nh, b i h c m th y h liên quan ch t ch h n v i n c c a Chúa.

Saint Thomas c ng nói nh v y, tuy t t n h n. Trong i s ng tâm linh, tín Ki tô không còn là m t b ph n c a c ng ng chính tr n a, mà là m t toàn th , m t vô t n, t nó mang s n giá tr c a nó. M i tín là m t c u cánh, cao h n nh ng c u cánh có tính cách th t c c a chính tr ; con ng i n i m i tín v t lên trên Nhà n c. Saint Thomas mu n làm t ng h p gi a Thánh kinh v i t t ng c i n (Hy L p) nên th a nh n r ng, ng v m t i, m i công dân v n là m t b ph n c a oàn th chính tr . Nh ng ây là St. Thomas. Các tác gi Ki tô không có cái nhìn r ng l n nh th , c nh m n c Chúa mà nhìn, quên m t qu c gia, oàn th trên m t t. Trong hình nh n c Chúa nh v y, cá nhân có t do và t do c quan

ni m nh m t òi h i c a i s ng c a m i tín <sup>6</sup>. Nhi u tác gi Ki tô còn nh n m nh r ng t do nguyên th y c a cá nhân là vô t n. S phân bi t cái này c a tôi và cái kia c a anh ch là tác ph m tr n gian c a quy n l c chính tr , ngh a là c a Nhà n c <sup>7</sup>.

Nói tóm l i, tri t lý Ki tô giáo ào sâu s cách bi t v i t t ng Aristote v con ng i: m t bên là y u t c a m t t ng th , m t bên là thoát ra t ng th . M i con ng i là c l p, t ch . Sau này, b t u t th k 16, tài "b n tính t nhiên c a con ng i" c a chu ng l m, và ó là b n tính t nhiên c a con ng i tách bi t ra kh i oàn th , không còn là con ng i t nhiên s ng trong c ng ng, t nhiên có tính chính tr . Không ph i b ng nhiên mà t t ng Tây ph ng ti n d n n ch c ng c v th c a con ng i - cá nhân. V th này thích h p l m cho con ng i t s n ang xu t hi n, trái v i v th c a con ng i trung c s ng gi a nh ng liên h c ng d ng c a th i phong ki n. Con ng i t s n, ít l thu c vào nh ng ng i khác, ang m c s ng do mình, v i mình, cho mình. Con ng i m i v n là Ki tô, nh ng ó là t s n, v a là Ki tô, v a là t s n.

H n ai h t, Descartes (1596 - 1650) xu t hi n vào u th k 17 nh m t ngôi sao sáng chói (1596-1650) v a c a ch ngh a duy lý v a c a ch ngh a cá nhân. Descartes cao hoài nghi nh là m t ph ng pháp khoa h c (doute méthodique), cao a v t i th ng c a tri th c. Ph i ch c ch n trong t t ng m i có th chín ch n trong hành ng; càng th y rõ i u mình ph i làm, càng t do. T t ng, tri th c: con ng i hi n h u là nh có cái kh n ng ó. "Tôi t duy, v y tôi hi n h u" (Je pense donc je suis). Nh ng trong cái nh v a nói, hai ch "je" (tôi) c ng không kém quan tr ng h n ch "pense". Tôi, tôi... nó nh c nh s liên h cá nhân gi a m i tín Ki-tô v i chúa Ki-tô nh Pascal ã vi t: "Ta ã nh xu ng cho ng i gi t máu c a ta". (J'ai versé pour toi telle goutte de mon sang). St. Augustin vi t Confessions (Thú t i), Rousseau c ng vi t Confessions, nh ng l i thú t i c a St. Augustin là i tho i gi a ông và Th ng c a ông, còn l i thú t i c a Rousseau là c tho i c a ông v i ông. Nh tôi s nói trong bài sau, con ng i trong "tôi, tôi" c a Descartes là m t con ng i r t... nguyên t , nguyên t trong cái ngh a phân ly n t n cùng: không nh ng phân ly gi a tôi v i ng i khác, mà còn phân ly gi a t t ng v i thân xác c a chính tôi. Ch t t ng là hi n h u, t t c ch ng còn gì là hi n h u n a ch ng?

Nh ng l i ph i nh n m nh vai trò quan tr ng c a Descartes là tri t gia c a t do. Ch a có m t tri t gia nào gán cho t do m t giá tr cao n th . Saint Thomas c ng nói n t do, nh ng Saint Thomas ph i ch ng minh t do. Descartes thì không c n ph i ch ng minh: t do là s ki n u tiên, là chân lý hi n nhiên, hi n nhiên n không ch ng minh c n a. Mu n tìm ch ng c rõ ràng c a t do, ch có th tìm n i kinh nghi m v t do.

Nghĩa là phi khi i i t t do, chỉ không phi k t thúc b ng t do. Và kinh nghiệm m v t do rõ ràng nh t lúc chúng ta nghi ng , hoài nghi: khi t t c toàn là hoài nghi, ó là lúc t do c c m th y hi n nhiên nh t. B i vì ngay c khi chúng ta hoài nghi, chúng ta v n có quy n t ch i hay ch p nh n. T ch i Th ng ? Ch p nh n Th ng ? Ngay c tr c khi ch ng minh có Th ng hay không, chúng ta ã bi t r ng chúng ta t do: chúng ta không th hoài nghi trên t do, b i vì ó là hành ng c a chính t do.

Duy lý ch ngh a, cá nhân ch ngh a, t do cá nhân: Descartes c vinh danh là tri t gia l i l c nh t c a th i i m i, th i i tân t i n, âge moderne.

Nh ng tr c khi nói n Descartes và th k 16, 17, áng l tôi phi nói n m t ch thuy t r t quan tr ng xu th i n t th k 14, ch thuy t duy danh (nominalisme). Tôi nói sau b i vì nó... quan tr ng quá, phi nói dài. Nó r t quan tr ng, và nó gây nh h ng r t l n trên cá nhân ch ngh a và trên t ng v lu t.

Thuy t duy danh do m t tu s dòng Francisco, Guillaume d' Occam (1290-1349?), x ng lên nhân m t v tranh ch p gi a Vatican và dòng Francisco. Thuy t ó nói gì? Nói r ng: nh ng ý ni m t ng quát là không có th c th , ch là ngôn t mà thôi.

Ví d tôi nói th này: "Tâm là công dân Vi t Nam". "Tâm" là m t t s ít; "công dân Vi t Nam" là m t t s nhi u, m t t t ng quát vì nó áp d ng cho t t c công dân. Đ i v i Aristote ch ng h n, "Tâm" có hay không? Có ch ! Tâm là th c th , cá nhân là th c th . Nh ng "công dân Vi t Nam" có hay không? Có phi là th c th hay không? V n có ch ! Th c th ch ! Xã h i âu có phi ch là m t t ng c ng nh ng cá nhân riêng r ; xã h i có c u trúc, có m t tr t t n i t i c a nó, nó th c s là m t c u trúc.

Đ i v i Occam, không phi th c th . Ch có nh ng Tâm, L c, Xuân, Thu là có hi n h u, là nh ng th c th . Công dân, th c th âu? Công dân ch là m t cách nói: m t d ng c giúp ta n i ti p nhi u i t ng t ng t , t p h p chúng l i cùng trong m t lúc. Tôi mu n nói Tâm, L c, Xuân, Thu và vô s ng i khác n a, nh ng tôi không th nói h t; tôi m n t "công dân"

đi n t trong cùng m t lúc vô s nh ng ng i ó. Nh v y, nh ng t t ng quát ch ng có hi n h u nào ngoài ý ngh a trong u c a tôi, ch ng có th c th nào ngoài cái giá tr d ng c . Ta không òi h i nó hi n h u, ch nh nó

lý lu n mà thôi. Occam nói: "Ta dùng ch "m t" m t cách l m , không chính xác nói m t v t gì ó, ch ng h n nh khi ta nói v m t n c, m t dân t c, v th gi i nh là m t".

Quan tr ng l m, b i vì t ó Occam cho r ng m t c ng ng chính tr không có gì khác h n là m t t ng h p nh ng cá nhân. M t tòa thánh (Eglise) c ng v y, không phi là m t "c s th n bí" (corps mystique) mà là

"vô s qu n chúng tín ã hi n di n t th i các ông Thánh tiên tri cho n ngày nay". M c ích c a Occam khi nói nh v y là c m các ch c s c c a tòa thánh l y danh ngh a tín mà tuyên b . Nh ng h u qu chính tr r t l n khi áp d ng thuy t ó vào c ng ng chính tr .

Tóm l i, i v i Occam, ch có cá nhân là hi n h u; th gi i này là th gi i c a nh ng cá nhân và nh ng s v t riêng l ; khoa h c không ph i c xây d ng trên t m nhìn bao quát nh ng t ng th (nóng, l nh, c ng, m m, khô, t, tính bu n, tính n , thi n ác, công b ng... nh trong Aristote) mà trên nh ng s v t cá bi t; và khoa h c xã h i thì c xây d ng t trên nh ng cá nhân và chung quanh nh ng cá nhân. Xã h i, Nhà n c, oàn th u không ph i là t nhiên, mà là nh ng ki n trúc nhân t o c a cá nhân. Gi a Th ng và cá nhân, không còn n a nh ng bình phong c a tr t t xã h i t nhiên.

T t ng lu t t th k 17 ch u nh h ng c a ch thuy t ó. Tôi ch k ây hai tác gi mà thôi là Hobbes là Locke. C hai u kh i i t cá nhân, t t do c xem nh là i u ki n c n b n c a cá nhân, c a con ng i t thu s ng trong tình tr ng ban s c a nhân lo i. Cái mà ngày nay ng i ta g i là nhân quy n phát xu t t ch thuy t ó.

---o0o---

## II - TÌNH TR NG BAN S VÀ NGU NG C C A LU T: HOBBES VÀ LOCKE

Hobbes, ng i Anh, vi t tác ph m l ng danh Léviathann m 1651. Đ i di n chính hi u c a làn sóng m i: trí th c, th t c và t s n, tuy r ng Hobbes là tín Ki tô, theo o Tin lành. Ông là tín c a ch thuy t duy danh, t s sáng l p lý thuy t "h p ng xã h i".

Hobbes b t u v i ý ngh r ng trong "tình tr ng ban s " c a nhân lo i, con ng i s ng riêng r , không t ch c, c nh tranh nhau mà s ng, nh chó sói v i chó sói. Đó là tình tr ng chi n tranh th ng xuyên c a t t c ch ng l i t t c . T i sao? B i vì b n ch t c a con ng i là ích k và ng i ch t h p v i ng i khác khi nào có l i ích mà thôi. Trong tình tr ng ban s ó, ai c ng bình ng v i ai, và b i vì m i ng i bình ng v i nhau nên ai c ng có quy n ngang nhau trên m i s v t, ai c ng có cùng khuynh h ng h i nhau và ng i nào c ng là m i e d a th ng xuyên i v i ng i khác. Lu t t nhiên trong tình tr ng ó là s b o t n sinh m ng.

Luôn luôn s h i, lo l ng, phòng, t v , con ng i c m th y không s ng c trong "tình tr ng ban s " ó. H c m th y ph i thoát ra, ph i thành l p xã h i. Xã h i c thành l p t n i s h i gi a ng i v i ng i, không ph i t lòng nhân c a ng i này i v i ng i kia. S t p h p gi a ng i

thoát ra khỏi tiêu diệt và chết chóc là bản cầu tiên của vì c thành lập Nhà  
n c và luật pháp. Chính tr và luật pháp, nh v y, là m t phát minh, m t  
sáng ki n c a trí th c con ng i. M t sáng ki n c a con ng i có lý trí, duy  
lý, b c ra kh i "tình tr ng ban s " (état de nature) và b c vào "tình  
tr ng xã h i" (état civil). B c ó c th c hi n b ng m th p ng g i là  
"h p ng xã h i". B ng h p ng ó, con ng i thi t l p trên h m t s c  
m nh t i cao có nhi m v t o ra tr t t xã h i. Ngu n g c c a lu t n m  
y, b i vì lu t không có trong "tình tr ng ban s ".

Đây là m t cách m ng trong v n ngu n g c c a lu t: lu t s là lu t  
c a Nhà n c làm ra thi t l p tr t t xã h i. Lu t ó làm ra ph c v cá  
nhân, b i vì cá nhân quy t nh i vào "tình tr ng xã h i" vì l i ích c a  
chính h . Ph c v th nào? Theo Hobbes, con ng i trong "tình tr ng ban  
s " có t do làm t t c m i vì c nh m m c ích b o v sinh t n và t do  
ó là vô gi i h n. T t c m i ng i u có quy n làm t t c m i vì c: không  
có ai b c m oán i u gì. Nh ng t do trong tình tr ng b t an th ng xuyên  
nh th thì r t cu c ch ng c l i l c gì. Con ng i i vào "tình tr ng xã  
h i" là c l i l c h n, l i l c th c s . L i ó là c Nhà n c b o  
m th c hi n nh ng quy n ã có s n trong tình tr ng hoang s . Nhà n c  
và t t c nh ng lu t mà Nhà n c ban ra nh m ph c v nh ng ý nh c a  
các ng i ký k th p ng.

Tôi mu n ch m d t Hobbes ây, vì nói thêm n a thì t nh l m và e  
r ng s xa v n ngu n g c lu t mà tôi ang nói. Nh ng tôi b t bu c ph i  
nói thêm vài câu, c t hi u h n Locke mà tôi s p nói.

Trong Hobbes, con ng i t b "tình tr ng ban s " là vì s hãi, và  
chính s s hãi làm cho h p ng c h u hi u, ch không ph i s th a  
thu n. B i v y, th c hi n m t hòa bình b n v ng, k t thúc "tình tr ng ban  
s ", m i ng i trong xã h i u t b t t c quy n mà h có và trao vào tay  
m t s c m nh t i th ng. Ý t ng này khi n Hobbes c xem nh là lý  
thuy t gia c a chính sách c tôn c a Nhà n c. Tôi không bàn v i m  
này, ch mu n h n ch vào v n ngu n g c c a lu t mà thôi.

Ba m i n m sau Hobbes, m t trí t gia c ng ng i Anh, ti p n i lý  
thuy t "h p ng xã h i" c a Hobbes v i m t tác ph m mà giá tr v n còn  
duy trì cho n ngày nay, Two Treaties on Government (1690). Hình nh mà  
Locke a ra v "tình tr ng ban s " không en t i, không hoàn toàn vô tr t  
t nh hình nh mà Hobbes mô t . Đó là m t tình tr ng có lý trí. Con ng i  
s n có lý trí và lý trí ó d y r ng, vì t t c m i ng i u bình ng và c  
l p v i nhau, không ai c h i k khác, h i i s ng, h i s c kh e, h i t  
do, h i c a c i. Lý trí c a con ng i còn làm cho h bi t r ng h có m t s  
quy n rút ra t lu t t nhiên: ngoài t do, bình ng, ó là quy n t h u.  
Trong cái th ang lên c a t s n, ây là quy n thiên nhiên t i th ng.

Nhưng quy định đó, con người có sẵn trong "tình trạng ban đầu", không ai có thể cho họ.

"Tình trạng ban đầu" khá sáng sủa và hòa bình như vậy, thì sao con người muốn rời khỏi nó làm gì? Đây chính là điểm khác biệt căn bản giữa Hobbes và Locke. Hobbes cố gắng để người công dân sống an toàn và bình an. Locke thì ngược lại, tin tưởng vào con người và tất nhiên của xã hội. Cho nên Locke trả lời: con người muốn giải "tình trạng ban đầu"

để sống tốt hơn. Họ thỏa thuận với nhau theo các điều kiện, chứ không phải hành động chỉ vì sợ hãi. Họ thỏa thuận với nhau một cách tự do tìm thấy trong "tình trạng xã hội" một an ninh pháp lý vững chắc hơn, một sự sống hạnh phúc hơn, bình an hơn. Căn bản của hợp đồng xã hội - nguyên tắc của luật - là thỏa thuận. Chính sự thỏa thuận đó đã tạo nên Nhà nước. Vai trò của Nhà nước là bảo đảm những quy định và tự do nguyên thủy, thiên nhiên, đã có sẵn trước khi thành lập xã hội.

Lý thuyết về quyền của con người bắt đầu vậy. Cách mạng Pháp dựa trên lý thuyết đó vào bản Tuyên ngôn Nhân quyền và Dân quyền 26-8-1789. Lần đầu tiên, ý niệm những quyền cá nhân có trước và cao hơn quyền lực chính quyền được xác nhận trong một văn bản quan trọng như vậy. Nguyên tắc của mọi luật pháp nhằm đến cá nhân, bởi vì chính cá nhân là có thật. Điều hai của Tuyên ngôn nói rõ: "Mục đích của mọi thể chế chính trị là bảo tồn những quyền thiên nhiên và không bao giờ từ bỏ quyền cá nhân".

Chúng ta nghĩ gì về lý thuyết cá nhân chủ nghĩa và sự dài dằng dặc của nó về lý thuyết nhân quyền ngày nay?

### 1 - Trách nhiệm, hãy nói về những phê bình từ Tây phương.

Về mặt thuyết duy danh, nhìn nhận những thuyết này có những đóng góp trên sự phát triển khoa học, như lý luận chất của nó. Lý thuyết này nhằm đến những thực thể thuần túy, có thể quan sát được, tính toán được một cách toán học, trái với những khái niệm tổng quát, "nguyên tử", "thiên nhiên", "nóng", "thần" ... chỉ có thể bàn luận một cách mơ hồ, suy đoán. Phương pháp khoa học của ngành triết học tự nhiên, nghĩa là công bố những bằng chứng phân tích trước khi đi đến những kết luận: phân tích ra thành những thành phần nhỏ, phân tích ra cho những nguyên tố nhỏ trong vật lý; rồi tiếp theo là phân tích những nguyên lý gì thích.

Ngày nay, khoa học có một cách nhìn khác. Khoa học vật lý không còn nghĩ rằng vật thể là do những nguyên tố cấu thành nên: nguyên tố không phải là cái cơ bản, không thể chia cắt, mà là một thế giới có cấu trúc hỗn loạn. Khoa học tự nhiên, khoa học sinh vật, phát triển từ thế kỷ 18, nghiên cứu cấu trúc cơ thể con người, cấu trúc hệ thống máu, tim, óc, não chứ không phải mô tả phần riêng rẽ, tế bào, bạch huyết, mô nhầy da; nghiên cứu một loài sinh vật, cấu trúc xã hội kiến, ong, thú vật chứ không phải chỉ tập trung con thú.

Thế kỷ 19, Auguste Comte khai sáng ra khoa xã hội học, vì tham vọng nghiên cứu xã hội một cách khoa học như nghiên cứu vật lý, và muốn vậy thì phải xem xã hội như có một thực thể riêng, khác với thực thể cá nhân, không phải chỉ là một tổng hợp các cá nhân. Trong xã hội, nghiên cứu về danh nhân vĩ đại, những nghiên cứu về cộng đồng dân tộc, cộng đồng văn minh (suy thoái của La Mã; thế kỷ của vua Louis XIV), nghiên cứu về tính cộng đồng dân tộc, một thế kỷ, càng ngày càng phát triển. Tâm lý học không còn chỉ trong môi trường mà mở rộng qua tâm lý cộng đồng, tâm lý quần chúng: con người không tách biệt ra khỏi môi trường chung quanh, gia đình, nghề nghiệp, xã hội. Và các triết gia, con người, linh hồn... vốn là tài sản, những triết gia còn cố gắng suy nghĩ về những cấu trúc.

Quả thật vậy: tuyên bố rằng chỉ có cá nhân là những thực thể mà thôi, là một quy tắc quá nghiêm ngặt. Thực tế cho ta thấy rằng, bất cứ đâu, con người đều không phải là một cá nhân riêng lẻ; bất cứ đâu, con người đều là một thành phần của một toàn thể, như một toàn thể.

Trong triết học về luật, sự phân biệt giữa cá nhân chỉ nghĩa có hai trường hợp là Hegel và Marx. Rút ra từ biến chứng gia đình - xã hội - Nhà nước, Hegel chỉ nghĩa luật như một nguyên tắc của cánh phe vĩ đại. Riêng Marx, ý niệm giai cấp vượt trên ý niệm cá nhân, luật là luật của giai cấp thống trị. Và luật sự biến mất khi giai cấp sự biến mất.

Ban này, tôi có nhắc đến Auguste Comte. Không ai chỉ nghĩa cá nhân chỉ nghĩa mãnh liệt như Comte. Cho nên ông càng ghét chỉ nghĩa quy tắc. Cá nhân, theo Comte, không có nội hàm quy tắc, chỉ có bản phận mà thôi. Bản phận là vì nhân loại. Tôi có nhắc đến thế kỷ 19. Thế kỷ 19 là thế kỷ của Marx, của cao trào xã hội chỉ nghĩa trước và sau Marx. Và vì vì những triết gia xã hội xuất hiện lúc đó, thực thể đầu tiên là xã hội, không phải cá nhân. Xã hội có trước cá nhân.

Đó là chỉ nghĩa cá nhân chỉ nghĩa trong luật của thế kỷ 17 và những phân biệt của thế kỷ 18, 19. Còn nếu so sánh giữa Livius và luật La Mã thì ta thấy thế này: khái niệm quy tắc của cá nhân rất khác khái niệm *jus cava* luật La Mã của Livius. *Jus cava* chỉ nghĩa là cái gì công bằng, đúng đắn (*id quod justum est*). Áp dụng cho cá nhân, *jus cava* chỉ nghĩa cái phần công bằng, đúng đắn mà cá nhân phải trao nhận (*jus suum cuique tribuendum*) trong môi trường quan hệ với những người khác. Công việc phân chia (*tributio*) như thế gì như vậy là nghĩa thu thuế của người luật gia. Tất cả sự hiu bi, khôn ngoan, khéo léo của người phán xét như vậy: phân chia thế nào để ai cũng nhận được phần xứng đáng, công bằng của mình.

Tóm lại, có hai nhận xét. Nhận xét thứ nhất: sự phân chia này không mấy khác biệt trên một tiêu chuẩn bình đẳng vì nó vốn là lý thuyết của



b n c cá nhân ch ng h a. S bình ng tuy t i ch có trong ý th c h , không có trong th c t : tr c m t chúng ta, s b t bình ng gi a ng i v i ng i là th c t hi n nhiên trên m i ph ng di n: m nh y u, th p cao, x u p, tài ba, thông minh, giàu nghèo... Con ng i sinh ra ã là b t bình ng. S phân chia công b ng, úng n ch có th là m t s phân chia d a trên t l , t ng ng v i i u ki n khác nhau c a m i ng i, ngh a là m t s phân chia không bình ng, không ngang nhau, không gi ng nhau. Công b ng là s c x úng n trong t ng quan gi a các cá nhân, s hài hòa trong m t oàn th .

Nh n xét th hai: ph n úng n mà m i ng i nh n c có th bao g m nh ng trách nhi m. Nh n c quy n t oàn th , t Nhà n c (Jus civitatis), bao g m nh ng nhi m v i v i oàn th ó. Anh có quy n lái xe lúc 18 tu i, i u ó không có ngh a là anh không có b n ph n gì c i v i ng i khác khi anh lái xe. Nói theo ngôn ng c a các nhà xã h i h c ngày nay, quy n bao g m m t nhi m v xã h i. Ngh a là m t t ng quan v i k khác. M t l n n a: con ng i không bao gi là m t th c th riêng r .

Con ng i không bao gi là m t th c th riêng r , tr anh chàng Robinson l c vào hoang o. Giá nh có m t gi ng nói nào ó trong không trung b o anh chàng r ng: Này, nhà ng i có s n t t c m i quy n, quy n t do, quy n bình ng và nh t là quy n t h u thiêng liêng y nhé!, ch c ch n chàng Robinson s nhìn m y con cá s u suy ng m tri t lý cao siêu này.

## 2 - Bâ y gi , nói n Ph t giáo.

Ph t giáo cao con ng i n t t , b i l ch có con ng i - ch không có ai khác, Th ng ho c Th n linh - nh o t s ph n c a mình. Ph t giáo c ng không m t công suy lu n v i n vông v tính ác c a con ng i nh Hobbes, hay tính thi n c a con ng i nh Rousseau. Ph t giáo luôn luôn th c t và c n c trên kinh nghi m: con ng i có t t có x u. Nh ng Ph t giáo r t l c quan. N i ng i x u nh t tr n gian, luôn luôn có m t cái gì ó t t vun tr ng. Và n i m i ng i, ai c ng có th t b thói x u, khuy t i m. Không ch tr ng r ng con ng i b n tính là thi n, Ph t giáo nói r ng con ng i có y kh n ng tr thành thi n, h n th n a, tr thành Ph t.

Thành Ph t, hay thi n, không ph i cho riêng mình. Ph t giáo ã bác b cái tôi, thì tôi là ai, là gì, mà v t t c vào tôi!

Trong Ph t giáo, ch "tôi" không có, nh ng ch "v i" thì có, thì quan tr ng l m. Và chính vì ch "v i" quan tr ng nh v y cho nên nó t o hi n h u cho ch tôi: tôi khi nào c ng là tôi v i. Tôi v i k khác. Tôi nói: k ch

không nói ng ị khác. B ị vì n u anh chàng Robinson là Ph t t thì chà ng ta t t v ị c con cá s u.

Nh v y, có hai chuy n nói ây. M t, là trong Ph t giáo, không ph ị tôi là quan tr ng mà là k khác. Lý t ng c a Ph t giáo là ch th y k khác, ch không th y tôi. Hai, là ý ni m t ng quan n m trong tinh túy c a Ph t giáo; t t c nh ng gì mà ta g ị r ng có thì ó ch là nh ng t ng quan. N u tôi b t c d t m dùng ngôn ng lu t c a th t c, thì tôi s nói r ng, trong Ph t giáo, lu t v a phát xu t t nh ng t ng quan, v a có c u cánh là nh ng t ng quan. Trong Ph t giáo, con ng ị không th là con ng ị cá nhân.

Tôi nói v ị m th nh t. Lý t ng c a Ph t giáo là cho vui và c u kh . Đó là ý ngh a c a ch T Bi. C u kh n cái m c vô cùng vô t n, n cái m c không còn m t ng ị nào kh n a trong tr n gian m ị thôi: ó là lý t ng B -tát. Mang lý t ng ó trong mình, B -tát th y kh chung quanh, tr c m t, th y kh n ị ng ị khác mà mình mu n làm cho vui: âu có th y mình n a! Đó là cách hay nh t bi t h nh phúc là gì.

Tôi bi t tôn giáo nào c ng nói n bác ái, v tha, nh ng tôi không th y âu khác lý t ng r t ráo nh trong Ph t giáo. Ch nói n hai h nh mà thôi: h nh T bi và h nh B thí, lý t ng Ph t giáo ị n ch cho t t khác, cho n ch không còn gì mà cho n a, cho n c sinh m ng c a mình. Lý t ng ó v ị cá nhân ch ngh a nh n c v ị l a.

Tôi qua ị m th hai. Có hay không, có và không: Ph t giáo cao siêu tuy t v ị trên hai ch có và không. N u ch nói g n trong vài ch thôi, và n u g ị r ng ó là lu t, thì trong Ph t giáo có lu t t ng sinh t ng di t, l thu c h t ng. N u s v t có, thì ch là có trong m ị liên h h t ng, ch không có trong t ng n v riêng r . Và m ị liên h h t ng ó đi n ra trùng trùng ị p ị p. Tôi r t yêu hình nh này, mà l ị là m t hình nh khoa h c: m t cánh b m v bên kia bán a c u, không khí chuy n ng bên này n a trái t([1]). Trong Tr ng B kinh, Ph t d y chàng thanh niên Thi n Sanh nh l sáu ph ng, v ị ý ngh a nh th này: m ị ng ị là trung tâm cu c s ng c a mình, trên d ị và b n phía c a mình u có nh ng t ng quan giúp vào m ị thành cu c s ng y: cha m (ph ng ông), th y b n (ph ng nam), v ch ng (ph ng tây), bà con (ph ng b c), tu s (bên trên), giúp vi c (bên d ị). Minh v a ón nh n, v a áp tr . L bái sáu ph ng là nh v y. Và nh v y, trên bình di n xã h ị, con ng ị ch hi n h u trong t ng quan. Quan ni m con ng ị - t ng quan c a Ph t giáo khác quan ni m con ng ị - cá nhân nh n c v ị l a.

Tôi bi t r ng ph ng Tây, nói n quy n là ti n b , nói n b n ph n là b o th . Tuyên ngôn 1789 cao quy n là ph n ánh giai o n ti n b trong Cách m ng Pháp; hi n pháp 1795 òi h ị b n ph n là ph n ánh giai

o n b o t h . Tôi bi t nh v y, nh ng ai c ng ph i nh n r ng quy n không th không i ôi v i b n ph n, v i trách nhi m. Mà th c ra quy n không t ng ph n g i v i b n ph n c n u ng nhìn v n m i cá nhân "nguyên t " mà n i m i t ng quan. Nhìn nh v y thì làm sao không th y c r ng b n ph n c a ng i khác i v i tôi chính là "quy n" c a tôi, b n ph n c a tôi i v i ng i khác chính là "quy n" c a ng i khác. Ch khác m t i u thoi, nh ng khác t n c n b n, là khái ni m quy n d i nh ch t v i khái ni m tôi, ngôn ng b n ph n t tr ng tâm n i k khác.

B i v y, Ph t ch nói n b n ph n, nh ng lúc nào c ng là b n ph n h t ng. Ph t nói b n ph n c a cha m i v i con cái n i ti p ngay b n ph n c a con i v i cha m . C ng v y, b n ph n c a th y i v i trò i kèm b n ph n c a trò i v i th y. Ch ng i v i v , v i v i ch ng, m i bên có b n ph n t ng ng. V a ó n nh n, v a áp tr , không ai m t, ch có c mà thoi.

Nh v y, ph i ch ng tôi bác b hoàn toàn khái ni m quy n c a ph ng Tây n i lý thuy t quy n c a con ng i? Tôi không quá khích n m c ó. Tôi bi t r ng con ng i r t bé nh tr c quy n l c chính tr . Cho nên ph i xây d ng m t thành trì b ng quy n b o m an ninh v m t lu t pháp cho mình. Tôi ch nói r ng lý thuy t nhân quy n ang ng tr hi n t i trên th gi i là lý thuy t c a ph ng Tây, phù h p v i l ch s và v n minh c a ph ng Tây. Lý thuy t ó có nhi u i m tích c c và h u ích k c cho toàn th gi i, nh ng âu có ph i toàn th nhân lo i nghèo nàn n n i ch p nh n m t quan i m duy nh t v con ng i!

Kho tàng v n hóa Đông ph ng quá d i dào ch t li u xây d ng m t quan i m nhân quy n có kh n ng b o v nhân ph m và a v cao quý c a con ng i mà Đông ph ng tr n tr ng không kém gì ph ng Tây. Trong tranh ch p gay g t hi n nay v nhân quy n, Đông ph ng không vi c gì s ph ng Tây. Ch thi u m t i m thoi là ý mu n xây d ng m t lý thuy t ích th c, có kh n ng áp d ng ích th c. Quan i m c a tôi không ph i là quan i m c a ng i Đông ph ng âu: tôi có th k tên nhi u tác gi Tây ph ng cùng nhìn th y v n nh tôi.

---o0o---

## BÀI 5 - LU T NT T NHIÊN, T S S NG

Cho n g n ây, Tây ph ng ch nói n quy n c a con ng i. Bây gi , quy n c a thiên nhiên c a vào tri t lý lu t. Đây là m t tranh lu n r t quan tr ng, b i vì a v t i th ng c a con ng i b em ra xét l i trong t t ng lu t pháp. C khái ni m "hi n i" (modernité) c ng b xét l i. Và b t u là Descartes, cha c a t duy hi n i. Descartes tách r i con

ng ỉ v ỉ thiên nhiên. "Tôi t ỉ duy v ỉ tôi hi ỉ n h u". Nh ỉ th ỉ thì, tôi, tôi là m t ỉ v t t ỉ duy, ho c là m t th ỉ c th ỉ mà b n ch t là t t ỉ ng và c t ỉ t ỉ y, không n ỉ dài ra v ỉ cái gì khác. Tôi có m t thân xác, thân xác ó là m t v t ỉ c kéo dài ra, nh ỉ ng l ỉ không t ỉ duy ỉ c. V ỉ linh h ỉ n, tôi hi ỉ n h u, nh ỉ ng nh ỉ th ỉ thì linh h ỉ n khác h ỉ n v ỉ thân xác c a tôi và có th ỉ hi ỉ n h u mà không c n thân xác.

Thân xác tách bi t ra kh ỉ linh h ỉ n, hu ỉ ng h ỉ thiên nhiên! Thiên nhiên b ỉ xem nh ỉ m t ỉ v t, nh ỉ m t ngu ỉ n c a c ỉ, t d ỉ s th ỉ ng tr ỉ c a con ng ỉ, ch t ỉ và ch ỉ nhân. T t ỉ ng ó g p v ỉ n minh công ngh ỉ ngày nay a n thái ỉ khai thác thiên nhiên tr ỉ t ỉ, xem con ng ỉ nh ỉ ch l ỉ thu c vào v ỉ n minh mà thôi, ch ỉ ng l ỉ thu c gì trái ỉ t. Trái ỉ t, thiên nhiên ch ỉ có m t ch ỉ c n ng mà thôi là c ỉ ng hi ỉ n cho con ng ỉ tr ỉ m ngàn thú v ỉ mà nh ỉ bi t khai thác, con ng ỉ th ỉ h ỉ ng d ỉ dàng.

C tr ỉ ng phái Ánh Sáng v ỉ n d ỉ ng t t ỉ ng này. Tr ỉ c Descartes, F. Bacon (1561-1626) ỉ tuyên b ỉ : "Thiên nhiên gi ỉ ng nh ỉ gái ỉ m; ta ph ỉ i khu t ph ỉ c nó, thông su t bí m t c a nó, chinh ph ỉ c nó tùy theo s ỉ thích c a ta". Locke (1632-1704) gi ỉ i thích: Th ỉ ng ỉ ban cho ng ỉ trái ỉ t chi m h u; con ng ỉ t ỉ nó là t ỉ h u c a Th ỉ ng ỉ, nh ỉ ng t t c m ỉ ng ỉ ai c ỉ ng t ỉ do, bình ỉ ng nh ỉ ai. V ỉ c chi m h u thiên nhiên nh ỉ v ỉ y là do Th ỉ ng ỉ mu ỉ n và do con ng ỉ toàn quy ỉ n th ỉ c hi ỉ n. H ỉ n n a, s ỉ chi m h u ó là ỉ u ki ỉ n ỉ con ng ỉ ỉ c s d ỉ ng t ỉ do ỉ v ỉ ỉ nh ỉ ng ỉ khác, b ỉ vì, nh ỉ ti ỉ n t ỉ, ph ỉ n tiêu dùng không h ỉ t ỉ c em ra buôn bán, trao ỉ, do ó mà quy ỉ n t ỉ h u ỉ c t n d ỉ ng t ỉ a.

A. Smith (1723-1790) c ỉ ng c t ngh ỉ a t ỉ ng t ỉ, c ỉ ng ỉ t t ỉ ng quan gi ỉ a con ng ỉ v ỉ con ng ỉ ỉ n t ỉ ng quan gi ỉ a con ng ỉ v ỉ thiên nhiên. Nh ỉ ng v ỉ Smith, nh ỉ ng t ỉ ng quan ó ỉ c quan ni ỉ m trên h ỉ t qua s ỉ trao ỉ hàng hóa. Kinh t ỉ v t lên hàng ỉ u.

H ỉ n t ỉ, ph ỉ n ỉ ng ch ỉ ng l ỉ s ỉ ỉ n ng c a t t ỉ ng ó ang bành tr ỉ ng, a d ỉ ng, phong phú. D ỉ ỉ ây, tôi ch ỉ tóm t t vài lu ỉ n c ỉ chính, và h ỉ n ch ỉ trong tr ỉ t lý lu ỉ t.

---o0o---

## I - DEEP ECOLOGY.

Tôi không d ỉ ch tên gi ỉ c a trào l ỉ u này vì d ỉ hi ỉ u và vì ỉ ây là tên gi ỉ. Deep là sâu, ai c ỉ ng bi t. Sâu, vì ch ỉ ng l ỉ phong trào sinh thái "nông c n", "h ỉ h t", c ỉ cách, c ỉ l ỉ ng, ch ỉ không r t ráo. Sâu, vì òi m t quy ỉ n cho thiên nhiên vì phúc l ỉ c a chính thiên nhiên, ch ỉ không ph ỉ vì l ỉ ích tr ỉ c h ỉ t c a con ng ỉ. Sâu, vì mu ỉ n b o v ỉ thiên nhiên vì chính thiên nhiên, ch ỉ không ph ỉ mu ỉ n b o v ỉ thiên nhiên t t h ỉ n ỉ l ỉ ích c a con ng ỉ ỉ c

nhì u h n. Tóm l i: sâu, vì mu n c t t v i t t ng t con ng i vào quan tâm duy nh t.

B i v y, tr c khi trình bày deep ecology, t ng c ng nên nói vài l i v khuynh h ng "nông c n" này.

B o v thiên nhiên vì l i ích c a con ng i, lu n thuy t c a khuynh h ng này có th trình bày d i 3 quan i m khác nhau:

1 - Ho c là xem thiên nhiên, môi tr ng và s s ng nh nh ng v n khoa h c, k thu t và kinh t , và nhìn d i khía c nh kh n ng sinh l i. Thiên nhiên không có giá tr n i t i, ch có giá tr đ ng c . Thiên nhiên là m t đ ng c trong tay con ng i, đ ng c ó càng ngày càng t i tân nh khoa h c và k thu t. V y v n là làm th nào đ ng c ó ph c v quy n l i kinh t c a con ng i t t h n mãi, tính theo kh n ng sinh l i và t ng quan phú t n - l i nhu n. Tính toán nh v y, thì c n gì ph i t v n

o c n a, b i vì ch c n nh ngh a quy n l i cho úng thì s bi t cách ng x úng nh t i v i thiên nhiên. Ch ng h n, vì quy n l i c a con ng i, con ng i không nên phá h y hay l m đ ng thiên nhiên, b i vì làm nh th thì có khác gì t b quy n ô h hay quy n ki m soát c a mình.

Quan i m này duy trì nguyên tr ng b c thang giá tr t con ng i trên t t c các sinh v t khác b ng cách gán cho con ng i m t c u cánh, m t giá tr tuy t i r i bu c t t c các sinh v t khác ph i l thu c vào ó. Ng i, nói theo William F. Baxter<sup>8</sup>, không th ngang hàng v i con chim bi n pingouin, con g u B c c c hay r ng thông. H u qu c a b c thang giá tr là con ng i không có b n ph n ph i là th này, là th kia v i chim, v i g u, v i r ng. B n ph n ó ch t ra gi a con ng i v i con ng i trong th gi i con ng i, không t ra trong th gi i phi nhân. T b n ch t c a nó thiên nhiên không có quy n, mà c ng không có t cách bu c ai ph i có m t thái luân lý úng n.

2 - Ho c là tin t ng ý th c c a con ng i. Ý th c ó ã v t qua cá nhân v n t i nhóm, ã v t qua nhóm v n t i c ng ng, bây gi ph i v t qua c ng ng v n t i cái toà n th . V n môi tr ng s c gi i quy t b ng cách ó, b ng cách làm gi m khác i d n đ n nh ng khác bi t gi a các sinh v t. Nh ó mà con ng i s th c hi n toàn v n tính cách c a mình nh m t sinh v t s ng. Đây là quan ni m c a Livingston<sup>9</sup>.

3 - Ho c nh n m nh b n ph n c a ng i i v i thiên nhiên, nh ng không c n sáng ch thêm m t th luân lý m i. Quan ni m luân lý thông th ng gi i quy t nh ng quan tâm v môi tr ng, ch ng l i ô nhi m, tr m c p c a c i thiên nhiên, tiêu di t cây c i, thú r ng hoang dã. Luân lý thông th ng ngh a là: ng làm h i k khác, tôn tr ng k khác. Đây là quan i m c a Passmore<sup>10</sup>.

Deep Ecology mà Arne Naess là cha đẻ, chúng là những quan niệm trên, bởi vì, như đã nói, những quan niệm đó vẫn tập trung tâm vào. Thứ nhất, họ coi cây cối cũng là những hình thức sống như con người, mà một hình thức sống thì không cần phải chứng minh sự lợi ích của mình vì việc gì cũng bình đẳng cho sự tồn tại của mình. Chúng là Kant cho rằng có con người mới có quyền bảo vệ sự sống của mình và đó cũng là bản phận ưu tiên của người vì chính mình, Deep Ecology chỉ trích tất cả những hình thức sống đều có một giá trị nội tại, vì vậy có quyền bảo vệ sự sống của mình.

Deep Ecology cũng chỉ trích khuynh hướng "hội họa" là không thay đổi liên tục giữa những hình thức sống, không thay đổi thiên nhiên còn là điều kiện cần thiết của môi trường sống, người cũng như thú. Những gì người chim thiên di của con người bảo vệ bằng luật pháp, những trên thực tế chúng bị tiêu diệt, vì môi trường tốt cho sự tồn tại của nó bị hủy diệt. Khái niệm liên hệ xem thiên nhiên như là thiên nhiên, như sông, núi, nước, chỉ không phải là ngu ngốc của con người. Người và thiên nhiên đều có giá trị bằng nhau vì đều có giá trị nội tại, vì đều là những hình thức sống, những hình thức sống khác nhau. Người chỉ là một phần trong một chuỗi sinh thái. Trong biosphere (sinh quyển) chúng quan niệm như một đơn vị duy nhất, người không phải là một sinh vật ưu tiên. Chúng ta sống trong những điều kiện giống nhau như các hình thức sống khác và mọi hình thức sống đều có quyền sống giống nhau (droit à la vie). Và bởi vì, như đã nói, sự phức tạp, sự đa dạng của sự sống của con người và của các sinh vật trên trái đất đều là những giá trị nội tại, sự phong phú, sự đa dạng của những hình thức sống khác nhau đóng góp vào sự tồn tại của những giá trị đó, và những con người là những giá trị nội tại. Con người không có quyền gì làm giảm bớt sự phong phú, sự đa dạng đó, trừ khi bắt buộc phải đáp ứng những nhu cầu của bản thân.

Deep Ecology còn nói thêm: sự đa dạng của sự sống và sự sống của con người đang bị đe dọa bởi sự gia tăng dân số. Sự đa dạng của sự sống các sinh vật khác cũng vậy. Con người cần phải quay trở lại với thiên nhiên và tình trạng ngày càng tồi tệ. Hãy thay đổi tư tưởng khuynh hướng đó về môi trường, nhất là về môi trường ý thức. Thay vì nâng cao mức sống, hãy nâng cao phẩm chất sống. Giữa big và great, ú và l, khác nhau về bản chất. Nói về ý nghĩa là nói rằng có một triết luận lý, một triết học khác.

Hơn nữa, nếu thiên nhiên có giá trị nội tại, thì sao thiên nhiên lại không được công nhận là một chủ thể luật pháp? Đây là luận cứ của Leopold, Routley, Stone, Godfrey-Smith.

## II - STONE, LEOPOLD, ROUTLEY, GODFREY-SMITH.

Vì Stone, thiên nhiên có nhân tính hóa. Để xem như có nhân tính, thiên nhiên trở thành một chủ thể luật pháp. Bài viết này là một nghiên cứu của Stone về vấn đề này về xuất bản nhân một vụ kiện. Nội dung sau:

Năm 1970, Walt Disney được phép sử dụng một thung lũng hoang, tên gọi Mineral King Valley trong dãy núi Sierra Nevada, xây một trung tâm giải trí có khách sạn, quán ăn... Nhóm bảo vệ môi trường Sierra Club kiện ông vì các công trình đó. Tòa án tối cao liên bang bác bỏ vụ kiện vì lý do rằng nhóm đó không có tư cách kiện trong một vụ kiện như một bảo vệ quyền lợi của cái thung lũng hoang đó. Trước khi vụ kiện xảy ra trước Tòa án tối cao, Stone can thiệp với bài viết: Should trees have standing? Toward legal rights for natural objects. Cây cối có quyền kiện không?

Stone nghĩ "nhân tính hóa" thiên nhiên ban cho thiên nhiên tư cách pháp lý của người, nghĩa là quyền kiện trước tòa án bảo vệ quyền lợi của mình. Tại sao không thử như thế? Các công ty thường mãi chỉ nghĩ phải là các công nhân tư cách pháp nhân đó sao? Có nhà cầm quyền nào chúng tôi nói: ý muốn của nhân dân là thế này thế kia? Để giải thích luật, người ta đã cố gắng tìm "ý muốn của nhà làm luật" đó sao? Một khác, khoa học đã nhận sai lầm khi không đánh giá những tài nguyên kinh tế "trình bày", mà chỉ đánh giá những hoạt động kinh tế của con người, một ngành kinh tế sản xuất của những hoạt động đó cho một thứ gì đó. Kết quả là: càng gây ô nhiễm chúng ta, càng khai thác bóc lột thế giới nào, GNP lại càng cao. Một cánh rừng ô nhiễm thì có giá; một cánh rừng không khai thác, nằm ngoài chu trình kinh tế, thì chúng ta đánh giá gì. Trong vấn đề này thì ra gì là một quan hệ của con người với thiên nhiên, nhất là trong vấn đề tàn phá thiên nhiên, thiên nhiên của người đánh giá lại. Để vụ kiện của công chúng, quyền lợi của mọi người phải được bảo vệ. Thiên nhiên không nói gì? Thì hãy xem nó như một người hành quy định. Thì các "bên bè" của thiên nhiên có thể nghĩ trước tòa án một giám hộ có tư cách pháp lý thay một chủ thể thiên nhiên. Trong luật quốc tế, nhiều ý kiến đã xảy ra rằng rất cần ban hành pháp lý cho Nam Cực, cho "tài sản chung của nhân loại", cho biển, cho "tài sản di truyền" của trái đất... Những ý kiến đó nghĩ ban cho những thứ của Liên Hợp Quốc quy định di sản cho những "tài sản chung" hành động như giám hộ.

Cùng với Stone, nhiều tác giả khác, Leopold, Routley, Godfrey-Smith..., kêu gọi xem thiên nhiên như chủ thể luật pháp. Dòng tư tưởng này đã ảnh hưởng lớn là: phải có một cái nhìn tổng thể về con người, về sự sống, về thiên nhiên. Nhìn bao quát như vậy thì mới thấy một mối liên hệ.

bao quát nh v y thì m i th y nhu c u c a con ng i và nhu c u c a môi tr ng tr n l n v i nhau, và th y nh v y r i thì con ng i s th y mình nh là mình ã luôn luôn nh v y, ngh a là nh m t ph n t c a m t t ng th thiên nhiên.

Nói tóm l i, ph i công nh n giá tr n i t i c a thiên nhiên và ph i n i r ng khái ni m o c a n s n i r ng khái ni m ch th pháp lu t. Goldfrey-Smith bi n lu n nh sau: n u ta gi thi t r ng cái gì có giá tr n i t i thì cái y ph i có quy n, và c ng gi thi t r ng quy n không có ngh a gì khác h n là t cách cho phép m t ng i ho c m t nhóm ng i c nh ng ng i khác i ã tôn tr ng, thì ta b t bu c ph i th a nh n r ng r ng nhi t i là có nh ng quy n. Trong ngh a ó, quy n và b n ph n t ng quan qua l i v i nhau. N u ta có b n ph n ng làm h i, làm kh k khác, t c là k khác có quy n không b ai làm h i, làm kh . Thì c ng v y, n u ta có b n ph n ng làm kh các thú v t ho c ng phá h y môi tr ng, t i sao không nói c r ng thù v t, môi tr ng có quy n không b ai làm kh , không b ai phá h y?<sup>11</sup>

Đi n t n cùng lý lu n ó, các tác gi v a k còn kê u g i v t qua th i gian và không gian ban c p tính cách ch th lu t pháp cho các th h t ng lai, cho các sinh v t ch a ra i, s ra i.

---o0o---

### III - MICHEL SERRES: H P Đ NG THIÊN NHIÊN

Chúng ta ã bi t lu n c c a ch thuy t h p ng xã h i: b ng m t h p ng, con ng i t b ùnh tr ng thiên nhiên b c vào tình tr ng xã h i. Đ i v i M. Serres<sup>12</sup>, h p ng xã h i ó là cái h p ng u tiên th c hi n s g p g gi a ng i v i ng lo i ch m d t b o l c mù quáng thu bình minh c a nhân lo i và chi n tranh, dù ti p di n, c ng ph i là m t th chi n tranh có lu t l . Ngày nay, nh ng ph ng ti n khoa h c, k thu t kh ng khi p n n i nhân lo i ang trong m t tình tr ng b o l c tàn di t t ng t nh tình tr ng b o l c mù quáng thu ban u c a l ch s loài ng i. Vì v y mà ph i ngh n vi c ký h p ng xã h i th hai v i v tr , v i thiên nhiên, nh t là v i trái t: ó là h p ng thiên nhiên.

Xét l ch s tri t h c v lu t, M. Serres cho r ng các ch thuy t h p ng xã h i, quy n thiên nhiên và quy n c a con ng i u a n m t th "lu t không có v tr " (droit sans monde). Ch thuy t h p ng xã h i hoàn toàn không nói gì n v tr , ch nói n cái b c i t tình tr ng thiên nhiên qua tình tr ng xã h i. Cái h p ng ó làm chúng ta thành nh ng con ng i nh chúng ta bây gi . Nhân lo i i vào l ch s , b v tr bên ngoài.



Lu t t nhiên c ng v y. T t ng ó thu h p thiên nhiên vào b n tính t nhiên c a con ng i; tính cách t nhiên ó l i thu h p vào lý trí. V tr c ng bi n m t. Lu t t nhiên c ng phi v tr .

T lý thuy t h p ng xã h i n y sinh ra Tuyên ngôn nhân quy n. Tuyên ngôn này c ng quên tu t, không nói gì n v tr . Cái tuyên ngôn ó c "tuyên b nhân danh b n tính con ng i và bênh v c cho nh ng k b nh c m , nh ng ng i cùng kh , nh ng ng i b ném ra ngoài l xã h i, s ng trong m a gió...". Th thì t i sao không quan tâm n s ph n c a k b h t ra ngoài, k b i tr n hàng u là v tr này? T i sao không quy nh v s ph n nh ng ng i b i tr n b ng cách l p ra "quy n c a nh ng ng i không có quy n"?

Serres không bác h p ng xã h i, không bác quy n thiên nhiên, không bác quy n c a con ng i. Nh ng bu c ph i b túc, s a i, s a i cái ý chính cho r ng con ng i và ch con ng i, ho c cá nhân, ho c oàn th là ch th lu t pháp. B n Tuyên ngôn nhân quy n có i m t t là nói t t c m i ng i nh ng l i có khuy t i m là gi i h n vào con ng i, ch có con ng i mà thôi, g t ph t v tr ra bên ngoài. C m t kh i vô l ng vô biên s v t b h t vào quy ch th ng, tr thành i t ng c a chi m h u và khai thác. Lý trí c a con ng i thì tr ng thành, thiên nhiên bên ngoài thì v thành niên. Th mà thiên nhiên là ai? Là cái nhà che ch cho con ng i, là m t tr i s i m, là th c n, là chính s s ng c a con ng i. Thiên nhiên góp ph n nh o t b n tính c a con ng i: b n tính c a con ng i, n phiên nó, góp ph n nh o t thiên nhiên. Ngh a là thiên nhiên hành x nh m t ch th .

Bây gi n câu h i: s v t trong v tr nói b ng th ngôn ng gì? Chúng nó nói nh th nào làm ta hi u nó mu n gì mà ký h p ng v i nó? Serres tr l i: Trái t nói v i chúng ta b ng th ngôn ng c a s c m nh, c a ràng bu c và c a t ng quan qua l i: ch ng ó thôi làm h p ng. Hai bên, ng i và thiên nhiên, s ng b ng c ng sinh, s ng b ng h t ng, n n i bên này cho bên kia s s ng, n u không thì ch t c hai. Nh ng quan h c ng sinh ó cho ta bi t âu là s s ng, âu là s ch t, âu là s ph n chung, bi n minh cho cái h p ng thiên nhiên s ký. Tôi mu n trích gi ng v n tr tình c a Serres:

"Tôi là ai? M t run r y c a h vô, s ng trong m t c n ng t th ng tr c. Th r i trong m t kho nh kh c c c k h nh phúc, Trái t ng kinh, tr n v i hình hài l o o c a tôi làm m t. Tôi là ai trong cái kho nh kh c ch p m t ó? Là Trái t. Chính là Trái t. Nàng và tôi, trong c n yêu d u, tr n v i nhau làm m t. Nàng và tôi, c hai ch ng bi t nói gì, làm gì, c hai ch h n h n, c hai tr n v i nhau trong m t ánh sáng linh thiêng.

"Tôi chính là tôi, tôi thấy Trái đất; tôi không nghĩ về tôi trước đó, tôi thấy Trái đất. Tôi biết tôi, tôi chân tôi, tôi nghĩ về tính của tôi, tôi là Trái đất. Hỏi rằng tôi có thể biết Nàng? Biết Trái đất như tôi, và là con gái của tôi, và là tình nhân của tôi? Và là tất cả?"

Trái đất là la terre trong tiếng Pháp, là gì của cái. Cho nên Serres nghĩ gì là Nàng, nghĩ có gì của bạn trẻ tình như vậy. Tôi tìm kiếm cho bạn nó có thể nghe lý luận của tác giả. Tôi là một vị Trái đất; như vậy, làm sao tôi không nghĩ về Trái đất như thế? Nàng như thế thì Nàng chắc nói qua miệng tôi. Tôi nói là Nàng nói.

Đó là hình thức của Serres. Hình thức lý luận của ông. Bởi vì xã hội loài người là một hình thức luật pháp. Tiếng quan hệ của người và người là luật pháp. Thì chúng ta, tiếng quan hệ của người và vật, và Trái đất, và vật của người là luật pháp và qua lại. Và chúng ta nghĩ như "chúng ta phải thiết lập hòa bình giữa chúng ta với nhau trước chúng ta, chúng ta phải thiết lập hòa bình với vật của chúng ta". Qua lại, hình thức là hình pháp, mà hình pháp là một hình thức luật pháp.

---o0o---

#### IV - K. MEYER-ABISH: CŨNG ĐANG LUẬT PHÁP THIÊN NHIÊN.

Ghi nhớ M. Serres, Meyer-Abish<sup>13</sup> cho rằng thế giới Ánh Sáng đã dẫn lối đi của con người. Phải bắt đầu từ những gì của thiên nhiên.

Thế giới Ánh Sáng nói: "Mình nghĩ mình sinh ra bình thường". Sự thật thì không thấy bình thường đâu. Nhưng trước pháp luật thì bình thường. Vâng, chúng ta nghĩ thế này: mình nghĩ mình bình thường khi sinh ra. Nhưng bình thường, đâu phải vì chúng ta là người! Mà là vì chúng ta sinh ra trong điều kiện gì của nhau: có một thiên nhiên gì của nhau, chúng ta thiết lập các thiên nhiên như nhau. Điều đó tạo nên một cách nghĩ pháp lý của người và các sinh vật khác, thú vật, cây cối, sông núi, không khí, ánh sáng... Tất cả trong thế giới đó là những gì của chúng ta thiết lập thiên nhiên, nghĩ về người là những gì của người trong thế giới. Như là người, ta không thể tách ra khỏi các sinh vật, sự vật khác. Tất cả cùng chung một nguồn gốc, một thiết lập thiên nhiên. Thiên nhiên hiện thân của ta. Như con người, thiên nhiên nói tiếng nói. Điều đó vì nhau, con người và vật có những thiên nhiên tính (co-naturalité). Như vậy, nếu ta tuyên bố mình nghĩ mình bình thường, thì sao ta lại không tuyên bố mình sinh ra bình thường?

Tuy vậy bình thường còn phải tiếp tục. Ngay giữa người và người, chỉ vài thế kỷ trước đây thôi, thì sự khác biệt dân bản địa và người da trắng tiêu diệt, bị

vì họ không quan niệm rằng đó là người gì người như thế. Thì chúng ta sống với thiên nhiên, bất kỳ vì ta không quan niệm rằng chúng ta sinh ra từ thiên nhiên bình thường. Meyer-Abish là người Đức nên ông nói thêm: người Đức đi tới Do Thái vì lý do chính trị; người Việt người Đức, người Ki-tô giáo cũng chấp nhận hoàn toàn như là người, như người Đức. Giả nam giới Việt phân chúng ta, đàn bà phải làm việc như đàn ông thì mới có cách như đàn ông. Nghĩa là chấp nhận bình thường, ngay giữa người Việt người.

Thầy Ánh Sáng đã nhận bình thường giữa người Việt người, đã nhận tính cách nhân loại của mọi người, vậy mà còn gặp bao nhiêu khó khăn ý niệm đó có thể hiện trong lịch sử xã hội, chính trị. Huống lại là chuyên bình thường giữa người và các sinh vật khác! Tranh luận dài Ánh Sáng, chúng ta phải nghĩ đến cho việc công nhận liên hệ giữa người và thiên nhiên là chuyên bình thường và tự nhiên.

Thầy, luận của tác giả: "giống homo-sapiens là một thành phần của lịch sử thiên nhiên như hàng triệu giống thú vật khác và cây cối". Đã là bà con máu mủ, tất phải sống hòa bình với nhau. Hòa bình giữa người và thiên nhiên là hòa bình giữa một thành phần với toàn thể. Vậy phải chấp nhận một bước, bình thường!

Có người sợ ma mai: như vậy là người bình thường với cây khoai, củ sắn, chúng ta ăn, rau tía tô? Một trong những lý lẽ bình minh cho sự bình thường giữa người và thú vật là sự bình thường trước nhau. Vậy cây cối có ăn khỉ không? Tác giả trả lời: cây cối cũng hóa với các sinh vật bất cứ một giác. Đã đành, công nhận quy định của cây cối quả là khó hơn so với các con thú. Nhưng phải công nhận, bất kỳ vì không như cây cối có những dấu hiệu tự nhiên của mình trong môi trường, mà còn cho những dấu hiệu của mình về sự sống nhân tính.

Một câu hỏi khác: nếu con người bình thường với các sinh vật khác và với các sự vật (hòn đá, núi, gió, nước...) thì cái làm cho con người khác với tất cả, nghĩa là văn hóa, còn ý nghĩa gì nữa không? Đây là vấn đề chính của văn hóa với thiên nhiên, thú vật thì sống tự nhiên, không có văn hóa. Tác giả trả lời: trình độ phát triển của ý nghĩ này là: giữa văn hóa với thiên nhiên không có gì khác biệt, bất kỳ vì văn hóa chỉ là "sự chấp nhận của con người vào lịch sử thiên nhiên". Chính vì vậy mà sự chung sống với những người khác và với vật là nằm trong bản chất của con người. Meyer-Abish lặp lại câu nói của một tác giả Đức khi thầy 18: "Tôi hiểu tại sao người ta luôn luôn nói về nhân loại như là tách biệt. Thú vật, cây cối, hòn đá, sao trên trời và gió trong không khí phải là của nhân loại ư sao? Ta có thể hiểu nhân loại mà không cần thiên nhiên? Nhân loại có khác gì lắm đâu như người khác trong thiên nhiên?"

## V - ALAN R. DRENGSON: PH M CÁCH N IT IC A THIÊN NHIÊN.

Drengson<sup>14</sup> b t u b ng cách trình bày v n thiên nhiên trong l ch s tri th c, t c Hy L p n ngày nay và trong truy n th ng v n minh Do Thái - Ki tô giáo. Trong c Hy L p, tr c Socrate, thiên nhiên n m trong m t t ng th . V i Descartes, nh tôi ã nói trên , quan ni m v ng i nh là k i tho i b thay th b i quan ni m ng i nh m t t t ng gia cô n. Con ng i c tho i v i chính mình, cho nên không th hi u c v tr . Tách bi t th xác ra kh i tinh th n và tách bi t tinh th n ra kh i tr t t v tr , i u ó a lý lu n n b t c trong t t ng hi n t i. Trong quan ni m c a Pythagore, khoa h c không tách r i ngh thu t; trong th gi i khoa h c c a Pythagore, có toán, có tinh tú, có âm nh c, th v n, n c reo, gió th i; ó là m t t ng th toàn di n. V i v y, ta hi u t i sao c a Pythagore c m n sinh v t, c m gi t sinh v t t l . Đ t mình trong t ng th nh v y, con ng i m i hi u mình m t cách sâu s c, ích th c, ngh a là hi u thiên nhiên m t cách ích th c, hi u t trong sâu kín c a lòng. Hi u mình úng n nh v y thì m i nh ngh a v mình úng n. Đ nh ngh a v mình úng n là m r ng nh ngh a ó ra n thiên nhiên, m r ng ý th c v mình ra n thiên nhiên, bao g m c thiên nhiên. Đ o c c xây d ng trên s m r ng ó: ó là m t s th c hành v i m c ích t hi u mình. T hi u mình nh v y thì s t bi n i mình, t th c hi n mình. Đ n tình tr ng ó, ta s làm m t cách t nhiên nh ng gì hòa h p v i môi tr ng, nh ng gì có l i cho xã h i. Ta v i môi tr ng lúc ó là m t. B ng lý thuy t mà thôi, có l không ta th y i u ó. Nh ng ta s th y b ng kinh nghi m, b ng suy t ng, b ng tr m t , b ng cách chú ý n k khác, b ng s tôn tr ng l n nhau, b ng tình th ng c hi u nh s m r ng cái ta n k khác.

Thú th c, tôi th y ý t ng c a Drengson không có gì l và khó hi u i v i m t Ph t t . Tác gi nói n cách hi u b ng "meditation". Tôi ã c không d ch ch meditation ó b ng ch nh ho c thi n, kh i ph i mang tì ng ch p cái m Ph t t trên u tác gi . Tôi ti p t c.

Sinh thái h c là m t ngành tri t lý, m t nghiên c u, m t phong trào xã h i có m c ích tái l p cu c i tho i v i thiên nhiên, v i các sinh v t - i tho i mà xã h i công nghi p ã c t t. Đ i tho i vô cùng c n thi t; không có nó thì ta không th khám phá c chính ta, không khám phá c hình th c s ng c a ta. T i sao? T i vì ng i, thiên nhiên và các sinh v t ch là nh ng hình thái s ng khác nhau.

Descartes đã tách thân xác ra khỏi tinh thần. Môi trường học tái lập thân xác của ta: đó là Trái đất. Ta là Trái đất hiện thân, cho nên ta là kẻ bỏ vớt nhiên của Trái đất, bỏ vớt tài sản của Trái đất, lợi ích của Trái đất. Ngươi là tinh thần, thiên nhiên là thực xác. Triết lý về môi trường cho ta phụng thờ tín ngưỡng tái lập sự hợp nhất giữa ý thức và thiên nhiên.

Bây giờ tôi tóm tắt ý của các tác giả. Các nhà khoa học về môi trường. Các nhà bảo vệ hành tinh của con người phi hình phạm vi những tiêu chuẩn của họ. Các nhà công nghệ tiên tiến nắm vững lý thuyết cho những tiêu chuẩn đó. Những móng đá là: học phần thiên nhiên (Serres), công nghệ luật pháp thiên nhiên (Meyer-Abish), sự khám phá ra mình như là thiên nhiên làm người bỏ vớt lợi ích của thiên nhiên. Không phải chỉ bỏ vớt suông suông môi trường bỏ vớt hình phúc con người, mà là khám phá ra ý nghĩa ích thực của vị trí, vị sự phân, vị sự cân bằng của vị trí. Tôi trích thêm M. Serres: "Ta đánh mất vị trí [...]. Ta bị mất tất cả sự vật thành ra hàng hóa...". Chỉ cần nghĩ, chỉ cần hiểu: đó là khu vực của con người Tây phương thu bình minh của thị trường khoa học, lúc thả bóng xông lên chỉ cần hiểu thị trường. Chỉ cần hiểu: đó là triết lý nằm bên trong chương trình phát triển, nằm trong sâu của chương trình phát triển, nâng tầm lên hàng thiêng liêng, nằm trong ruồng rẫy của chương trình phát triển, xem xã hội như những cá nhân cá biệt, tính toán tính lợi ích cá nhân.

Bây giờ, tranh luận này về sự phá vỡ những móng đá của học luật học hiện tại, về sự phá vỡ những quy luật kinh tế - chính trị phát triển những móng đá. Về họ, phải thay đổi quan niệm. Đó chính là thế này: "Mặt vĩ đại là tất cả, là thiện, nếu có khuynh hướng bảo toàn vẹn (intégrité), sự vững chắc (stabilité) và sự bền vững của sự sống sinh thái. Mặt vĩ đại là sự sống, là ác, nếu trái lại". Đây là câu nói của Aldo Leopold.

Lưu ý trích thêm Serres: "Vị trí, nói một cách tổng quát, và những hiện tượng gần, xa xuất nó, tất cả những hiện tượng cho chúng ta. Sự có sự bất công, sự có sự bất quân bình nếu ta nhìn sự công bằng hiện ở một cách miễn phí, không trả lại cái gì cả. Sự công bằng thực sự phải trả, ít nhất là ngang mức trả nhàn, nghĩa là vâng".

Về học luật kinh tế, chính trị, phải quan niệm mới cho ứng lý thuyết về nhân quyền. Thứ nhất, quyền của con người phải được hiểu như nghĩa một cách quân bình về vị trí quyền của thiên nhiên. Thứ hai, thiên nhiên này còn là tất nhiên và tính tất nhiên này phải là một hàng rào ngăn cản những quyền tự do quá lớn của con người như sự sai thiên nhiên. Đây là câu nói khi phạm phạm của những tín ngưỡng khoa học hiện tại trong lĩnh vực sinh sản nhân tạo. Tóm lại, một tranh luận đáng kể về triết lý Tây phương.

## VI - LEVI-STAUSS

Bây giờ tôi nói ngắn gọn về một tác giả lớn, một tác giả rất lớn về nhân chủng học. Tôi chắc có dịp nói nhiều hơn về Lévi-Strauss mà tôi đang tham gia học Ph.D. giáo. Bây giờ thì tôi chỉ muốn nói vài từ về tác phẩm nghiên cứu triết học<sup>15</sup> tuy rằng bài viết này có ý không tán thành quan điểm của Lévi-Strauss. Ông lý giải câu nói của Lévi-Strauss làm tài liệu cho bài viết của ông với ý không tán thành. Tôi thì tôi rất thú vị với câu nói của ông, rất có cảm tình, rất gần gũi, rất đáng thanh toán. Trong một bài phỏng vấn, khi người ta hỏi ông về phong trào nổi dậy của sinh viên Pháp hồi tháng 5-1968, Lévi-Strauss trả lời: "Tháng 5-1968 làm tôi ghê rợn". Người phỏng vấn yêu cầu ông nói rõ hơn; ông nói: "Bởi vì tôi không chấp nhận rằng người ta chỉ cần làm chuyện gì về nó. Cây cối, đó là sống, phi tôn giáo sống".

Chỉ một câu nói ngắn thôi, tôi mời Lévi-Strauss vào bài nói chuyện hôm nay.

Bản mà không bản. Câu nói đó chỉ là ý nghĩa và ảnh hưởng của nó ở châu Âu. Một, xem người là giá trị cao nhất, là trung tâm duy nhất của tất cả, đó mà suy ra mọi nguyên tắc hành động. Ý nghĩa này được phát huy thành chủ nghĩa nhân bản (humanisme), chủ nghĩa sáng chói của tất cả châu Âu mà ta vẫn cho là cao nhất. Hai, thu nạp thiên nhiên vào văn hóa, không có ý nghĩa, giá trị gì hết, chỉ là một kho hàng, chỉ là một sản phẩm dâng hiến cho con người, mà con người bóc lột, bóc lột và cho người. Người là "sứ mệnh", là chủ nhân ông", nói như Descartes.

Lévi-Strauss chỉ trích cái chủ nghĩa nhân bản đó, cái chủ nghĩa nhân bản đã biến con người thành chúa tể cai trị một cõi riêng, giam con người trong lãnh vực văn hóa của mình, tách biệt ra khỏi môi trường khác và tách biệt ra khỏi thiên nhiên. Thiên nhiên bị xem như là không có văn hóa. Chỉ con người là có văn hóa. Vì vậy con người khác thiên nhiên. Cái luận

đó, song song với quá trình đô thị hóa châu Âu, song song với phát triển văn minh công nghiệp, đã chuyển con người thành phần khác biệt thiên nhiên về mặt thể chất tinh thần, ra khỏi các hình thái sống khác. Kết quả là nhân loại đi tới một tình trạng gì không phải là nó, bắt đầu là thiên nhiên.

Hãy nghe Lévi-Strauss: "Qua bản thân cuộc cùng của lịch sử con người châu Âu, chắc chắn gì con người này hiểu cho bản thân bây giờ: tất cả cho mình quy nạp tách biệt rất rõ ràng giữa người và thú vật, tất cả cho mình quy nạp có thể nghĩ gì mà thú vật bắt buộc, con người đó đã làm ra một kỹ nguyên thể. Mà chính xác, biên giới phân biệt ngày càng trở nên mờ nhạt, khi con người này ngày càng ngày càng tách biệt ra khỏi con người khác, cho phép

m t thi u s , càng ngày càng ít, òi h i c quy n c l i nhân danh m t th nhân b n ch ngh a mà v a x ng ra là ã b ô u ngay, vì ã l y s t th ng mình làm nguyên t c và khái ni m".

Ngu n g c c a s h y di t thiên nhiên, th nhân b n ch ngh a ó c ng là ngu n g c c a s h y di t nh ng v n mình khác qua quá trình th c dân. Lévi-Strauss, i tác gi nhân ch ngh c, k t án nhân b n ch ngh a ó là vì th , là vì ông bên v c s s ng c a các n n v n mình khác.

Ch thuy t c u trúc (structuralisme) c a Lévi-Strauss là ph ng pháp ch ng l i s c t t b ph n này ra kh i b ph n khác, a con ng i vào trong thiên nhiên, ch m d t s phân bi t gi a ch th và khách th , h y b t cách ch th c a con ng i, trung tâm c a t duy tri t lý. Lévi-Strauss tuyên b : "Hãy xây d ng quy n c a con ng i m t cách khác, không ph i trên tính cách duy nh t và c tôn c a m t sinh v t s ng nh ng i ta ã làm t b n Tuyên ngôn c l p c a M và t cách m ng Pháp, mà hãy xem ó nh là m t tr ng h p c bi t trong nh ng quy n dành cho m i sinh v t". M t ý t ng mà tôi nh n m nh t t c t m quan tr ng: quy n c a con ng i c thay th b ng quy n c a s s ng.

Lévi-Strauss g p nhi u ch ng i, cho ông là ph n nhân b n. trong v n mình nhân b n mà b k t án là ph n nhân b n thì nguy quá! Ông tr l i: "Nhi u ng i ch trích tôi là ph n nhân b n. Nói nh v y không úng. Đi u mà tôi ch ng l i, i u mà tôi th y quá rõ s tai h i, là th nhân b n ch ngh a vô liêm s thoát thai, m t m t t gia tài v n hóa Do Thái - Ki tô giáo, m t m t, g n h n ta, t th i Ph c H ng và t t ng Descartes, ã làm con ng i thành ông ch , thành chúa t tuy t i c a m i sáng t o. Tôi có c m t ng r ng t t c nh ng bi k ch mà ta ã bi t, tr c h t là ch ngh a th c dân, sau ó là ch ngh a phát xít, sau ó là s di t ch ng c a Đ c qu c xã, t t c nh ng bi k ch ó ã di n ra không ph i vì ch ng l i ho c vì có mâu thu n gì v i cái nhân b n ch ngh a mà ta ã áp d ng t nhi u th k qua, mà h u nh là chính s n i dài hi n nhiên c a nó".

Ông c t ngh a thêm: "Ch quan tâm duy nh t n con ng i mà ch ng ng th i liên i quan tâm gì c n nh ng s s ng khác t c là, dù mu n dù không, a nhân lo i n ch àn áp chính nhân lo i, m ng cho nhân lo i t àn áp và t bóc l t chính mình". Đó là con ng mà tri t lý v ch th , tri t lý Cogito c a Descartes, ã a n, th tri t lý giam hãm trong c tôn c a ch "tôi". Descartes t ng có th i t bên trong c a m t con ng i n th ng bên ngoài v i v tr , mà không bi t r ng gi a hai thái c c ó có nh ng xã h i, nh ng v n mình, nh ng th gi i ng i. "Je est un autre". "Tôi là m t ng i khác" b i vì tôi (je) ch c t o thành qua t ng quan v i nh ng ng i khác, ch không ph i t m i t ng quan gi a tôi v i tôi. Lévi-Strauss ch u nh h ng c a Jakobson, nhà ngôn ng h c n i

danh. Jakobson xuất m t lu n thuy t v ng ch c v ngôn ng h c mà Lévi-Strauss áp d ng vào nh ng hi n t ng xã h i: khi nghiên c u m t ngôn ng , ng chú ý vào m i t , mà chú ý vào m i t ng quan gi a các t v i nhau. Có l ph i quan ni m con ng i m t cách khác: t ng i khác tr c tôi. H n th n a, tr c c nh ng con ng i, ph i t s s ng. Trong Lévi-Strauss tri t lý v ch th nh ng ch cho tri t lý v s s ng. Thiên nhiên chính là s s ng.

Cho t i bây gi tôi toàn nói chuy n c a ng i, ã nói chuy n gì c a mình âu! Nh ng tôi ch c ai c ng hi u r ng tôi nói chuy n ng i là hi u chuy n mình y thôi!

Tây ph ng ã ph i t n hai m i th k b t u nhìn th y nh ng v n n m trong c n b n c a t t ng Ph t giáo. Tôi có c n ph i nói t t ng ó ra ây không? Ch c là không c n, b i vì t t ng c a Ph t giáo v thiên nhiên, v loài v t, v chúng sinh, v s s ng quá s c quen thu c i v i chúng ta. T lúc tôi còn nh , anh Võ Đình C ng ã vi t th này trong Nh ng c p kính màu: "Đ i v i loài v t, loài ng i có m t s t cao vô lý. S t cao y xui s ng i ta b t công... Theo o Ph t thì ch có m t bình ng tuy t i: bình ng c a s s ng. Tr c s s ng, m i sinh v t u nh nhau. S s ng r t chung cùng và không thiên v . Loài ng i không th vi n lý gì gom góp s s ng v cho riêng mình và tung tràn th n ch t chung quanh" (tr.154).

Ph t giáo tuyên b : ***h t th y chúng sinh u có Ph t tính***. Và khái ni m chúng sinh trong Ph t giáo r t r ng, con ng i c ng ch là m t chúng sinh. Th m chí các chuy n thi n còn nói r t rõ: "Cây c , t á, i núi, t t c y u t c a v tr u có Ph t tính". Tôi không mu n nói nhi u v i u này mà chúng ta quá bi t, ch nh c l i hai ba chi ti t mà tôi c c trong quy n T -kheo gi i c a Hòa Th ng Trí Quang.

***Gi i th 10*** trong 90 gi i Ba-d t- : "N u T -kheo t tay ào t hay b o ng i ào t thì ph m Ba -d t- ".

***Gi i th 11***: "N u T -kheo ch t phá cây c i, có ngh a là phá h y ch c a qu th n và sinh v t, thì ph m Ba -d t- ".

***Gi i th 19***: "N u T -kheo bi t n c có trùng mà t em d i trên t trên c , hay b o ng i d i, thì ph m Ba -d t- ".

Tôi c ng trích 2 i u trong 100 gi i ph i h c:

***Đi u th 49***: "Không c i ti n, ti u ti n, h nh trên c t i, tr lúc có b nh".

***Đi u th 50***: "Không c i ti n, ti u ti n, h nh vào n c s ch, tr lúc có b nh".

T ng thân, t ng ái, t ng kính v i thiên nhiên, v i chúng sinh n nh th này, t ng Ph t giáo là tuy t nh.



Có lẽ tôi có thể đi xa hơn nữa. Trên đây, các Kinh Địa Tạng tôi không thấy, chỉ tôi thấy nó trong phẩm 2, nói về sự phân thân của các vị Phật và các vị Bồ Tát:

"Như ngọc khác trên cây (nghĩa là không có qu báu tốt, không đẹp, không nghi ngờ), dù khác nhau nhưng cùng một chất, Như Lai cũng phân hóa thân hình mà cứu độ. Họ có hình thân nam tử, họ có hình thân nữ nhân. Họ có hình thân thiên long chúng, họ có hình thân quỷ chúng và thần chúng. Họ có hình núi rừng, dòng nước, sông ngòi, ao hồ, suối gió, ích lợi khắp mọi nơi, ai cũng có thể thoát".

Thật thì không như ngọc cây, thật á, chúng sinh đều có Phật tính, mà ngọc cây, thật á, chúng sinh đều còn có thể là Phật hóa thân, bởi vì thân Phật cũng như thân của Địa Tạng Bồ Tát là "thân không biên giới" (H.T. Trí Quang, Kinh Địa Tạng, tr.34, tr. 238). Địa Tạng Bồ Tát Địa Tạng còn "hình nhân như ngọc như ngọc cho người vui thích" (tr. 14, tr. 33). Vậy thì, không như ngọc như ngọc, mà ngọc như ngọc. Vậy pháp vậy linh. Lý mà Phật mà nhìn thì thấy vậy hoàn toàn là bản thể họ đang, đâu cũng là "ngọc như ngọc Phật pháp". Nói lý, là nói chớ kính, bởi vì Phật vậy thì làm sao mà không kính. Như ngọc kính, chấp là ý nghĩa chính của Phật, chấp là ý nghĩa chính của các Địa Tạng. Ý nghĩa chính là tâm. H.T. Trí Quang có nhắc đến sự và tam tai trong Phật giáo. Tam tai là đao binh, tật đố, các nạn mà Hòa Thượng đang dấn thân tranh, nhậm chức và nhân mãn. Chỉ nói đến nhậm chức mà thôi, loài người đã bắt đầu có ý thức về cái "tai" này. Trong lý thuyết Phật giáo, sau tam tai, loài người sống sót rất ít. Như trải qua khủng khiếp, mọi bất thiện nghiệp, như nhau, sống sống lại. Và cũng như thế mà thành, trời, họ, không, bắt đầu. Như vậy, nguyên nhân chính của tam tai là sự tàn hại lẫn nhau. Và như vậy, nguyên nhân chính của sự kết thúc tam tai là tâm, tâm thiện nghiệp. Do đó, trong tam tai, ai tu tâm khi khủng khiếp. Mà một trong vô số hình thức của Địa Tạng là làm cho con người "bớt tâm lý ích kỷ mà hướng về nhau bằng tâm" (tr. 38).

Như vậy, dù là chỉ nói đến môi trường mà thôi, kinh Địa Tạng còn hình ảnh bất kỳ lý thuyết nào khác. Tâm không phải chỉ bị người khác hại, mà là người hại chúng sinh, vậy vậy.

Như nói đến "tâm" thì đâu có phải chỉ tâm kinh Địa Tạng mà thôi! Đâu trong lý thuyết Phật giáo cũng thấy tâm. Chỉ lý mà ví dụ: Bồ Tát tâm trong Bồ Tát giới.

H.T. Thích Siêu giới thích rõ ràng: "Giới Bồ Tát luôn luôn nhìn chúng sinh để nhìn khía cạnh mà chúng sinh phải gánh chịu. Chính như vậy, mình cũng phải, như ngọc không có Bồ Tát tâm thì không bao giờ bắt. Bắt vào sự khác của mình mà thông cảm nhìn

c a ng i khác; b ng vào s a mu n c a mình mà thông c m s a mu n c a k khác. Do ó, c mu n chúng ta s ng, mà không bi t n k khác ch t; c mu n chúng ta vui mà không k gì n k khác kh . Vì thi u tâm B - nên không bao gi có c s thông c m i ng ó mà thu t ng Ph t giáo g i là " ng th i bi". Ng i th gi i B -tát luôn luôn em tâm B - thông c m v i m i chúng sinh qua nh ng c nh khía an l c, kh au c u giúp t t c . Đó là y u i m c a tâm B - , c a gi i B -tát" (C ng y u, tr. 214).

Không có m t cái nhìn nào v chúng sinh, v v n v t r t ráo h n th n a.

Tôi tr v l i v i c Đ a T ng. Ch bây gi con ng i Tây ph ng m i b t u nói n trái t. Trong Ph t giáo, trái t c ký thác cho m t v i B -tát, c Đ a T ng. Tôi c kinh Th p Luân: "V Đ i s này, b ng nh l c, làm cho t t c trái h t phong phú. T i sao? Vì v Đ i s này ã qua vô s ki p, n i vô s Ph t, phát cái nguy n c c k tinh ti n và kiên c ; do n ng l c c a nguy n y, hóa chúng sinh. Ngài gi gìn t t c t ai và m m m ng cho chúng sinh tùy ý h ng d ng. Chính n ng l c c a Ngài ã làm cho c cõi t to l n này c cây rau lá sinh tr ng t t t i, thóc lúa hoa qu y ch t l ng" (H.T. Trí Quang, tr. 26-27).

H.T. Trí Quang bình chú: "L i này cho th y Đ a T ng là kho t, là ngh a en th c s ". Kho tàng t ó ch a ai? Ch a chúng sinh, ch a v n v t. Tôi c ti p kinh Th p Luân: "Đ a T ng Đ i s b ch c Th Tôn, con nguy n t t t c b n chúng t c a c Th Tôn. Con làm t ng tr ng h t th y b ch pháp gi i thoát, t ng tr ng cây trái và d c li u, t ng tr ng t n c gió l a... Đ c Th Tôn nói: Đ a T ng Đ i s làm c nh v y là vì i s ã c tu giác Bát-nhã sâu xa, n m ch c tính ch t i kháng và h tr l n nhau trong quá trình sinh di t c a t n c gió l a".

Đ t n c gió l a là ai? Là ng i, là chúng sinh, là v n v t, là s s ng. Gi ng nhau t trong b n ch t. Cho nên c nh tranh sinh t n không ph i là c m n c c a Ph t giáo. Đó là ngh ch lý. Ph t giáo n, u ng, th v i ch tr ng và v i o c t ng quan sinh t n. Gi a ng i v i ng i. Gi a ng i v i v n v t.

Tôi dùng ch " o c" nh th là ã h th p giáo lý Ph t giáo xu ng m t b c r i. S th t, ó là c n b n c a Ph t giáo, ch không ph i ch là o c. Nhân lo i và v tr u là b n th ng nh t, và chính t ó mà kh i ra khái ni m " ng th i bi". Tôi bi t nh v y nh ng v n dùng ch " o c" vì hai l :

M t, là tôi c ng không quên r ng trong Ph t giáo con ng i có a v quý nh t, không ph i so v i các loài v t mà thôi âu, mà còn so v i các ch thiên n a, b i vì ch có ng i m i gi i thoát, ch có ng i m i thành Ph t.

Hai, là Ph t giáo ch nói " i bi" và "t tâm" i v i muôn loài, muôn v t, nh ng ch a bao gi có ý ngh xúi cái cây, con mèo con chó i ki n. Ngôn ng c a Ph t giáo không ph i là ngôn ng quy n. C ng không ph i là lý lu n t trên khái ni m quy n. Ph t giáo c ng không mu n xen vào lu t c a th gian, nói gì n quy n c a cây c . Nh ng âu có ph i lu t b ng không mà thành lu t, có th lu t nào mu n b n v ng mà không đ a trên o c? Giáo lý c a Ph t v t ng quan ti t ra m t th o c b t u ng m đ n đ n trong t t ng c a Tây ph ng v lu t tr c nguy c e đ a s s ng lành m nh c a con ng i và c a thiên nhiên.

---o0o---

## **BÀI 6 - LU T TRONG V N MINH Á ÔNG: TRUNG HOA, NH T B N VÀ VI T NAM**

Tôi s nói 3 v n : Lu t và o c; Ch Hòa trong v n minh Trung Hoa, Nh t B n và trong gi i lu t Ph t giáo; Đ o Ph t trong lu t c Nh t B n và Vi t Nam.

---o0o---

### **I - LU T VÀ Đ O Đ C**

Đây là v n liên quan c bi t n Kh ng giáo. Vì v y, ph i nói n tri t lý Kh ng giáo tr c h t.

Câu h i c n b n c a Kh ng giáo là: i u ác (x u) n t âu, n t b n tính c a con ng i hay t giáo đ c x u?

Có th có hai câu tr l i, m i câu bao hàm m t quan ni m khác nhau v quy n l c và v giáo đ c. Câu tr l i l c quan: b n tính con ng i là thi n. Kh ng t vi t: "Nhân chi s , tính b n thi n". Kh ng T , M nh T , khuynh h ng chính th ng đ y nh v y.

"Tính b n thi n". V y n u con ng i tr nên x u là t i xã h i ã i l ch nh ng quy t c thiên nhiên mà tr i ã nh. B i vì ng i là s n ph m c a giáo đ c và c a i s ng xã h i, cách ch a tr là giáo đ c xã h i và con ng i, giáo đ c theo nh ng nguyên t c thiên nhiên. Kh ng giáo, do ó, t n ng v n giáo đ c. Giáo đ c làm con ng i tr nên thi n b ng cách giúp con ng i tr v v i cái thi n b m sinh. Nói cách khác, án xã h i c a Kh ng giáo là t tr t t chính tr đ i òi h i c a o c. Th i c a Kh ng T (th k 6 tr c Tây l ch) là th i lo n, không có k c ng, ch h u tranh ngôi. Kh ng T mu n tái l p tr t t b ng cách t tr t t ó đ i s cai tr c a t ng l p nh o s c l a ch n vì có trí th c, vì có th m quy n, vì có o c. Đó là m t s thách mà nhi u ng i cho là m ng m , vì n

vông - thách dựa trên sự tin tưởng rằng quy định pháp luật phải là điều kiện tiên quyết. Trích Khổng Tử, Mạnh Tử ... ra thì nhiều lắm vậy mà này, bởi vì trong 25 thế kỷ, văn hóa Trung Hoa chỉ như một giọt nước trong biển khơi. Điều kiện là: một chính thể hữu hiu là một chính thể tốt; vua cai trị vì lợi ích là hợp thiên mệnh, vua cai trị vì lợi ích là bất nhân. Vua như vậy thì quan chức như vậy. Tóm lại, cần biết quy định, theo Khổng Tử, là tốt, là tốt cai trị, và mệnh mệnh của Khổng Tử chính là cho rằng có thể cai trị bằng tốt mà không cần luật. Trong triết lý, khuynh hướng mang tên là nhân trị chính nghĩa. Cai trị bằng nghĩa.

Câu trả lời thì hai vấn đề nêu lên ban đầu có tính cách bị quan: bản tính con người là ác. Đây là chủ trương của Tuân Tử, cũng là môn học của Khổng Tử (thứ 3 từ TL). Tuân Tử chủ trương kiến thức môn học dâng lên của Tần Thủy Hoàng. Luật, không tính thiên mệnh không phải là một thiên mệnh tốt, mà là một bộ luật cai trị bằng bộ luật và mưu mô. Luật, thiên mệnh không tính nhân, ao bình chính đức, hòa bình văn minh, chính hòa bình tốt nên nhân nghĩa ưu tiên nhất cho sự trừ phú quý và cho sự mang tốt và trí thức của dân gian.

Vậy thì, Tuân Tử kết luận, tốt không phải là bản sinh. Con người bản chất là tham lam, nhân nghĩa vì sống trong xã hội, tham lam gì cũng phải ý nghĩa cái gì cũng muốn cái khác. Các thiên tử trong lịch sử (Nghiêu Thuấn là nhân nghĩa nhân) đã chết rồi, luật chính đức và tranh chấp, nhân nghĩa có thể sống trong nhân. Điều kiện là cần làm cho con người, nhân nghĩa không quan trọng bằng luật.

Hai người học trò của Tuân Tử đã khai triển triết lý thuyết của thầy. Người thứ nhất là Hàn Phi Tử, triết gia, lý thuyết gia. Ông là người quy định sách, nhân tính của lý thuyết "pháp trị chính nghĩa". Người thứ hai là Lý Tư, chính trị gia, áp dụng lý thuyết, sau khi đã trải qua táng mệnh của bản thân môn và trở thành triết gia của Tần Thủy Hoàng.

Pháp trị chính nghĩa là lý lẽ phải người chỉ thị người vì nhân trị chính nghĩa. Bên kia mệnh mệnh thì bên này thế tục. Bởi vì bản tính con người là ác, nên hồng đức đức nó trở thành thế tục. Mục đích trị hòa bình xã hội, chỉ có cách bắt con người tuân theo luật, mà luật cũng tuân theo là vì con người sống trong pháp. Bởi quy định một chính quy định hữu hiu là một bộ luật - luật hình - đức minh thì công bằng và áp dụng một cách vô tư. Công bằng: lúc đầu là khốc trên vcd, sau là á, g, không phải dân số mà quan chức sống. Đây cũng là một cách hành chính quy định hành chính oán, bởi vì tin tưởng vào tốt của quan là không. Hàn Phi Tử có lý thuyết rất tận tâm về luật, nhất là về sự áp dụng luật và tính cách vô tư, không thiên vị của luật.

Không phải cái gì của phái "pháp gia" cũng đúng đâu. Hay lắm! Có lẽ là, cũng gì cũng như phái "nhân trị" cho rằng có thể cai trị bằng tốt mà

không cần luật, phải pháp gia tin rằng có thể cai trị bằng luật mà không cần  
o c.

Lý T ch ng c n o c. Ông gà cho T n Th y Hoàng r ng cái b n  
quân s nhà Nho trong tri u là b n n h i, n b ám, b n trí th c phách l i,  
phá ho i, m mi ng ra là ch trích. Cách hay nh t tri t b n chúng nó là  
t h t sách. Kh n i, m y ông nhà Nho này quen l i h c thu c lòng, cho  
nên c ng khó t c sách trong b ng m y ông. V y thì chôn s ng m y  
ông là hay nh t.

Đó là tôi nói s l c v nhân tr và pháp tr . Bây gi i sâu thêm vào  
h c thuy t th y cái p chất gi a hai phe.

Kh ng T nói: n u vua cai tr b ng bi n pháp chính tr và b ng lu t  
hình, dân s c tránh không vi ph m, nh ng s không có ý th c gì v danh  
d c . N u vua cai tr b ng o c, b ng l ngh a, dân không nh ng có ý  
th c danh d , mà còn c hoán c i toàn v n.

Th ng ng (338 tr c TL) b o: n u vua cai tr b ng lu t hình, dân  
s s ; dân s thì không ph m t i; dân không ph m t i thì xã h i hòa bình,  
h nh phúc. Trái l i, n u vua ch cai tr b ng chính tr c, dân s phóng túng;  
dân phóng túng thì tr t r i lo n, xã h i kh s .

Kh ng T d y: chính s t t là nh ng i hi n và có kh n ng.

Hàn Phi bác: ch ng nên c u hi n, ch c n n m c nh ng gi i pháp  
c th , thi t th c h ng ngày. C u ng i ch t u i sông H ng, ch ng l  
ph i ch y vào à N ng tìm cho c chàng quán quân b i l i! M t  
ng i cai tr bình th ng, nh ng cai tr v i lu t, v n t k t qu t t. Rót  
n c m m vào chai mà dùng cái ph u thì ai rót c ng c. Cái ph u, ó là  
lu t, là đ ng c , ch không ph i ng i.

M nh T nh n xét: ng i ta v n n thi n nh n c ch y vào ch th p.

Th ng ng nói ng c: ng i ta v n n l i ích riêng (ích k ) nh n c  
ch y vào ch th p.

Hàn Phi T bình chú câu chuy n sau ây: Quan t t ng u ng r u  
h i nhi u, say, ng vui. Ng i gi m c a quan s quan l nh, l y áo trùm  
cho quan. T nh ng và t nh r u, quan th c d y khoan khoái. Khoan khoái  
m t h i, ch t quan h i t h u: "Ai trùm áo cho ta v y?" - "Đ , quan gi  
m ". Quan g i ng i gi m và ng i gi áo l i, ph t c hai: ng i gi áo  
vì s su t, ng i gi m vì v t quá quý nh n c a mìn h.

Hàn Phi T bình chú: ch ng ph i là quan không bi t r ng quan ng  
l nh nh v y thì có th trúng gió; ch vì quan quan ni m r ng thi hành b n  
ph n không phân minh là có h i h n là trúng gió.

Kh ng T b o: "N u c và nh c không c vun tr ng, hình lu t s  
không th y c ch trung dung, và [...] ng i ta s không bi t t chân t  
tay vào ch nào".

L i m t chuy n khác. Th i nhà Chu, có ng i cha n tr m c u. Ra tr c công ình, quan h i ng i con, con khai t i cha. Quan k t án, chém ng i con vì b t hi u. Kh ng T tán thành. Hàn Phi T k t án ông quan. Kh ng T c ng khen ng i m t ng i con ã ào ng hai l n vì có cha già ph i ph ng d ng.

Nói tóm l i: m t bên c y trên ng i t t, m t bên c y trên lu t h u hi u. Theo phái pháp gia, d a trên y u t ng i là b p bênh, không v ng ch c, l i d a n h qu là trao cho nhà c m quy n m t uy quy n c oán.

Có i u là trong l ch s Trung Qu c, t t ng c a phái pháp gia ch ng bao gi chi m c u th lâu dài. Tôi ã nói: không ph i pháp gia d âu. H có nhi u i m tích c c l m. H phát t ng tùy ti n. H phá khuynh h ng r p theo khuôn sáo. Đó là hai t h i l n c a Trung Hoa. Tùy ti n a n c tài. Khuôn sáo t o ra b o th , c h . Tr t t xây d ng trên m t th lu t không thiên l ch và tách bi t ra kh i ng i, là m t tr t t úng n, v ng ch c.

Th nh ng t i sao t t ng c a h không bám r c? Mu n tr l i câu h i này, hình nh ch c n h i m t ng i dân bình th ng Trung Hoa, Nh t B n ho c Vi t Nam: ai có lý? Kh ng t hay Hàn Phi? Có l ai c ng th y xã h i c n lu t. Nh ng hình nh v n minh Trung Hoa, Nh t B n, Vi t Nam không duy lý nh v n minh Âu châu. Hình nh o c v n là òi h i t trong tâm kh m. Hình nh tính xu xòa v n là khuy t t t c h u: chín b làm m i. Hình nh c tính khoan hòa, l ng, trung dung v n là lý t ng trong cách x th c a con ng i.

Mà c ng l : các tay pháp gia u nào u b ch t bi át. Th ng ng ( i T n) b xé xác sau khi vua m t, vì ã dám bu c ông cung thái t ph i tôn tr ng lu t pháp. Hàn Phi c T n Th y Ho àng m i vào ngh mát trong nhà ng c r i c ban cho ân hu cu i cùng: quy n c t t . Lý T h i b n, r i c ng b ch t không khác b n.

u i m c a pháp gia là bi t vai trò quan tr ng c a lu t. Nh c i m là h i quá l . H cho r ng con ng i hành ng theo hai nguyên nhân chính: s và l i. S , cho nên ph i bi t ph t. Ham l i, cho nên ph i bi t th ng. H không ngh r ng, s c ng có gi i h n mà ham l i c ng có gi i h n, và khi con ng i ã b phi nhân hóa thì ch ng còn ai c m th y yên n n a. Phái pháp gia ch bi t dùng b o l c mà thôi, quên r ng con ng i còn bi t công b ng, danh d , nhân ái.

Cho nên tôi k t lu n: c hai u c n thi t. V n minh c a ta tr ng o c. Đ n lúc ph i c n lu t. Ng c l i, v n minh Tây ph ng v n chu ng lu t. Bây gi ng i ta ch ng ki n m t s tr l i m nh m c a o c. Tôi mu n nói vài l i v chuy n này tr c khi b t qua i m khác.

Như ta đã thấy, mục tiêu của xã hội, và niềm tin nào của chúng ta về nguyên tắc của tôn giáo, của luân lý và của luật pháp. Tây phương vùng vẫy ra khỏi sự ràng buộc của tôn giáo và của luân lý Kitô giáo, đã cố gắng tách luật ra khỏi luân lý. Hiện tại mà chúng ta đang thấy hiện nay trong những sự kiện của luật pháp là sự trở lại của luân lý dưới hình thức mới. Tôi chỉ nghĩ hiện hai lãnh vực: làm ăn, kinh doanh và sinh học.

### **1 - Làm ăn, kinh doanh.**

Xét về lịch sử Tây phương, mối liên hệ giữa kinh tế và đạo đức của chúng ta không phải là lâu. Trong Trung cổ, kinh tế hàng hóa đã phát triển bên trong xã hội phong kiến và đã khóa cho mình chiếc áo đạo đức bằng cách tán dương giá trị của tín thác, của cần lao, của sự tin cậy lẫn nhau, của sự khéo léo. Đó là những giá trị mà các giai cấp tư sản đang mang mạnh mẽ, rất khác với những giá trị của giai cấp quý tộc và của võ quan. Sau đó, các ngài Tin lành khai triển Mối liên hệ giữa tôn giáo mới trên những tính cá nhân: cần mẫn, tỉ mỉ, kỉ mẫn, tiết kiệm và sự thành công nghề nghiệp - những giá trị mà Max Weber xem như là tinh túy của chủ nghĩa tư bản.

Sau đó, hồi thế kỷ 18, A. Smith, lý thuyết gia của chủ nghĩa tư bản kinh tế cũng nghĩ rằng lý thuyết gia của đạo đức (ông viết sách: "Théorie des sentiments moraux"), lý tưởng bị nhân minh cho thành công do và hạnh phúc do giá trị cá nhân, không còn Nhà nước. Về thế kỷ 19, thế kỷ vàng son của chủ nghĩa tư bản, bao nhiêu lý thuyết đã được nêu ra về chủ nghĩa tư bản và niềm tin vào niềm tin mới, trong đó có kinh doanh là một hình thức luân lý mới.

Nói tóm lại, sự bành trướng của kinh tế tư bản chủ nghĩa luôn luôn đi đôi với sự phát hiện của một lý thuyết đạo đức bị nhân minh. Bởi vậy, quan tâm của các nhà văn về luật kinh doanh ngày nay không có gì mới:

Trong luật hình sự, đạo đức là sự trung thực (loyauté). Luật buôn bán phải có sự trung thực đó trong suốt quá trình của hợp đồng, từ khi ký kết khi thực hiện, trong luật quốc gia cũng như luật quốc tế.

Trong những sự kiện kinh tế, luật buôn bán phải có đạo đức xã hội: thân thiện con người không thể xem là món hàng; thu nhập phong phú phải tôn trọng người khác... v.v...

Trong sự cạnh tranh, cũng phải có sự cạnh tranh trong công bằng và trung thực: quy tắc, chấp hành, phải có kỉ luật.

Vậy thì cái gì là mới? Nghĩ ngợi. Hoài nghi. Bên trong, ngài ta không tin rằng những luật đó là hữu ích. Chuyên viên dùng những kỹ thuật của luật để vượt qua luật. Luật thì càng ngày càng phức tạp, bí hiểm.

Những mối nghi ngờ này dường như là nghi ngờ rằng luật không đủ để tham vọng. Tham vọng thâm nhập các ngành chính trị. Tham vọng hoành

hành trong các mảnh li chi m th tr ng qu c t . Đi u nguy h i nh t là tham nh ng phá h y o c c at b n ch ngh a (c n lao, bình ng tr c may r i), t o kho ng cách gi a hai giai t ng xã h i: m t bên là h ng ng i út tham nh ng và nh n tham nh ng, m t bên là t t c m i ng i khác.

B t l c, hoài nghi, vô hi u hóa lu t pháp... nh ng ch trích ó r t cu c gây nên m t kh ng ho ng tin t ng trong xã h i Tây ph ng hi n nay, n n i gi i kinh doanh ph i báo ng hòng suy ngh v vi c làm th nào o c c tôn tr ng trong th gi i c a h , làm th nào o c hóa n n kinh t b i chính gi i doanh nhân.

## 2 - Đ o c sinh h c

Đây là v n sôi n i c a th i i. Th thai nhân t o, thay i gi ng: nh ng ti n b khoa h c khi p m trong l nh v c này s a nhân lo i n âu? Tôi trích m t câu c a Konrad Lorenz: "Tôi ngh r ng, ng n v n gène c ng nguy hi m không kém gì ng n bom nguyên t . Trong tình tr ng hi u bi t hi n nay c a chúng ta, ta ch a s c t v t cho phép mình ng n mã s gène c a chính mình". Lorenz ch vào m t các khoa h c gia ang táy máy ng n nh ng v n ó, g i h là "b n côn khoa h c".

Đã là "côn " thì t t nhiên lu t pháp b thách th c. Trong ch ng m c nào, h là khoa h c gia, trong ch ng m c nào táy máy c a h có tính cách côn ? Ch n ng công vi c c a h thì khoa h c không ti n; khoa h c ti n h n lo n thì không nh ng o c không còn mà nhân lo i không ch ng s m t luôn nhân tính. Lu t i ch ch y theo ti n tri n khoa h c. V a ch y theo v a c m th y b t l c, cho nên ph i nh c y n quan i m c a o c và c a tri t lý.

---o0o---

## II - CH HÒA TRONG V N MINH TRUNG HOA, NH T B N VÀ TRONG GI I LU T PH T GIÁO.

Các lu t gia Đ c thu c tr ng phái l ch s cho r ng m i dân t c có m t cái h n, m t "volksseele". Quan ni m này b nhi u ng i ch trích, vì thi u tính cách khoa h c, ai mu n qu quy t gì c ng c. Th nh ng ph i nh n r ng m i dân t c có m t cách s ng, cách suy ngh riêng và cách s ng ó nh h ng trên lu t, chính tr , tri t lý, t t ng, v n ch ng... Tôi m m t cu n giáo khoa v lu t Nh t B n c a m t giáo s danh ti ng, Yosiyuki Noda, và tôi th y gì?

Ch ng 1: Dân chúng Nh t không thích lu t.

Ch ng 2: Nh ng c i m c a i s ng tinh th n c a dân t c Nh t.



Sau đó mới đến chương 3, chương 4 v.v... và luật Nhị Bần. Mục chương 2, ông nói thành thật: tôi không thể quy nạp phê phán tính cách khoa học của các lý thuyết nói về tính dân tộc, nhưng sau khi kiểm nghiệm lý thuyết đó, tôi có cảm tưởng rằng, có lẽ không nên vội vàng khi nói rằng mọi dân tộc có một tính.

Riêng tôi, tôi muốn nói thêm: mọi nền văn hóa có một tính. Đốc tính của văn hóa Trung Hoa, Nhị Bần, Triêu Tiên, Việt Nam là chủ nghĩa "Hòa". Hòa hợp. Với mình, thì hòa gia tộc và tinh thần, trong nhà thì hòa gia đình, con cái, anh chị em. Trong làng xóm thì hòa với láng giềng. Vào xã thì hòa với đồng nghiệp. Lý tưởng là như vậy.

Đó cũng là lý tưởng của Khổng Tử. Ngài nói: chuyên lòng lo trong nước không phải là thiêu vật đồ mà là thiêu quân binh trong việc phân chia. Thế là hòa trong lĩnh vực xã hội, kinh tế. Ngài nói thêm: nghe kinh cáo thì ngài chôn hận ai, nhưng ngài biết mệnh thì quan trọng hơn thì là làm sao xoay ra kinh tế.

Kinh Thư tán dương vua Nghiêu vì biết cai trị bằng chủ Hòa. Vua Thuấn dùng nhạc để làm hòa tính tình.

Muốn trích dẫn Khổng Tử về chủ "hòa" thì trích dẫn bao nhiêu cũng được, mà sách ra là thế này. Nhìn vậy thì sao? Vậy không phải bị lừa dối mà rớt có thể, cho nên mới gọi là Thái Hòa: "Đạo trị thì bị nhân, mệnh thì theo đúng quy luật thiên địa tính, gìn giữ Thái Hòa". (Kiến lập nhân hóa, các chính tính mà như bao họ Thái Hòa (Kinh Dịch)).

Nhìn vào nội tâm? "Chỉ có người hiền thánh thành thật trong thiên hạ mới có thể phát triển trên văn tính mình; có thể làm trên tính mình thì có thể làm trên tính người; có thể làm trên tính người thì có thể làm trên hết các tính vật". Nghĩa là hòa với mình thì hòa với người, hòa với người với vật. "Cách vật trí trí, thành ý, tu thân, tề gia, trị quốc, bình thiên hạ" là chu kỳ của chủ "Hòa". Hòa thì trong với thành ý hòa với bên ngoài, với gia đình, với xã hội, với quốc gia, với hoàn cầu, vì lý tưởng của Khổng Tử là "thực hiện lý tưởng".

Thực thành thực với bản tính, sách Trung Dung trình bày cảm tưởng về quan quân binh và hòa di u gia ngoi gia vị n gia vị, khách quan và chủ quan, vật và tâm, hiện tượng và bản thể. Thế nào? Thế vì bản tính vật thì nhân, văn quân binh hòa di u. "Mỗi hiện tượng, mỗi hiện tượng...". Chỉ cần cái gì náu trong lòng mà không hiện hiện ra ngoài, chỉ cần cái gì nhấm nháy trong lòng mà không thể nên rõ rệt. Cho nên "mừng, giận, vui, khi chột tác động, còn thì mẩn trong bản thể của tính thì gọi là trung; khi đã phát xuất tác động thì mà thế vật của hòa trung thì gọi là hòa di u quân binh".

Tây phương nhậm công b. Đông phương nhậm hòa. Nhậm hòa là bao gồm công b. Không thể quan niệm hòa mà không có công b. Bởi vì bản công là pháp y hài hòa, kẻ hài hòa cả vị trí, thiên tài sáng xu (vua). Trung Hoa có một quan niệm rất nghiêm trọng và công b. Chẳng nào thì phải; chẳng nào quá thì phải lý b. Chẳng thì làm cao lên; chẳng cao thì phải san s. Lão Tử nói hay lắm: "Lên, là quá xa; xa thì phải trở về". Vị trí quan cả Lão Tử cũng quy vào chữ "Hòa". "Đạo sinh nh, nh sinh nh, nh sinh tam, tam sinh vạn vật. Vạn vật phải âm nhi bão động, sung khí để vi hòa". (Đạo sinh một, một sinh hai, hai sinh ba, ba sinh ra vạn vật. Vạn vật âm khí âm, công khí động, hai khí mâu thuẫn hình thành ra hòa).

Bây giờ nói qua về Nhật. Nhật chủ nhân hàng vạn mình Trung Hoa, tất nhiên không xa lạ gì với chữ Hòa. Nhật, hẳn cả Trung Hoa, hòa nhập vào "hiến pháp" của tiên trong lịch sử Nhật. Vua Thánh Đức (Shotoku, 574-622) ban hành một hiến chương, gọi là "hiến chương 17 điều", trong đó có chữ "hòa" thm như nội dung dưới đây<sup>16</sup>.

Ngày thứ 1: "Trên tất cả, hãy lý giải "hòa" làm gốc; cách cư xử tất nhiên là tránh bất hòa. Người nào cũng có lòng óc, bề phải, ít người không thiên vị. Bởi vậy, lúc có người bất tuân vua mình, cha mình, lại tranh chấp với chung quanh. Nếu mình nghĩ, trên cũng như dưới, bị hòa hợp với nhau và tranh luận trong hòa khí, mới vì lợi ích tất cả. Bởi vậy, có vì lợi ích gì mà không làm được?"

Nhiệm vụ của Nhật nhậm nh: Vua Thánh Đức không nói: phải vắng mặt, mà nói: tranh luận phải đi ra trong không khí hòa hợp và nghiêm túc thì mới có kết quả đúng. Đây là ý nghĩa của điều 17 trong hiến chương nói.

Điều 17: "Trên hàng vạn công việc quan trọng, không cần quy định nhậm nh, mà phải quy định sau khi bàn luận kỹ lưỡng với nhau. Còn hàng quy định nhậm nh không quan trọng thì không cần thì phải bàn luận với nhau. Nhật khi bàn luận về hàng vạn công việc, phải luôn luôn cần trọng tránh phạm sai lầm. Bởi vậy, nếu bàn luận kỹ lưỡng với nhau thì lý lẽ sáng tỏ và kết quả đúng".

Tội ác chuyên này là chuyên trăm ngàn năm trước, không cần sách vở kinh tế bản hiện nay. Nhật mới bị trừng phạt không hẳn là chuyên ích. Đây là chuyên văn học ra trong lịch làm vì các các doanh nghiệp hiện nay, cần canh tân lịch mà thôi. Hơn nữa, đây là khuôn vàng thước ngọc. Một trong hàng cách thức kinh doanh thu nhập - tuy rằng sản phẩm này có vẻ hình thức - là ringi. Nghĩa là yêu cầu tất cả nhân viên liên hệ trong hãng nghĩ bằng bút mực nên hỏi về mặt quy định

cara d i hình th c d th o. M t cách th c khác n a là h i h p liên hãng (gi a nhi u hãng khác nhau) i n ng thu n: ó là renrakukai.

Còn n a, nhi u l m. Ch trích thêm ây m t i u l trong m t hãng l n.

Đi u 5: "Chúng tôi quan ni m r ng hòa là giá tr t i cao. Quy n l i c a hãng th ng quy n l i c a m i nhân viên. Đi u quan tr ng nh t trong quy n l i c a hãng là hòa h p, hòa bình, s ng thu n c a các nhân viên, s nh t trí c a m i con tim. hãng, ch nói nh ng gì h p v i tinh th n nh t trí, ng tranh lu n.

Tác gi vi t thêm: ng i Nh t h t s c tránh tranh cãi, b t l i cho hòa khí, mà l i còn gây m m m ng cho chia r v sau. Vì v y l y quy t nh, ph i qua nhi u hình th c: h p s b nhi u l n, g i là nemawashi (l y b t r nh b ng tr ng m t cây) l y ý ki n và ch p thu n m t d th o, nhi u khi c hai ng i h p v i nhau bàn và c th mà ti p t c d n d n. Nhi u khi không ph i h p hai ng i, mà là nhi u ng i trong m t bu i h p long tr ng: ó là ringi ho c mochimawari.

N u th t b i, thì là th t b i chung, ch không ph i ch ch hãng th t reb i. N u ó là m t ê kíp th thao, thì t t c ph i... xu ng tốc. Ngày Nh t u hàng, toàn th c n c t t i v i Thiên Hoàng.

R t có th , nh tôi ã nói, nh ng hình th c h i h p nh th có th ch là hình th c; nh ng quy t nh th c s có th ã c l y r i b ng cách khác. Nh ng ây không ph i là i u tôi mu n nói. Đi u tôi mu n nói là: cách th c làm vi c c a ngày hôm nay v n còn gi hình th c nh ng quan h c a ngày x a, khi n cho nh ng quan h oàn th v n ti p t c song hành v i nh ng quan h có tính cách pháp lý hi n i. Tôi i xa h n n a và l y m t ví d trong l nh v c chính tr th y s n i dài k l c a truy n th ng ngàn n m tr c v i i s ng chính tr c a th i i nguyên t ngày nay Nh t.

C u th t ng Zenkô Suzuki (1980-1982) ban b và áp d ng m t nguyên t c mà ông xem là c n b n c a chính ph ông v a thành l p. Nguyên t c ó là... hòa! Y h t i u l hi n ch ng Thánh Đ c. Y h t!

Tôi k giông dài m t chút. T sau chi n tranh th hai cho n ngày ông Suzuki thành l p chính ph (tháng 7-1980), ng T do dân ch là ng c m quy n, luôn luôn chi m a s Qu c h i. Nh ng ng này không thu n nh t: trong n i b , nhi u nhóm, nhi u bè phái m c c v i nhau, phái Ôhira, phái Tanaka, phái Fukuda, phái Nakasone, phái Miki v.v... n u nhìn tình hình vào tháng 5 n m 1980. Tình tr ng bè phái ó gi t ch t n i các Ôhira<sup>17</sup> và gi t ch t luôn c ông th t ng này, b i vì ông ng tim (12 -6-1980) trong khi tranh c , ngh a là sau khi chính ph ông b l t , Qu c h i b u c l i. Các bè phái trong ng m c c v i nhau và ng ý ch nh Suzuki làm

Chết chng, nghĩa là làm thất bại khi này thì chết. Tại sao chết ông Suzuki? Vì ông này ôn hòa và dung hòa nên khuyến khích tranh chấp trong nước. Lên chức thủ tướng, ông Suzuki bị tước chức ông, và bị tước quyền các bè phái trong nước không thể tha thứ lẫn nhau thì này này, có ngày không xa chính phủ của ông cũng sẽ sụp đổ. Đó là lý do khi nói về trong hiến pháp Nhật Bản là thang thu xếp của các Suzuki.

Còn hình thức này. Tuy rằng tuy nhiên 22-6-1980 mang lại thất bại cho ông T. Do dân chúng, ông Suzuki bị tước quyền dân chúng bị phiêu cho nên vì sự bất an chính trị và vì xúc động từ cái chết bất ngờ của ông Ôhira. Ông bị tước quyền mặt chính phủ tài có thể làm phe phái phân rã nên mình và khi nói đến thay đổi thái độ gây bất lợi cho tuy nhiên sau. Hòa với phe phái và hòa với dân chúng là cần thiết vì chính phủ Suzuki vượt qua những khó khăn giai đoạn này.

Vấn đề hình thức này. Hòa bình và hợp tác quốc tế là điều kiện không thể không có vì Việt Nam và vì kinh tế của Việt Nam. Lúc đó, nhất là sau việc can thiệp của Liên-xô vào Afghanistan, Mỹ làm áp lực buộc Việt Nam ngừng quân lực. Suzuki mất mặt phải hòa hoãn với Mỹ cũng liên minh với Mỹ, mất mặt phải thì ông thuyết phục Reagan khi đang cố gắng tinh thần chiến tranh vũ trang của hiện pháp hiện tại và khi phải gây thất bại cho kinh tế Việt Nam đang thi u h t. Tháng 7-1981, tại hội nghị thành phố Ottawa, Suzuki tranh thủ nhét vào bản tuyên bố chung mỹ từ: "Wa no seishin" (Spirit of harmony, tinh thần hòa hợp) kêu gọi hợp tác chặt chẽ giữa 7 nước giàu mạnh nhất về kinh tế trên thế giới.

Thứ yếu, Suzuki, mất chính trị gia của tôi luôn trong môi trường tranh chấp nên bị ông của ông cũng nên nghĩ rằng, đã tuyên bố về điều kiện trong hiến pháp Nhật Bản. Ông không nên bị mất mặt lãnh đạo, nhưng ông vẫn cần phải và quân bình.

Như tôi đã nói trên, người Nhật không thích luật, không thích thẩm quyền tòa án. Đáo tính tình là cái chuyện người Nhật rất ngại. Cho nên, tránh kiện tụng cũng nên tránh. Mà tránh thì phải hòa giải, dung hòa, giảm xung đột. Xã hội Việt Nam là một xã hội lòng: một lối sống rất nhiều tính cộng đồng hành vi một lối sống, cái cà vạt và chiếc kimono. Tranh chấp nghĩa là chiến tranh. Và chiến tranh Việt Nam rất rầm rộ. Thế mà luật không liên quan gì. Thế mà kinh tế cũng không qua mặt của nó.

L, đó là Trung Hoa, là Khổng, là Nho. Khổng lý là cai trị, không lý luận. Lý là luân lý, mất thì luân lý rất hình thức - chỉ hình thức dùng này không có nghĩa thực. Lý là hình thức, luật cũng là hình thức, cả hai đều là hình thức chiến tranh, nhưng khác nhau cách nhìn chi tiết. Luật khi nào cũng buộc phải tôn trọng hình thức: lập chức vụ, ký hợp đồng... Đó là

gì? Đ có b ng c rõ ràng v ý nh. Có ý nh và ý nh ó phát bi u rõ ràng qua hình th c bên ngoài. Lu t là i t ý nh bên trong và ghi ý nh ó rõ ràng bên ngoài, t trong ra ngoài. L , ng c l i, i t c ch bên ngoài un úc, vun tr ng tính tình bên trong, t ngoài vào trong. Cho nên luân lý c a Kh ng là luân lý xã h i. Lu t là bi u hi n c a cá nhân ch ngh a. L là bi u hi n c a c ng ng ch ngh a (communautarisme). Xã h i, oàn th là có tr c con ng i, cho nên ý nh c a con ng i ph i phù h p v i hòa h p xã h i, và s phù h p này c nh ngh a bên ngoài các cá nhân.

V y, l là Kh ng, là Trung Hoa. Nh t B n du nh p v n hóa Trung Hoa c ng l y l làm g c. Nh ng làm sao duy trì l c t lúc Minh Tr Thiên Hoàng canh tân ráo ri t chính tr và kinh t ? Làm sao l ngh a c khi t ng quan kinh t i vào c nh tranh? y th mà Nh t duy trì c ý th c hòa h p xã h i d i ch "Wa". C tr m ngàn cung cách, l ngh a v n ti p t c t n t i nâng tr t t , tôn ty xã h i và nh t là làm gi m b t, làm thoa d u nh ng quan h kinh t quá thô b o. Ch nào c ng có l : khai m c, k ni m, sinh nh t, c i h i, l l c, ti c từng cho n cái tách trà u ng v i ng nghi p, cái ch p tay cúi u, t t c i s ng xã h i c l hóa m t cá ch t nhiên n n i ch ng còn m y ch h cho m t cung cách cá nhân riêng bi t, n n i khi cá nhân b c l c tính thì c m th y k k th nào. Đây là nét c áo c a xã h i Nh t hi n nay. Trong i s ng lu t pháp, u óc chu ng ch hòa ó c bi u l r t rõ: Nh t có dân s g p ôi Pháp, và có kinh t n u không cao h n thì ít nh t c ng b ng Pháp, v y mà s lu t s Nh t th p h n Pháp nhi u. Mà ngh lu t thì c ng không m y ng i a.

T i sao hòa s ng dai d ng nh th Nh t và m nh h n h t th y các n c cùng v n hóa Trung Hoa? Nhi u thuy t c a ra và nhi u lý l c a ra. M t trong nh ng lý l ó là s canh tân Trung Hoa ã ph i tr i qua bao nhiêu cách m ng, còn s canh tân Nh t thì không qua cách m ng nào c . Nh t không bi t cách m ng! Tôi c trong sách c a Giáo s Noda: ng i Nh t nghe nói n cách m ng thì s l m. Nh t h c thu c lòng Kh ng M nh, nh ng khi nghe M nh nói dân có th l t m t b o chúa thì ng i Nh t l i, d p chuy n ó qua m t bên. L ch s Nh t c ng l k : t u n uôi, ch có m t dòng vua, ch ng Đinh, Lê, Lý, Tr n, H , Lê, M c, Nguy n gì c .

Ng i Nh t s cách m ng... Th thì có ng i h i: t i sao Trung Qu c l ngh a nh v y mà l i cách m ng? Câu h i làm nhi u lý thuy t gia u u l m. B i vì l không th n y n n u xã h i k hông c c u trúc ch t ch . Th thì m t xã h i c u trúc ch t ch nh Trung Qu c sao l i thành m t xã h i cách m ng? Thôi, không ph i ch nói. ây, tôi không lý t ng hóa ch Hòa âu. Hòa có m t tích c c và có m t tiêu c c.

Dù sao i n a, không ai ch i cãi r ng ây là c tính quan tr ng c a v n hóa Á Đông.

Bây gi tôi nói n Hòa trong gi i lu t Ph t giáo.

Tôi v a nói: Hòa có m t tích c c, có m t tiêu c c. Hòa có khi làm nh n cá tính, không phát huy c sáng ki n, tr n tránh trách nhi m, l n vào ám ông. Tôi Pháp cho nên bi t r ng m c ích giáo d c Tây ph ng là phát huy sáng ki n, c tính cá nhân, dám nói khác. Tôi c ng bi t r ng quy lu t c nh tranh là p lên chân nhau mà b c, n u c n. Thú th c, ng nghi p c a tôi b c lên chân tôi có khi n át c chân. Đây qu là m t v n xung kh c v n hóa Đông - Tây. Chính tôi không bi t ph i d y con tôi th nào.

Trong m t t p chí n khách Pháp (Express, 30-7/5-8-1998) tôi có c m t bài ph ng v n m t v t ng Tây T ng có ti ng, trí th c, ng th i c ng là m t giáo s v v n hóa Tây T ng Đ i h c Pháp: Dagpo Rimpotché. Câu h i m u v i ch kh :

- Các tôn giáo Ki Tô gán cho s kh m t giá tr c u r i. Ng i ta gi i thích r ng kh giúp ta t n m t t ng lai t th n.

Tr l i:

- Ph t giáo không ngh nh v y. Đ i v i Ph t giáo, kh không bao gi c xem nh ho c c trình bày nh m t giá tr . Kh , thì ph i di t nó. T t nhiên, ph i th c t : ai c ng n m d i lu t kh . Th thì thay vì cho kh d m nát, ta hãy dùng kh v n lên, dùng kh nh là m t kh í c h c cách hi u mình h n và hi u ng i khác h n. S a i bên trong c a mình toàn v n, lia ra kh i kh , i u ó r t c n thi t phát tri n t bi và có l , sau ó, m t thái v tha: lúc nào c ng nh ng ph n th ng cho ng i khác và h mình xu ng hàng th hai. Ng i khác ng u, u tiên.

V t ng này là giáo s , và t t nhiên ph i lên tr t, lên ng ch, ngh a là ph i d m lên chân ng i khác ch !

Do ó mà có câu h i ti p theo:

- Đ ng nghi p c a ông mu n chi m ch c a ông. Ông nói v i ng i y th này ch ng: "O.K, tôi xu ng hàng th hai"? Có th nào dung hòa t bi v i c nh tranh?

Tr l i:

- C nh tranh là cái m t i ch i l i v i nh ng gì tôi v a nói, b i vì d a trên quy n l i cá nhân. Nh ng không ph i vì, v m t tâm linh, tôi nh ng ch th ng cho ng i khác mà tôi nh t thi t ph i bi n mình thành thánh và cho k khác d m chân! Hy sinh v m t v t ch t cho ng i khác, i u ó ch ng em l i l c gì n cho ng i khác c . Th t ra, i u mà ta c n thay i là cách suy ngh c a ta: trong tr ng h p ngh nghi p ch ng h n,



T chuyện nh nh t th ng tình n chuyện triết lý cao xa, âu  
c ng th y ch Hòa. Cho nên tôi kh i phải nói dài.

---o0o---

### III - Đ O PH T TRONG LU T C NH T B N VÀ VI T NAM

trên, tôi ã nói r ng Nh t chu nh h ng Kh ng giáo. Bây gi ,  
ph i nói r ng Nh t là m t n c Ph t giáo. Đ c trong l ch s Ph t giáo  
Nh t, tôi th y các sách nh n m nh vai trò c a Thánh Đ c thái t mà tôi ã  
trình bày trên. Thánh Đ c làm tôi ngh n th i Lý, Tr n c a ta. Vì v y tôi  
mu n nói vài l i v nh h ng Ph t giáo trên chính tr và lu t th i Thánh  
Đ c và th i Lý, Tr n.

Đ o Ph t c truy n vào Nh t th i th k th 6. Tr c ó, n c này  
không có suy t v triết lý. Tín ng ng c a dân gian lúc ó là th n o  
(Shinto) r t n gi n trong s s hã thiên nhiên. Đ n gi n có m t v p  
riêng c a nó. Và ng i Nh t th y thiên nhiên có m t v p n gi n. Có l  
ây là m t nét chính trong tâm h n và v n hóa c a Nh t. Ng i Nh t thích  
th , thích h a h n là thích suy t triết lý, trái v i Trung Hoa, trái v i n Đ .  
Ngôn ng c a Nh t c ng v y, giàu v âm i u nh ng mông lung, khó suy  
lu n ch t ch . Vì v y mà t t ng v lu t c ng không n y n c. Nói  
tóm: ng i Nh t có u óc th c đ ng h n tr u t ng. H v n đ ng và thích  
nghĩ Kh ng giáo, Ph t giáo v i tính th c đ ng ó.

V a th , Nh t là m t h n o. S ti p xúc v i Á châu l c a mang  
n m t làn sóng cách m ng v v n hóa và t t ng Nh t.

N m 538 ho c 552, Nh t l n u tiên ti p m t phái b , phái b dâng  
lên nhi u ph m v t (l ng, c ...) và m t t ng Ph t b ng vàng và ng. Sách  
chép: nhà vua ng m nghĩa, thán ph c v p c a b c t ng. Quan tr ng l m.  
Trong th n o lúc ó không có t ng, ngh a là thi u ngh thu t v t ng.  
Mà Trung Hoa, n Đ , Tri u Tiên... thì ngh thu t úc t ng và tranh v r t  
phong phú. Dân Nh t chu ng v p ch ng? Ch bi t r ng Ph t giáo phát  
tri n r t nhanh sau ó.

Cu i th k th 6, lo n l c Tri u Tiên khi n nhi u ng i Tri u Tiên  
qua t n n Nh t, trong ó có nhi u ngh nhân, ngh s là Ph t t . Sau ó,  
đ i th i Nam T ng (1127-1129) nhi u thi n s tr n lo n Mông C qua  
s ng Nh t. nh h ng Ph t giáo m nh lên h n n a. Ph t giáo nh h ng  
m à trên o c, v n ch ng và ngh thu t. Vua Thánh Đ c (574 -622)

c xem nh ng i xây đ ng n n móng Ph t giáo Nh t. Vua c ng c  
xem nh nhà chính tr l i l c xây đ ng nên n c Nh t nh là m t qu c gia  
và m t qu c gia v n minh.



Khi Thánh Đ c lên ngôi (593), Ph t giáo ã du nh p vào Nh t c n a th k r i, nh ng ó hã y còn là tín ng ng c a dân ng c , t n n, th ng nh n và c a tri u ình ang mu n c ng c a v ch ng l i s quân, lãnh chúa phong ki n uy quy n không kém. Ph t giáo ch a th m vào dân gian. Lên ngôi, vua Thánh Đ c tìm th y trong Ph t giáo y u t v n hóa nâng nhà vua lên a v cao h n các lãnh chúa khác. Và nh v y t o c s nhà vua th ng nh t t n c, d p tan các lãnh chúa.

Chính tr và lu t pháp c a Thánh Đ c mang âm h ng c a Ph t giáo. Khi này, tôi v a nói hi n ch ng v i i u l v a v t i th ng c a ch Hòa. Hi n ch ng Thánh Đ c là m t b lu t o c.

Đây là i u 10: "Đ ng gi n gi , c ng ng thù h n ng i khác khi h trái ý v i mình, b i vì ai c ng có lòng và m i ng i có m i quan i m. Đi u mà ng i khác cho là úng, ta cho là sai; i u mà h cho là sai, ta cho là úng. Ta không h n là k hi n, h không h n là k ngu. Ai c ng có th lung l c, sai qu y nh nhau. Nh v y làm sao có ng i phán ra m t nguyên t c theo ó cái gì ph i là úng, cái gì ph i là sai? M i ng i ai c ng v a là khôn v a là d i; gi ng nh cái vòng, không có ch nào là u, không có ch nào là uôi. B i v y, d u ng i khác buông lòng ph n n v i ta, ta nên s l m l i c a ta h n và, m c d u ta t ng r ng ch có ta bi t s th t, hã y nghe theo qu n chúng và hành ng nh h".

Tôi không nói cái này là hay âu. Nh ng hã y c i u này trong b i c nh l ch s , chính tr , v n hóa c a Nh t lúc ó và trong cái nhu c u ch m d t chi n tranh liên miên, gi a các lãnh chúa, t n n móng cho m t qu c gia th ng nh t, hòa bình - nhu c u d ng n c. Thánh Đ c là ng i d ng n c.

Mà c ng ng t ng r ng Thánh Đ c không bi t phân bi t ph i trái. Vua d y ph i bi t vun tr ng ý th c chu ng i u thi n, ghét i u x u. "Ph t k làm ác, th ng k làm lành, ó là lu t t t th i tr c. B i v y, ng che d u nh ng hành ng t t c a b t c ng i nào và hã y tr ng tr , s a ch a nh ng hành ng x u c a h . Quan ch c n nh hót và l a d i... ph i c xem nh nh ng khí c t h i phá h y nhà n c, nh thanh g m bén chém dân t c" ( i u 6).

Khuy n thi n tr ng ác: võ s o v sau tri t khai thác i u này, dù ch t c ng không làm trái o.

Sách Nh t th ng ví vua Thánh Đ c v i vua A-d c (Ashoka) c a n (273-232 tr c TL). L i ví vua Thánh Đ c v i vua Songtsan-Gampo d ng n c Tây T ng vào kho ng th i gian gi ng nhau. Songtsan-Gampo c ng ban hành o d 16 i u t ng t hi n ch ng 17 i u c a Thánh Đ c. Dù Nh t, dù Tây T ng, chính tr và lu t h i ó mang hình th c o c, là nh ng nguyên t c o c. Đ o c cho dân gian mà c ng là o c mà

quan ch c ph i theo. Đ o Ph t mang n cho Thánh Đ c m t khái ni m ph quát v lu t. Lu t áp d ng cho ng i - dù là ng i Nh t - là nh ng lu t áp d ng cho m i ng i, b i vì nó úng cho m i ng i.

Thánh Đ c nói: "Hãy kính đ ng Tam b o... Tam b o là n i n ng t a cu i cùng c a m i ng i và là nguyên t c áng kính nh t c a m i dân t c. Làm sao có ng i, b t c th i i nào, có th không bi t s th t ó c? Nh ng ng i ác n n i không s a ch a c là r t hi m. N u c giáo hóa, ai c ng có th th y s th t. B i v y, n u không n ng trú vào Tam b o, làm sao có th s a i c bao nhiêu tính x u c a ng i?" (Đi u 2)

Ngh a là i v i vua, "Pháp" là nguyên t c c a m i ng i; "Ph t" là hi n thân c a Pháp; T ng là trí tu th c hi n Pháp. Ngh a là m i s v t quy t vào m t nguyên t c c n b n g i là Pháp.

Hình nh A-d c c ng suy ngh nh v y, ngh a là c ng suy t ch "Pháp" (Dharma) mà ra. Ch có m t i u khác gi a A-d c và Thánh Đ c. A-d c bi t nhi u tri t thuy t tr c Ph t giáo, và nh ng tri t thuy t ó u xây đ ng trên nh ng nguyên t c ph quát. Còn Thánh Đ c không bi t tri t thuy t ph quát nào tr c Ph t giáo, cho nên r t h hê nh n m nh tính cách ph quát c a Ph t giáo. M c d u v y, A-d c, Thánh Đ c và Songtsan-Gampo u nh t thi t không h y di t nh ng tín ng ng a ph ng m c d u b n thân mình tôn tr ng o Ph t. Vì v y th n o Nh t và o Bon Tây T ng v n c tôn tr ng. Thánh Đ c ch th : "Đ i tri u i c a ta t i sao l i c m sùng bái nh ng v th n c a th n o? Quan ch c trong tri u ph i sùng bái thành th c".

Thánh Đ c ch t n m 622, lúc 49 tu i. Hoàng h u c ng ch t n m ó. Vua thành l p m t nhà n c th ng nh t, quy n hành t p trung vào tay Thiên Hoàng (Tennō). Nh ng khi vua m t thì s quân Soga th a th t n công vào kinh ô, th m sát c gia ình nhà vua. Đông cung thái t Yamashiro cùng v i v t t (m c d u gia ình Soga l i có h hàng v i gia ình Thánh Đ c). Thái t nói tr c khi ch t : "N u ta chiêu m quân t n công Soga, có th ta th ng. Nh ng vì quy n l i c a m t ng i, ta không mu n h i c dân t c". Thái t và v cùng ch t tr c t ng Ph t. Ng i i cho r ng c gia ình Thánh Đ c ã gi tr n câu "t t c u vô th ng, ngo i tr s th t duy nh t là l i giáo hu n c a c Ph t". Câu ó c thêu trên th m và c l u tr . Thánh Đ c c xem nh là hình nh s ng c a giáo lý c Ph t di n t qua chính tr , lu t pháp và i s ng th c d ng. Thánh Đ c c dân Nh t sùng bái nh thánh t o, nh B -tát. T ó mà v n hóa Nh t n y n .

Nh t có "vua Ph t" là Thánh Đ c; ta c ng có "vua B t" là Tr n Nhân Tông. Thú th t, tôi ch a có thì gi nghiên c u, so sánh hai v vua; và c ng ch a bi t có nên so sánh không, b i vì hoàn c nh l ch s khác nhau: Thánh c v a đ ng lên n c Nh t th ng nh t, v a đ ng lên c s v n hóa

Phật giáo; Tr n Nhân Tông ti p n i và làm hi n hách m t v n hóa Phật giáo  
ã khai hoa, n nh y Vi t Nam t th i Lý. V s c h c, Tr n Nhân Tông  
c a ta tuy t v i, t ng nh ã truy n cho ta tinh túy c a o Ph t. V Thá nh  
Đ c, tôi ch bi t s sài, là nhà vua ã bình chú 3 t p kinh: kinh Th ng Man,  
kinh Duy Ma và kinh Pháp Hoa. Vua nh th c ng ã là tri t gia r i. N u tôi  
b o d n so sánh, thì tôi ch mu n nói n m t khía c nh này mà tôi ch c m  
th y thôi.

Ai c ng bi t câu h i t ra t lâu và bàn cãi um sùm: t i sao Nh t  
canh tân c th k 19 (v i Minh Tr ) mà Trung Qu c thì không? T i sao  
cùng ch u nh h ng v n hóa Kh ng M nh, mà Nh t thì thoát ra kh i óc th  
c u; còn Trung Qu c thì c v ng m c? Bao nhiêu là câu tr l i.

Đ c sách Nh t v Thá nh Đ c, tôi th y có m t câu tr l i hay hay,  
áng suy ng m thêm. Nh ng tr c h t, ph i nói ngay v câu h i c ng ã t  
ra: o Ph t có làm c n tr phát tri n kinh t không? Câu h i i ngu. Ngu  
ch ng khác gì h i: o Ph t có là m c n tr gì Tr n Nhân Tông trong vi c  
ch ng xâm l ng không? Đi tu và ánh gi c là m t. Đó là i u k l mà c  
dân t c ta ph i suy ng m hoài. Tôi trích Tr n Thái Tông (1218-1277) trong  
bài L c th i sám h i khoa nghi (Th v n Lý Tr n t p 2 quy n Th ng ): làm  
vua m t n c " ngôi chí tôn, vi c dân v t v , vi c n c b n b ". Mà th  
nào? M i ngày sáu l n th p h ng, dâng hoa, ni m kinh t ng k tr c bàn  
th Ph t làm l sám h i. Ai tu c nh vua? B n thân tôi c suy ni m hoài  
v chuy n này: n u các vua Lý Tr n không n m c tinh túy c a Thi n  
trong t t ng và trong hành ng, làm sao các v v a có th là vua l n, v a  
là Ph t t l n, m i ngày t ng kinh sám h i sáu l n?

Tôi không i xa câu h i v kinh t và canh tân n c Nh t âu. trên,  
tôi ã có nói r ng dân Nh t chu ng th c d ng, không gi i tr u t ng, tri t lý  
nh n Đ . Dân Nh t, l i c ng khác n Đ , thích th c hi n nh ng gì tr c  
h t là i này, gi a nhân qu n xã h i. B i v y, lý t ng ti u th a không  
h p v i dân Nh t, mà lý t ng i th a thì quá h p , i vào t Nh t d  
dàng. Không ph i ng u nhiên mà Thá nh Đ c bình chú kinh Th ng Man,  
kinh Duy Ma và kinh Pháp Hoa. Kinh Th ng Man và kinh Duy Ma cao  
vai trò c a c s , á y ni m chân lý có th n m b t trong cõi i c s này.  
Kinh Pháp Hoa thì d y r ng b t c ai (c s nào) tin m t l i Ph t d y là c  
Ni t-bàn. Sách Nh t gi i thích: ý c a Thá nh Đ c là nh n m nh trên s th c  
hi n lý t ng Phật giáo i này, n i m i ng i và gi a m i ng i, n i  
chính trong i s ng th ng ngày này. Vua t n ng lý t ng B -tát.

Phật giáo Nh t b n sau này khai tri n nh ng ý ó. T i Tr ng nh n  
m nh: c s và t ng s u t giác ng nh nhau. Theo Không H i, ng i  
sáng l p ra phái Kim c ng th a Nh t, trí tu Bát-nhã có th c th c  
hi n qua i s ng h ng ngày. Theo phái T nh chân tông, không nh ng



Kamakura là thời kỳ cực thịnh của Phật giáo. Bởi vì đây là thời kỳ Phật giáo phát triển ra khỏi giới quý tộc, vào sâu trong dân chúng. Giới võ sĩ thâm nhập vào Phật, và giới võ sĩ lợi r tung nông dân (70-80% dân số). Võ sĩ, nông dân, thương gia, nghề là quần chúng, không phải là quý tộc.

Tôi rất tiếc không biết tình hình thực áp dụng thế nào đối với Kamakura. Nhưng tôi biết rằng, trước đó, mcmduvng triudu nhplu t Trung Hoa và có quy định tình hình, trong suốt 346 năm, từ 810 đến 1156, từ đó không bao giờ b hành quy t. Chúng ta nghĩ về điều này hay sao?

Tôi liệt kê Lịch sử hiện đại của Ngô Sĩ Liên Phan Huy Chú triu Nguyễn chép rằng đời Lý Nhân Tông, năm 1125, có chiếu: "Phàm kẻ đánh giặc nên chiến thì hãy làm khao giáp, đánh 100 trống, thích vào mặt 50 chữ".

Sử thần Ngô, nhà Nho, bàn: "Sát nhân giết, đó là phép c. Sao lại có giết người mà ch x nh tr ng v i?...". Đó là sử thần nhà Nho phê bình m t chính sách chính là ch u nh h ng c a Ph t. Tôi không nói ai đúng ai sai. Chỉ nói rằng khuyến khích chiến đấu trên các nước vẫn minh là ch ng vi c t hình.

2 - Trên là tình hình. Bây giờ là xá tội. Đời Việt sử ký toàn thư chép: "Năm 1129, Lý Thái Tông xuống chiếu xá tội cho kẻ giết người có tội" (tr.264). Sử thần nhà Nho Ngô Sĩ Liên rất bực mình vì các vua Lý hay xá tội vào những dịp lễ hội Phật. Ông h bút: "Nhân Tông thường hay nhân dịp lễ hội Phật mà xá tội có tội là không phải, nhưng mà mệnh lệnh hội Phật. Còn như vua (nghĩa là Thái Tông) thì không có việc gì mà c ng xá. Phàm tội nhân phạm pháp có nặng có nhẹ, năm b c hình phạt có trên có dưới, làm sao có thể tha c? Như thế khái thác thì kẻ tội nhân gặp may mà c kh i t i, đó không phải là phúc cho quân t. Cho nên thì xa nói về việc trên, tuy không thể không xá tội nhưng mà c ng l y xá tội làm có hại. Lại mà tha thì c, tội mà tha thì không c. Kinh Dịch nói: tha lợi gì mệnh. Kinh Thư nói: làm lợi thì tha cho, c phạm thì tr t i. Tha là ph i"<sup>19</sup>.

Khó mà bàn về việc bàn của Ngô Sĩ Liên, bởi vì sách chép m t câu về việc xá tội của Lý Thái Tông, ta không có chi tiết. Không có chi tiết thì ai dám nói hay hay dở. Giá như thì đó có thể nghĩ xem thế nào thì phạm tội hay gì mà sau mới l n xá, hoặc xem những tội nhân c xá có tái phạm không! Nhưng đó không phải là chuyện tôi đang nói. Chuyện tôi muốn nói là lòng nhân của các vua Lý. Về lòng nhân đó, tôi trích m t s li u th 3, may quá, lần này c s th n Nho gia ng ý.

3 - Lịch sử hiện đại của Ngô Sĩ Liên chép:

"Lý Thái Tông năm Minh Đạo thứ 1 (1042) ban b hình th . Bu i u trong nước về việc hình ngục kiện cáo phi n nhi u, pháp quan câu n lu t v n,

chúng sẽ nghiêm khắc, phẫn nhi u oan u ng sai phạm. Thái Tông thì ng  
l y làm th ng dân, m i sai quan trung th s a nh lu t l nh, tham ch c  
nh ng i u thông d ng trong th i y, chia làm môn lo i, chép rõ i u m c,  
thành b hình th c a m t i cho ng i xem d hi u. Sách làm xong, có  
chi u ban hành, nhân dân l y làm t i n. Đ n ó phép x r t rõ ràng".

Cái gì khi n Lý Thái Tông làm lu t? Đ tr ng tr ? Không, m c ích là  
vì th ng dân. Làm lu t c ng có th là vì t bi. Hãy nghe thêm: "Thánh  
Tông n m Long Th y Thái Bình th 6 (1059), mùa h , tháng 4, khi vua  
nghe x ki n i n Thiên Khánh, Đ ng Thiên công chúa ng h u bên  
c nh, vua ch vào công chúa mà b o ng c l i r ng: "Ta làm cha m dân, lòng  
yêu dân c ng nh yêu con ta ây. Nhân dân vì không bi t mà sa vào hình  
pháp, ta r t th ng. T nay v sau, không c t i n ng t i nh , u nên khoan  
h ng".

S th n Nho gia h Ngô phê bình: "Xem ó th y Thánh Tông thành  
th c th ng dân, khoan h ng vì c hình, cùng là vua tôi thân nhau, không  
ng n cách trên d i, khoan , trung h u, d dãi, có th t ng th y c. C  
theo o y mà làm, thói d âu còn che l p, dân tình âu còn không thông,  
thiên h âu còn lo ch ng th nh tr !"20

Đó là Nho gia khen vua Ph t, không ph i "mèo khen mèo"...

4. Tôi trích m t s li u th 4, v n m t câu thôi, nh ng tôi cho là v  
i. N m 1126, vua xu ng chi u c m nhân dân mùa xuân không c ch t  
cây (DVSKTT, tr.225).

Lu t c a cây c i là: xuân sanh, h tr ng, thu thâu, ông tàn.

Xuân sanh: hãy nhìn m t l c non v a nhú lên trong mùa xuân, bao  
nhiều là h nh phúc, bao nhiêu là s c s ng! Ch t cây c i trong mùa xuân là  
k t án t hình s s ng! Ch t cây c i trong mùa xuân là k t án t hình mùa  
xuân! Ch a bao gi chân lý, thi n và m c nâng cao lên n m c y.

Tôi bi t lu t này c a vua Lý t thu còn là sinh viên. B n m i n m  
qua, b n m i mùa xuân, m i khi nhìn cây c i ra hoa n n , tôi v n mong  
r ng b t c ai nói n nhân quy n, nh t là Liên H p Qu c, hãy ghi i u lu t  
này vào m t b n tuyên ngôn nh t ng tr ng cho quy n thiêng liêng nh t  
c a con ng i: quy n c a s s ng trên s ch t, s s ng c a mình n i s  
s ng c a ng i khác, n i s s ng c a m i v t chung quanh. C ng nh m t  
con b m v cánh bên kia n a a c u, m t n non b ng t s s ng ây  
s làm nh a cây xao xuy n kh p c khu r ng bên ó. Nói nh th này e r ng  
m t lu t gia s m m c i. Nh ng thi nhân s không m m c i. Tri t gia s  
không m m c i. Mà thi nhân và tri t gia là nh ng ng i t duy v lu t  
tr c các lu t gia.

## HẾT

---

<sup>1</sup>Lưu ý Do Thái cấm nuôi heo: không được nuôi heo "trên lãnh thổ Do Thái", nghĩa là trên đất Do Thái. Cho nên các trại nuôi heo xuất xứ không nuôi heo trên đất mà nuôi trên sàn gỗ cách mặt đất vài phân!

<sup>2</sup>Tôi trích 2 ví dụ liên quan đến nghi lễ :

1. «Nụ tay -kheo lấy ngón tay ngón chân thì cút lết lẫn nhau thì phạm ba dục» (nghĩa là mất lễ nghi)

2. Ví dụ thứ hai là một bài thơ:

«Ví dụ loài ong,

hút lấy mật hoa

thì không thẹn ngượng

sợ hãi người khác,

mà chỉ hút lấy

cái vòm đất.

Tay -kheo cũng vậy,

đi vào làng xóm

thì không cần dè

công viếng người khác,

không nhìn ánh mắt

hay không ánh mắt,

mà chỉ nhìn

bản thân mà thôi,

coi có ngay thẹn

hay không ngay thẹn»

<sup>3</sup>Nội dung của Thánh kinh (Bible) tức là Genèse, Exode, Lévitique, Nombres, Deutéronome (gọi là Pentateuque), tức bốn Kinh Ki-tô giáo gọi là Cựu Ước, tức của Do Thái giáo gọi là Ngũ Kinh của Moïse. Lưu ý Liên minh của Do Thái nằm trong Exode. Quyển sách thứ hai của luật nằm trong Deutéronome. Luật tục nằm trong Lévitique. Torah là nội dung của Pentateuque.

<sup>4</sup>Gaudemet, trang 122.

<sup>5</sup>Vài ví dụ điển hình: từ trẻ thành thanh niên thì cần vào khoảng 18 tuổi. Nếu có luật nào đó như trẻ, từ trẻ thành là 10 hoặc 50 tuổi thì chắc chắn sẽ là trái với "luật tự nhiên". Trẻ thì bắt đầu đi, nhưng kết thúc thì hình thành nên trẻ mới thì trái với "luật tự nhiên".

---

Đây là nh ng ví d d hi u, ai c ng ng ý là trái "thiên nhiên". Nh ng có nh ng ví d khó ng ý h n. Ch ng h n: b t công chúa Huy n Trân ch t thiêu theo Ch Môn là trái v i "lu t t nhiên" ch ng? Câu tr l i có l tu v n hoá Vi t Nam hay v n hoá Chàm.

<sup>6</sup>M. Villey, *Seize essais du droit*, Dalloz, 1979, tr. 171.

<sup>7</sup>M. Villey, *s d*, tr.184.

<sup>8</sup>W. F. Baxter, *People or Penguins: The Case for Optimal Pollution*, Columbia University Press, 1974.

<sup>9</sup>John A. Livingstone, *Ethics as Prosthetics*, trong: Philip P. Hanson, *Environmental Ethics, Philosophical and Policy Perspectives*, Simon Fraser University, 1986.

<sup>10</sup>John Passmore, *Man's Responsibility for Nature*, London, Duckworth, 1974.

<sup>11</sup>Godfrey-Smith, *The Rights of Non-Human and Intrinsic Values*, trong: D. S Mannison, M. A. McRobbie and R. Routley (eds), *Environmental Philosophy*, 1980, tr. 74.

<sup>12</sup>Michel Serres, *Le contrat naturel*, Paris, François Bourin, 1990.

<sup>13</sup>K. Meyer-Abish, *Aufstand für die Natur*, Vienne, Munich, Hanser Verlag, 1990.

<sup>14</sup>Alan Drengson, *Environment Ethics*, Vol. 1, 1989 và *A Critic of Deep Ecology*, trong: Brenda Almond and Donald Hill (eds), *Applied Philosophy - Morals and Metaphysics in Contemporary Debate*, Routledge, 1991.

<sup>15</sup>A. Renaut, trong: *Les Cahiers de Philosophie politique et juridique*, n°22: *Sujet de droit et objet de droit*, Caen 1993.

<sup>16</sup>Tôi d ch theo b n ch Pháp c a: Takakazu Fukase, *Héritage et actualité de l'ancienne culture institutionnelle japonaise (à propos de la Charte de 17 articles du prince dauphin Shotoku)*, *Revue internationale de Droit constitutionnel*, 1985, và b n ch Anh trong *Philosophy-East and West*, Charles A. Moore (ed.), Freeport, New York, reprinted 1970.

<sup>17</sup>N i các Ôhira b l t ngày 16-5-1980 b i 240 phi u ch ng, 187 phi u thu n và 73 ng i không b phi u: ó là 73 dân bi u c a ng T do dân ch thu c phái Fukuda và Miki. 73 ng i ó gi t ch t chính ph Ôhira.

<sup>18</sup>Ngôn tránh là tranh cãi v pháp t ng úng hay sai; do tranh cãi y mà kh i lên b t hóa trong chúng t ng. Mích tránh là do s tìm l i c a ng i khác mà kh i lên tranh cãi. Ph m tránh là bình lu n s ph m gi i c a t kheo khác, h hay th t, úng hay không úng. S tránh là tranh cãi v vi c ki t ma. Ki t ma là ph ng th c bi u quy t x lý m i công vi c.

<sup>19</sup>Ngô s Liên, i Vi t s ký toàn th , b n k , quy n 3, k nhà Lý. *B n d ch c a Cao Huy Giu*, NXB KHXH, Hà N i, 1967, tr. 265.

<sup>20</sup> i Vi t s ký toàn th , s d.